

Έτος Δ΄.

ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ 1876.

Φυλ. ΙΑ΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΠΑΡ' ΟΜΗΡΩ.

(Λόγος ἐκφωνηθεὶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ
Π. Καρολίδου κατὰ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν
τοῦ Φιλεκ. Συλλόγου «Ὁμήρου»
10 Ὀβρίου 1876.)

Ἵπείκων εἰς τὴν εὐγενῆ καὶ τιμητικὴν
πρόσκλησιν τοῦ σεβαστοῦ Προέδρου τοῦ
Συλλόγου ἀναθέντος μοι τὴν σύνταξιν καὶ
τὴν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἀπαγγελίαν
τοῦ λόγου τοῦ εἰθισμένου κατὰ τὴν ἐπίση-
μον ταύτην ἐπέτειον ἑορτὴν τοῦ Συλλόγου
ἀσμένως ἀνέρχομαι τὸ βῆμα, ἵνα ἐκ τῶν
ἐνόνητων ἐκπληρώσω προθύμως τὴν ἀνατε-
θεϊσάν μοι ἐντολήν, καὶ περ οὐχὶ ἀρκούν-
τως πρὸς τοῦτο παρεσκευασμένος, ἅτε οὐχὶ
ἐγκαίρως εἰδοποιηθεὶς, οὐδ' ὅπως δεῖ ἐνώπι-
ον οὕτως ἀθρόας συβόου ἀνδρῶν φιλομύ-
σων τε καὶ μεμουςωμένων, ἐν μέσῳ τοῦ σε-
(ΟΜΗΡΟΣ ΦΥΛ ΙΑ΄)

βασμιωτάτου Μητροπολίτου Σμύρνης, τοῦ
σοφοῦ Διευθυντοῦ τοῦ ἀνωτάτου τῶν ἡμε-
τέρων ἐκπαιδευτηρίων, καὶ τοσούτων ἄλλων
σεβαστῶν καὶ λογίων ἀνδρῶν. Ἐξαιτούμε-
νος λοιπὸν ἐκ τῶν προτέρων τὴν συγγνώ-
μονα ἐπιείκειαν τῶν ἀκροωμένων, εἴτε
ἐν πολλοῖς ἔχει ἑλλιπῶς ὁ λόγος καὶ δὲν εἶ-
ναι κατὰ πάντα ἀντάξιός τῆς ἐπισημότητος
τῆς περιστάσεως καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ὀ-
μηγύρεως καὶ τῆς τοῦ θέματος σπουδαιό-
τητος, μεταβαίνω ἄνευ πολλῶν καὶ μακρῶν
ῥητορικῶν προσιμίων εἰς αὐτὸ τὸ ἀντικείμε-
νον τοῦ λόγου.

Οἱ ἰδρυσάμενοι τὸν Σύλλογον τοῦτον καὶ
τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἰδίᾳ διατάξαν-
τες σεβαστοὶ ἄνδρες προσέθηκαν ἐν τῷ Κη-
νονισμῷ, ἵνα ὁ ἐκάστοτε κατὰ τὴν ἑορτὴν
ταύτην ἀπαγγελόμενος λόγος περιστρέφη-
ται περὶ τὰ σπουδαῖα ἐκεῖνα ζητήματα τὰ
συνδεδόμενα μετὰ τοῦ ὀνόματος ἐκείνου, δι'
οὐ ὑπερηφάνως κοσμεῖται ὁ ἡμέτερος Σύλ-
λογος, καὶ ἐφ' ᾧ σεμνύεται καὶ ἀγάλλεται
πᾶσα μὲν ἀνθρωπίνῃ συνείδησις ἔχουσα αἵ-

σθησιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ εὐγενούς καὶ καλοῦ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ, μάλιστα δὲ τὸ γένος ἐκεῖνο τῶν βροτῶν, ὅπερ πατεῖ ἐτι τὸ κλασσικὸν ἐκεῖνο ἔδαφος, ἐξ οὗ τὸ πρῶτον ἤνθησαν τὰ ἀθάνατα ἐκεῖνα Ὀμηρικὰ ἔπη, τὰ τελειότατα ἰδεώδη πρότυπα τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου τέχνης, καὶ ὅπερ διὰ μυρίων γνωρισμάτων καὶ ἀναμνήσεων ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων μυριοτρόπως αἰσθάνεται τοὺς ἀφανείς ἐκείνους δεσμούς τοὺς συνδέοντας αὐτὸ μετὰ τῆς σεβασμίας ἐκείνης ἐποχῆς, καὶ οἰοεὶ διὰ τοῦ βέουματος τοῦ χρόνου ἀνερχόμενον κατὰ διάνοιαν καὶ φαντασίαν πρὸς αὐτὴν ἠδέως καὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἐπισκοπεῖ τὰ ἔργα ἐκεῖνα ἀνδρῶν τε θεῶν τε, ἅπερ ἐκλείσει καὶ ἀπθανάτισεν ὁ ἀθάνατος τῆς Ἰωνίας ἀοιδός. Πιστὸς εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὸ γράμμα τοῦ Κ ανονισμοῦ ἐξελεξάμεν κατὰ τὸ τοῦ λόγου θέμα ἐν αὐτοῖς τοῖς περὶ Ὀμήρου ζητήμασι, καὶ δὴ προτίθεμαι τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν διὰ βραχείων ἀνάπτυξιν τῶν περὶ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῶν τοῦ Ὀμήρου. Ἴσως ἐκ πρώτης ὀψεως σκοπῶν τις ἀπορεῖ διότι τὸ αὐτὸ πάντοτε περὶ Ὀμήρου θέμα λόγου προτίθεται εἰς τὴν μελέτην τῶν κατ' ἔτος ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου λόγους ἀπαγγελλόντων, οἰοεὶ ἀναγκαζομένων τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν νὰ λέγωσι πάντοτε καὶ ἐν τῷ αὐτοῦ στενοῦ καὶ τετριμμένου κύκλου ζητημάτων νὰ περιστρέφονται. Ἀλλὰ πᾶσα τοιαύτη ἀπορία ἐκλείπει εὐθὺς ἅμα ἀναλογισθῆ τις, ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη δὲν εἶναι μνημεῖα φιλολογικὰ στενὸν καὶ περιωρισμένον ἔχοντα χαρακτῆρα, τὴν ἀτομικὴν μόνον διάνοιαν καὶ τὰς ἰδέας καὶ τὴν τέχνην τοῦ ποιήσαντος αὐτὰ διδάσκοντα, ἀλλ' ὅτι ταῦτα ἀποκαλύπτουσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς διανοίας ἡμῶν κόσμον ὀλόκληρον θαυμαστὸν ἅμα καὶ περισπούδαστον αὐτὸν τε καθ' ἑαυτὸν, πολλῶν δὲ μᾶλλον τοιοῦτον, ὅποταν προσδιορισθῆ καὶ δεόντως ἐκτιμηθῆ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ καθόλου ἑλληνικῷ κόσμῳ καὶ δι' αὐτοῦ ἐν τῷ ἱστορικῷ ἥτοι τῷ ἠθικῷ κόσμῳ ἐν γένει. Διότι ἂν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ

τῆς ἀνθρωπότητος ἀποτελῆ τὴν λαμπροτάτην τῶν ἱστορικῶν περιόδων, ὅσας ἐν τῷ μακρῷ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ σταδίῳ διήνυσεν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀρχὴ καὶ βάσις τῆς ἰδιοφυοῦς ἐκείνης ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ βίου εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ὀμηρικὸς κόσμος. Ἐν αὐτῷ βλέπομεν τὴν σθεναρὰν ἐκείνην καὶ σφριγῶσαν ὁρμὴν τοῦ πνεύματος μετὰ νεανικῆς ῥώμης καὶ ἀκμῆς ἀρχομένην νὰ ἐπεκτείνεται ἐφ' ἅπαντας τοὺς χώρους τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας καὶ παράγουσαν βαθμυδὸν τὴν πνευματικὴν ἐκείνην ἀνάπτυξιν, ἥτις προϊοῦσα καθ' ἅπασας αὐτῆς τὰς διευθύνσεις προώριστο νὰ θέσῃ διὰ τῶν Ἑλλήνων τὰς βάσεις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ εὐγενεστέρου μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἀναντιρρήτως ἡ ὑψίστη ἐκείνη ἀνάπτυξις τοῦ πνευματικοῦ βίου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ αἰώνιον καὶ ἀφθονον κλέος σύμπαντος τοῦ τῶν Ἑλλήνων γένους, ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἔργον τῆς μετὰ δαιμονίου ἐκείνης εὐφυΐας πεποικισμένης Ἰωνικῆς φυλῆς, ἥτις ἐπ' ἀμροτέρων τῶν ὄχθων τοῦ Αἰγαίου, ὑπὸ τὸν φαιδρὸν οὐρανὸν τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Ἀττικῆς, συναγαγοῦσα ἐν τῷ μέσῳ ἑαυτῆς ἅπασας τὰς ἀκτῖνας τῆς φωτεινῆς ἐστίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου συνήνωσεν αὐτὰς κατὰ τρόπον οὕτω γόνιμον καὶ δραστικόν, ὥστε ἡ ἐντεῦθεν ἐπενέργεια πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος κατέστη ἀσφαλῆς ἅμα καὶ διαρκῆς ἐφ' ἅπαντα τὸν χρόνον καὶ διὰ πάντα τὸν ἐπιγιγνόμενον κόσμον. Ἐν τῇ Ἰωνίᾳ ταύτῃ τῇ ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου κατὰ πρῶτον ἡ ἐπικὴ ποίησις μετὰ μακρὸν χρόνον βαθμιαίας ἀναπτύξεως ἀνέδειξε τοὺς ἀγλαοὺς αὐτῆς καρποὺς μετὰ θαυμασίας λαμπρότητος καὶ κάλλους, οἷον μόνη πάλιν ἡ Ἰωνικὴ φυλὴ ἠδυνήθη ν' ἀναδείξῃ, ὅποτε βραδύτερον ἡ ποίησις ἐφθασεν ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς σκηνῆς τὸ ὑψίστον σημεῖον τῆς ἀναπτύξεως ἐν τῇ τελειοτάτῃ αὐτῆς μορφῇ. Τίς δὲ ἀγνοεῖ ὅτι τῶν μεγάλων ἐκείνων δραματικῶν ποιητῶν τῶν προαγαγόντων τὴν Ἀττικὴν ποίησιν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν μέγας διδάσκαλος ἦτο αὐτὸς ὁ τῆς Ἰωνίας ἀοιδός;

Ἡ φιλοσοφία, ἡ ὑψίστη αὐτὴ καὶ θειοτάτη τῶν ἐπιστημῶν, ἔλαβεν ἀρχὴν καὶ τὴν πρῶτην ἀνάπτυξιν ἐν τῇ Ἰωνικῇ φυσιολογίᾳ παρὰ τῇ αὐτῇ ἐκείνῃ φυλῇ, ἥτις παρήγαγε τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, καὶ ἐντεῦθεν διὰ τοῦ Ἀναξαγόρα μετενεχθεῖσα εἰς τὴν πέραν τοῦ Αἰγαίου Ἰωνίαν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος ἔλαβε τὴν καθαρωτάτην, ἐντελεστάτην, ἅμα δὲ καὶ εὐγενεστάτην αὐτῆς μορφήν. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία, ἀφοῦ πρότερον ἐν τῇ Ἀσιατικῇ Ἰωνίᾳ διὰ τῆς Ἰωνικῆς λογογραφίας ἐποίησε τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν ταῖς ἀθανάτοις Μούσαις τοῦ Ἡροδότου ἀπθανάτισεν τὴν μνήμην τῶν ἐνδόξων ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγώνων, τότε πρῶτον καὶ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἰωνίᾳ διὰ τοῦ Ἀθηναίου Θουκυδίδου ἐπέτυχεν τοῦ ὑψίστου αὐτῆς σκοποῦ. Καὶ ἡ πλαστικὴ ἐκείνη τέχνη, ἥτις ἐπλασεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν τὰ λαμπρότατα καὶ τελειότατα ἰδεώδη πρότυπα αὐτῆς, ἡ τέχνη ἐκείνη, δι' ἧς ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Φειδίου εἰς τὰς ὕλικὰς μορφὰς τῶν θεῶν ἐχάραξε τὰς ὑψηλὰς ἐκείνας καὶ θείας πνευματικὰς δυνάμεις, ἔλαβε τὰς ὑψίστας ἐμπνεύσεις αὐτῆς ἐξ αὐτῶν τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν.

Ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν τοιαύτην ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ πορείαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, συνάμα δὲ τὴν διαπρεπῆ καὶ ὑπέροχον θέσιν τῶν ἐν Ἀσίᾳ Ἰώνων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως ταύτης, ὅταν πρὸς τούτοις λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἅπασα ἡ ἑλληνικὴ γραμματολογία, ἅπασα καθόλου ὁ πνευματικὸς βίος τῶν Ἑλλήνων ἔχει ἀδιάσπαστον ἐσωτερικὴν ὀργανικὴν ἐνότητα ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ, ἀδιστακτως ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ Ὀμηρικὸς κόσμος ὁ περιέχων δυνάμει πᾶσαν ἐκείνην τὴν πολυμερῆ πνευματικὴν ἐνέργειαν εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βάσις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μία τῶν λαμπροτάτων περιόδων τοῦ βίου ἐκείνου, τὰ δὲ Ὀμηρικὰ ἔπη, ἅτινα παριστῶσι τὸν κόσμον ἐκείνον πρὸ τῆς φαντασίας καὶ τῆς διανοίας ἡμῶν ὑπ' ὄψιν τὰς ἐπόψεις καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἀνεξάντλητον

περιέχουσι βᾶθος πρὸς ἔρευναν εἰς πάντα μετ' ἐποπτικοῦ ὄμματος καὶ φιλοσοφικῆς διανοίας ἐρευνῶντα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν τῷ ἠθικῷ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς σταδίῳ, ἥτοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς. Ἐν τῷ Ὀμήρῳ κατὰ πρῶτον παρίσταται ἡμῖν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ὑπὸ τὴν φωτεινὴν αὐτοῦ ὄψιν καὶ ἰδυοφυὴ μορφήν καὶ τὴν ἀπότομον ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἀσιατικόν. Διὰ τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι τις κόσμος ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς γενέσεως αὐτοῦ εὐρισκόμενος, οὐτ' ἐν ἀβεβαίῳ καὶ ἀγνώστῳ πορείᾳ καὶ διευθύνσει προόδου, ἀλλὰ καθόλου αὐτοτελῆς, ὄριμος καὶ μετ' ὄλων τῶν συστατικῶν στοιχείων ὑψηλοτέρου βίου καὶ ἀναπτύξεως πεποικισμένος. Εἰσερχόμενος τις εἰς αὐτὸν αἰσθάνεται, ὅτι ἐξ ἀμνημονεῦτων ἤδη χρόνων ἐξῆσαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπῆ ἔχοντες ἤδη πλήρη συνείδησιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν ἀπέναντι τῆς ἐπὶ κατωτέρας βαθμίδος ὑποληφθείσης πνευματικῆς καταστάσεως ἄλλων λαῶν. Αὐτὴ δὲ ἡ Ὀμηρικὴ ποίησις ὑπέκρινε εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ ἀριστοτέχνου ποιητοῦ παρίστησι καὶ ἐρμηνεύει ἡμῖν πιστῶς τὸν βίον ἐκείνον ἐν πάσαις ταῖς σφαιραῖς τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ βίου ἐκαστοῦ λαοῦ ἢ κόσμου τὸ εὐγενέστατον, τὸ σπουδαιότατον, τὸ κυρίως ἀποκαλύπτον ἡμῖν τὸ βᾶθος τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν καθόλου ἠθικὴν ἀξίαν αὐτοῦ εἶναι αἰ περὶ τοῦ θεοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καὶ κόσμου ἰδέαι, ἐξ ὧν κατὰ τὴν τοιάνδε ἢ τοιάνδε διεύθυνσις τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ κατὰ τὴν διάφορον ἐπ' αὐτὴν ἐπίδρασιν τῶν ἄλλων στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου παράγεται ἡ θρησκεία ἢ ἡ φιλοσοφία τοῦ κόσμου ἐκείνου. Ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, οὐ τις ὁ πρῶτος χαρακτῆρ εἶναι ὅτι οὐδέποτε ἐδεσμεύθη ἡ διάνοια, ἀλλ' ἀφέθη αὐτῇ ἀπερίοριςτος ἐλευθερία ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, οὐδαμῶς κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ βᾶθος διεκρίνετο ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τῆς θρησκείας, μάλιστα δὲ ἐν τῷ Ὀμηρικῷ κόσμῳ, ἐνθα δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐπιστήμη, ἥτοι σύ-

στημα γνώσεων ἐπὶ σκέψεως καὶ ἐρεῦνης γρηγομένων, οὔτε θρησκεία ἱστορικῶς ἀναπτυχθεῖσα καὶ διὰ δογμάτων ὠριμμένων καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων λαβοῦσα τύπον δριστικόν, ἀλλ' ἡ ποίησις εἶναι ἡ μόνη ἡχάτων περὶ θεῶν καὶ κόσμου ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ὅμηρος ὁ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου ποιήσας θεογονίαν τοῖς Ἕλλησιν, ἐπομένως ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος τοῦ κατ' αὐτὴν ἑλληνικοῦ κόσμου, εἶναι συνάμα καὶ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ὑψίστης θείας τε καὶ ἀνθρωπίνης σοφίας τοῦ αὐτοῦ κόσμου. Ἡ μυθολογία τοῦ Ὀμήρου, ἥτοι οἱ περὶ θεῶν καὶ τοῦ κόσμου μῦθοι, ἔχει τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, ἣν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἥτοι τὴν τάσιν πρὸς ἀντίληψιν καὶ αἰθῆσιν τῶν ἐν τῇ φύσει ἐνεργουσῶν δυνάμεων ἐν τῇ ποικιλίᾳ καὶ ἐνότῃ αὐτῶν, πλὴν μόνον ὅτι ἐν μὲν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐπικρατεῖ σκέψις καὶ λογισμὸς, ἐν δὲ τῇ μυθολογίᾳ ἄμεσος συνείδησις καὶ φαντασία. Αἱ αὐταὶ ἐκεῖναι ἰδέαι τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀθανάτου καὶ τοῦ καλοῦ, αἵτινες ὠθοῦσι τὴν φιλοσοφοῦσαν διάνοιαν εἰς τὸν ἀχανῆ χώρον τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐρεῦνης, αὐταὶ αὐταὶ ῥυθμίζουσι καὶ ἐμπνέουσι τὴν ποιοῦσαν φαντασίαν ἐν τῇ δημιουργικῇ αὐτῆς ἐνεργείᾳ. Ὁ Ὅμηρος ὁ ποιήσας θεογονίαν τοῖς Ἕλλησιν δὲν εἶναι ἰδρυτὴς θρησκείας νέας οὔτε μεταρρυθμιστῆς τῆς ὑπαρχούσης οὔτε κατηχητῆς ἢ ἐρμηνευτῆς θρησκευτικῶν δογμάτων, ἀλλὰ πιστὸς ἀντιπρόσωπος καὶ διερμηνεὺς τῆς καθολικῆς συνειδήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐν ταῖς περὶ θεῶν ἰδέαις αὐτοῦ καὶ τῆς ἐν ταύταις ἐπελθούσης μεταβολῆς· αὐτὸς οὗτος εἶπεν ὁ κατ' Ὅμηρον ἑλληνικὸς κόσμος διὰ τῆς γλώσσης τοῦ θεσπεσίου αὐτοῦ ποιητοῦ ἐκδηλοῖ καὶ ἐξαγγέλλει τὴν μεγάλην ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς καὶ θρησκευτικαῖς αὐτοῦ ἰδέαις ἐπιγενομένην ἔξαρσιν, ἐν ἣ βλέπομεν τὸν ἰδιοφυῆ ἐκεῖνον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος χαρακτῆρα ἐπεκτεινόμενον καὶ ἐπὶ τὸν χώρον τῶν ἰδε-

ῶν ἐκεῖνων. Ἴνα δὲ νοήσωμεν καὶ δεόντως ἐκτιμήσωμεν τὴν ἐν τῷ ἑλληνικῷ πνεύματι ἐπελθούσαν θεολογικὴν ταύτην ἢ φιλοσοφικὴν ἔξαρσιν, τὴν ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν ἐκδηλουμένην, ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν διὰ βραχυτάτων, ὅποια τις ἦτον ἢ πρὸ Ὀμήρου παρ' Ἕλλησιν ἐπικρατοῦσα περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέα.

Οἱ ἀρχαιοτάτοι κατόικοι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, οἱ περιλαμβανόμενοι ἐν τῷ ὄνματι τῶν Πελασγῶν, ἦσαν λαὸς ἀνήκων τῇ μεγάλῃ φυλῇ τῶν Ἀρίων· ἡ δὲ συγγενικὴ αὐτῆς σχέσις δηλοῦται οὐ μόνον ἐκ τῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς θρησκείας αὐτῶν. Πάντων τῶν Ἀρίων λαῶν ἡ πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη θρησκεία συνίστατο εἰς τὴν λατρείαν τῆς φύσεως, ἐν ἣ αἱ φυσικαὶ δυνάμεις καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα τὰ εὐμενῶς ἢ δυσμενῶς ἐπενεργοῦντα ἐπὶ τὸν ἀνθρώπου ἀπήλαυον θείας τιμῆς καὶ λατρείας, πρὸ πάντων ὁ Οὐρανὸς μεθ' ἀπάσης αὐτοῦ τῆς στρατιᾶς, ἡ Ἥλιος, σελήνη, ἀστέρων, νεφελῶν, ἀνέμων, προσέτι ἡ ζεῖδιωρος Γῆ, τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ (1). Ἄλλ' ἢ φυσιολατρεία αὕτη πόρρω ἀπέχεν ἐπὶ τῆς πολυθεΐας. Μεθ' ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ φαινομένων, ἡ θεία δύναμις ἐδηλοῦτο καὶ ἐλατρεύετο ὑπὸ ἐν μόνον ὄνομα, τὸ τοῦ Θεοῦ ἢ Διὸς, ὅστις ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀναφορᾷ αὐτοῦ ἐκαλεῖτο Ζεὺς πατήρ, ἢ Διπάτωρος (*Jupiter*). Καὶ ὁ ἐξωτερικὸς τύπος τῆς λατρείας ἦτον ἐπίσης ἀπλοῦς ὅπως ἡ ἐσωτερικὴ αὐτῆς οὐσία. Οἱ Πελασγοὶ, ὡς οἱ Πέρσαι καὶ ἄλλοι ὁμόφυλοι Ἄριοι λαοὶ, ἐλάτρευον τὸ θεῖον ἄνευ εἰδώλων καὶ ἄνευ ναῶν ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων, τὸν οὐρανὸν πάντα καλοῦντες Δία καὶ ἄνευ, ὡς εἶπομεν, ἰδιαιτέρων ὀνομάτων ἐτίμων τὸ ὑψίστον ὄν. Ἡ τοιαύτη Πελασγικὴ λατρεία ἐτηρήθη ἐν τισὶ χώραις τῆς Ἑλλάδος, καὶ κατὰ τοὺς ἱστο-

(1) Πλατ. Κρατυλ. Κεφ. 16. «Φαίνονται μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα τοὺτους μόνους τοὺς θεοὺς ἠγέσθαι, οὐσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, ἤλιον καὶ σελήνην καὶ γῆν καὶ ἀστρα καὶ οὐρανόν».

ρικοῦς ἐτι χρόνους (1) ἰδίως ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἣτις χώρα κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἱστορικῇ Ἑλλάδι ἀντιπροσώπευε τὴν προϊστορικὴν διατηρήσασα ἐν πολλοῖς τὸν Πελασγικὸν βίον καὶ χαρακτῆρα. Ἐνταῦθα, ἐν ταῖς ὑπὸ δρυῶν κεκαλυμμέναις κορυφαῖς τοῦ Λυκαίου, ἐν τῷ ἰσθμῷ φωτὶ, κατόκει ὁ ἄμεσρος καὶ ἀπρόσιτος Ζεὺς Λυκάων (2), ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ὁποῦ ἐξηλείφετο πᾶσα σκιά. Ἡ εὐλάβεια καὶ ὁ φόβος τοῦ παριστάνει αἰσθητῶς τὴν θεῖαν οὐσίαν δι' ὀνομάτων καὶ γνωρισμάτων καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ ἀγνώστου θεοῦ. Ἡ Πελασγικὴ αὕτη λατρεία δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς ἀπλότῃ καὶ καθαρῇ. Ἡ ποικιλία τῶν θεῶν δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων ἐπήνεγκε τὴν διαίρεσιν τῆς θείας οὐσίας εἰς τὰς διαφόρους αὐτῆς ἰδιότητας, ἐξ ὧν παρήχθησαν νέαι θεότητες, ἐν αἷς ἡ ἀρχικὴ θεότης, ὁ Ζεὺς, παρέστη ὑπὸ ποικίλα ὀνόματα διχλοῦντα κατὰ βᾶθος μὲν αὐτὰς τὰς ἰδιότητας τοῦ Διὸς, ἀλλ' ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ διαφόρους ἰδιαιτέρας θεότητας· οὕτω δὲ διηνοίχθη ὁδὸς εἰς τὴν καθαρὰν πολυθεῖαν καὶ τὴν αἰσθητὴν παράστασιν τῶν θεῶν. Πλὴν τούτου αἱ σχέσεις καὶ ἡ ἐπιμῆξις πρὸς τινὰς Ἀσιατικούς λαοὺς, ἰδίως πρὸς τοὺς Φοίνικας καὶ Αἰγυπτίους εἰσήγαγον παρὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ ξένους θεοὺς μετὰ τῆς ὀργιαστικῆς αὐτῶν λατρείας, θεοὺς ἀντιπροσωπεύοντας τὰς ἐνεργείας καὶ τὰ πάθη τῆς φύσεως, ἰδίως τῆς ἀνθρωπίνης, οὕτω δὲ ἠπειλεῖτο πανταχόθεν διαστροφή τοῦ ἀπλοῦ καὶ καθαροῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρα τῆς λα-

(1) Ἡροδ. 1,39, 41,52. «Ἔθων δὲ πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσι ἐπευχόμενοι, ὡς ἐγὼ ἐν Δωδώνῃ οἶδα ἀκούσας, ἐπωνυμίην δ' οὐδ' ὄνομα ἐποιούοντο οὐδενὶ αὐτῶν· οὐ γὰρ ἀκηκόσαν κω».

(2) Λυκάων βραχύτερον θεωρεῖται ὡς ἤρωας Ἀρκᾶς ἢ Πελασγοῦ πατῆρ τῶν πολλῶν ἡρώων, ἐξ ὧν γενεαλογοῦνται οἱ διάφοροι Πελασγικοὶ λαοί. Ἐκ τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ (ὡς θεοῦ τοῦ φωτός) καὶ τοῦ ὀνόματος (λυκάων = φωτεινός, φωτός· ρίζ. λυκ. λατ., λυκός, λυκόφως, λευκός, λεύσσω· πρὸλ. καὶ Λύκαιον) παρήχθη ἡ λατρεία τοῦ Λυκαίου Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Λυκαίου Πανός.

τρείας καὶ ἡ ἐπὶ τὸ ὑλικώτερον παραμόρφωσις αὐτῆς. Κατὰ τῆς τοιαύτης ἐν τούτοις τῶν πραγμάτων τροπῆς ἀντέδρασε νικηφόρος ὁ ἡρωϊκὸς καλούμενος αἰὼν, ὅστις ἀποστρέψας τὸν ἐπαπειλοῦντα τὴν Ἑλλάδα Ἀσιατισμὸν καὶ διαμορφώσας ἑλληνικῶς ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἄπερ μετέδωκεν ὁ Ἀσιατικὸς κόσμος παρήγαγε τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν. Ἡ τοιαύτη νικηφόρος ἀντίδρασις γίνεται καταφανῆς ἰδίως ἐν τῇ θρησκείᾳ, ὅπως παρίσταται ἡμῖν αὕτη ἐν τῇ Ὀμηρικῇ Θεολογίᾳ. Ὁ πρῶτον φυσικὸς χαρακτῆρ τῆς θρησκείας γίνεται ἐντελῶς ἠθικός. Οἱ θεοὶ οἱ πρῶτον ἀντιπροσωπεύοντες φυσικὰς δυνάμεις μεταβάλλονται εἰς ὄντα ἠθικά, ἐν οἷς ἐξαλείφεται πᾶσα ἄμεσος ἀναφορὰ πρὸς τὰ φυσικὰ ὄντα, ἐξ ὧν παρήχθησαν, αἱ κτηνώδεις συμβολικαὶ μορφαὶ τῶν θεῶν μεταβάλλονται εἰς ἀνθρωπίνους, ἡ θεία μορφή καθίσταται ἢ ἰδεώδης τελειότης τῆς φυσικῆς, ἀναλόγως δὲ μεταβάλλονται καὶ αἱ ἄλλαι θεαὶ ἰδιότητες. Αἱ ἐπὶ γῆς πολιτεῖαι τῶν ἑλληνικῶν λαῶν εὐρίσκουσι τὸ ἰδεώδες αὐτῶν ἀπαύγασμα ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν θεῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου. Ὁ θεανθρωπισμὸς ἐξήλασεν ἐντελῶς ἐκ τοῦ δημοσίου βίου τὴν ἀρχαίαν φυσικὴν λατρείαν, ἐπίσης δὲ καὶ τὰ ἐνυπάρχοντα ἐν αὐτῇ ξένα στοιχεῖα, ἰδίως Φοινικικὰ, ἐξεβλήθησαν ἢ ἀρωμοιωθήσαν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ. Ἐκ τῶν ἀπροσώπων πρότερον φυσικῶν δυνάμεων παρήχθησαν πρόσωπα θεῶν, ἥτοι πρότυπα ἰδεώδη τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος, μεθ' ὀρισμένων ὀνομάτων, ὀρισμένου χαρακτῆρος, τιμῶν καὶ ἀξιομάτων, αἱ δὲ ἰδιαιτέρας ἰδιότητες αὐτῶν ἐσημάνθησαν διὰ πλήθους ἐπιθέτων, ἐν οἷς ποῦ καὶ ποῦ ὑπελάνθανεν ἐτι ἀμυδρά τις ἀνάμνησις εἰς τὰς ἀπροσώπους ἐκεῖνας δυνάμεις, ὧν αἱ ποικίλαι ἐνεργεῖαι καὶ αἱ τοῦτων ἀντιλήψεις ἐν μέρει μὲν περιελήθησαν ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνθρωπομορφῶσι θεοῖς, ἐν μέρει δὲ μετεβλήθησαν εἰς ἤρωας καὶ ἡμίθεους, ὧν ἕκαστος ἐτήρησεν ἰδίαν ἰσορίαν. Συγχρόνως ἢ ἰδέα τῆς ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ φαινομένων ἐνότῃ τῆς θεῖ-

ας δυνάμεις ἐξεφράσθη καὶ εἰκονίσθη σαφῶς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Διὸς, τοῦ πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε, καὶ ταῖς ἀναφοραῖς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους θεοὺς.

Τὰ αἷτια καὶ ἡ πορεία τῆς ἀναπτύξεως καὶ τὰ καθέκαστα τῆς δι' αἰώνων ὄλων τελεσθείσης ταύτης μεταβολῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῶσι, τοσοῦτον ὅμως σαφέστερον παρίσταται τὸ τελικὸν ἐξαγόμενον αὐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἡ διὰ τῆς ἡρωϊκῆς καλουμένης ἐποχῆς μετάβασις τοῦ ἀσιατικῆς Πελασγικοῦ κόσμου εἰς τὸν Ἑλληνικὸν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰδυοφυοῦς ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Καὶ τοι δὲ τὰ αἷτια ταῦτα τῆς τοιαύτης ἀνυψώσεως τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέαις ὑπῆρχον φυσικῶς ἐν τῷ καθόλου χαρακτῆρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐντούτοις κυρίως εἰπεῖν καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐτελέσθη αὕτη διὰ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ἧτις ἐξέμνει ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε, *ζάτε κλείουσιν αἰδοί*. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν τὸν ὀριστικὸν καὶ δι' ἀπαντα τὸν ἀκόλουθον χρόνον μόνιμον χαρακτῆρα ἔθηκεν ἡ Ὀμηρικὴ ἐποποιία, ἧτις ἀνοήσασα τὸ πρῶτον ἐν ταῖς Ἴωνικαῖς ἀποικίαις τῆς Ἀσίας διεδόθη ἐντεῦθεν καὶ εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα, ἐνθουσιώδους τυχοῦσα ὑποδοχῆς, ὅπου πρὸς συμπλήρωσιν τῶν περὶ θεῶν μύθων προσετέθη καὶ ἡ Ἡσιόδειος Σχολή. Οὕτω διὰ τῆς Ὀμηρικῆς καὶ τῆς Ἡσιοδείου Σχολῆς ἐδόθη χαρακτῆρ καὶ διεύθυνσις ὀριστικὴ καὶ διαρκὴς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν τοιαύτην δὲ ἔννοιαν ἔχει καὶ τὸ μνημονεῦθὲν τοῦ Ἡροδότου χωρίον «Οὗτοι δὲ (Ἡσιόδος καὶ Ὀμηρος) εἰσὶ οἱ ποιήσαντες θεογονίαν Ἑλλῆσι καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς τε καὶ τέχνας διελόντες καὶ εἶδεα αὐτῶν σημάναντες» (II, 53). Οὐχὶ ἄρα ἀσυνάρτητοι δημῶδες μῦθοι, οὐδ' ἄτεχνα δημῶδη ἄσματα, ἀλλὰ ποιηταὶ ἀριστοτέχναι ἐποίησαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν τοὺς περὶ θεοῦ μύθους αὐτοῦ. Ἐν τούτοις οὐδὲν ὁ Ὀμηρος ἐποίησεν ἢ εἶπεν ὅπερ δὲν ὑπῆρχεν οὐχὶ βεβαίως ἐν τῇ σκέψει, ἀλλ' ἐν τῇ ἀμέσῳ συνειδήσει τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὁ

Ὀμηρος ποιεῖ ἀπὸ τῆς αὐτῆς δρῶμενος ἀρχῆς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐμφροῦμενος πνεύματος, ὅφ' οὐ καὶ ὁ περὶ αὐτὸν κόσμος καὶ ἐν ἀδιαλείπτῳ ἀμοιβαίᾳ μετ' αὐτοῦ ἐπιδράσει. Καὶ ὅμως οὔτε ὁ Ὀμηρος οὔτε ὁ λαὸς αὐτοῦ αἰσθάνονται κατ' ἐλάχιστον τὴν ἐπιγινόμενὴν ἐν ταῖς περὶ θεοῦ ἰδέαις μεταβολὴν, οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ ἀκροαταὶ τοῦ ἔχουσι τὴν ἐλάχιστην αἰτήσιν, ὅτι οἱ θεοὶ ἐκείνοι καὶ οἱ ἥρωες ἦσαν κατ' ἀρχὰς φυσικαὶ δυνάμεις. Τοῦτο δὲ διότι ὁ κυριώτατος καὶ ἰδιαίτατος χαρακτῆρ τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως εἶναι, ὅτι ἐν ταύτῃ φύσις καὶ τέχνη ἐνοῦνται στενῶτατα δι' ἐνώσεως οὐχὶ ἐκ συνειδήσεως σκέψεως προερχομένης. Ὁ Ὀμηρος λ. χ. εἶναι φυσικὸς ποιητής, οὐχὶ διὰ τέχνης μορφωθείς, ἐν τούτοις ἐν τῇ φυσικότητι αὐτοῦ ἐκδηλοῖ ἅπαν τὸ βῆθος ἐντελεστάτης τέχνης, οὐχὶ ἀκολουθῶν, ἀλλ' αὐτὸς πλάττων τοὺς κανόνας αὐτῆς. Τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ ἰδέαις καὶ λόγοις. Ὁ Ὀμηρος δὲν εἶναι, ὡς εἶπομεν, θεολόγος, ὡς ἠθέλομεν νοήσει σήμερον, δὲν εἶναι ἰδρυτῆς οὔτε ἀναμορφωτῆς θρησκείας, οὔτε ἐρευνητῆς καὶ ἐρμηνευτῆς τῆς θείας σοφίας ἢ τῶν θεῶν δογμάτων, καὶ ὅμως αὐτὸς οὗτος εἶναι ἐν μέρει δημιουργός, ἐν μέρει ἀναμορφωτῆς τῶν περὶ Θεοῦ ἰδεῶν, αὐτὸς ὁ ποιήσας Θεογονίαν Ἑλλῆσιν ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐχὶ ἐν τῇ σκέψει, ἀλλ' ἐν τῇ ἀμέσῳ αὐτοῦ συνειδήσει, ἧτις εἶναι ἐκφρασις πιστὴ καὶ ἀπαύγασμα ἀκραιφνὲς τῆς καθολικῆς συνειδήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ ἐν μέρει δημιουργοῦντος, ἐν μέρει ἀναρρυθμιζόντος τὰς περὶ Θεοῦ ἰδέας αὐτοῦ διὰ τοῦ Ὀμήρου. Ἀλλὰ ποῖον τὸ βῆθος τῆς συνειδήσεως ἐκείνης, ὅπως διεμορφώθη αὕτη ἐπὶ τοῦ Ὀμήρου καὶ διὰ τοῦ Ὀμήρου;

Ἡ ἰδέα τοῦ ὑψίστου καὶ τελειοτάτου καὶ ἀπείρου ὄντος, ἢ ἰδέα τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ ὑπερκοσμίου, ἢ ἐποπτικῶς μόνον ἀντιληπτῆ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν δὲν δύναται ἀπολύτως νὰ εὔρη ἐν τῇ φαντασίᾳ τὴν τελείαν αὐτῆς ἐκφρασιν οὔτε τὴν ἀληθῆ εἰκόνα, διότι οὐδεμία τῆς φαντασίας παρὰ

στῆσις ἢ εἰκὼν λαμβάνεται ἔξωθεν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἐπομένως ἢ ἔννοια, ἢ ἐποπτικῶς σχηματίζει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα περὶ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, εἶναι πολὺ ὑψηλότερα καὶ βαίνει πολὺ πρῶριότερα ἢ ἡ δύναμις αὐτοῦ νὰ ἐκφράσῃ ἢ εἰκονίσῃ ταύτην διὰ τῆς ἰδίας φαντασίας διὰ τοῦτο καὶ παρ' Ὀμήρῳ, παρ' ᾧ ἡ ἄμεσος συνείδησις καὶ ἡ φαντασία εἶναι ἡ μόνη πηγὴ παραστάσεων, ἢ θεῖα οὐσία, ὅσον ὑψηλὴ καὶ τελεία καὶ ἀν παραστῆ καὶ ὑπεράνω τῆς φύσεως, ἐν τούτοις ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς αὐταῖς ἐνεργείαις καὶ ἐκφράσεσιν ἔχει ἅπαντας τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὰς ἐλλείψεις γήνης φύσεως. Ἡ θεότης εἶναι ἀπλῶς τὸ ἰδεώδες τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος. Ὁ Ὀμηρος ἔπλασε τὸν θεὸν ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ἰδεώδους ἀνθρώπου, ἐνῶ δ' ἀληθῆς θεὸς ἔπλασε τὸν ἀνθρώπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἐαυτοῦ. Οὐ μόνον ἡ μορφή τῶν θεῶν παρίσταται ὑπὸ τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ καθαρῶτάτου κάλλους, οὐ μόνον ἡ ζωὴ αὐτῶν εἶναι ἀθάνατος, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν εἰσὶν ἰδεώδεις ἀνθρώπιναι ἐνέργειαι. Ἡ θεῖα φύσις, οὕτως εἰπεῖν, εἶναι ἐντελέχεια τῆς ἀνθρωπίνης. Οὕτως ἐν τοῖς θεοῖς τοῦ Ὀμήρου τὸ αἰσθητὸν καὶ φυσικὸν εἶναι ἄμεσος ἐνσάρκωσις τοῦ πνευματικοῦ, ἢ ὅλη θρησκεία λαμβάνει χαρακτῆρα ἰδεώδη καὶ καλλιτεχνικόν, ἢ θρησκευτικὴ ἀντίληψις γίνεται ποιητικὴ, καὶ οὕτως, ἂν καὶ ἐν τοῖς καθόλου εὐρισκόμεθα ἐτι ἐντὸς τῶν ὀρίων τοῦ φυσικοῦ, ἐν τῷ φυσικῷ τούτῳ ἐκδηλοῦται τὸ πνεῦμα, ἢ μᾶλλον τὸ φυσικὸν ὑπάρχει ἵνα ἐκδηλωθῇ ἐν αὐτῷ τὸ πνευματικόν. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο δὲν ἄρχει ἐτι ἀπολύτως τοῦ κόσμου. Οἱ θεοὶ δὲν εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς δημιουργίας, δὲν εἶναι ἡ πρωτίστη καὶ ἡ ἐσχάτη αἷτια τῶν ὄντων, ἀλλ' εἶναι τὸ τελειότατον πρῶτον, τὸ ἐπιστέγασμα, ἢ κορωνίς, οὕτως εἰπεῖν τῆς δημιουργίας. Ἡ Ὀμηρικὴ, καὶ καθόλου ἡ Ἑλληνικὴ φαντασία, ἢ πλάσασα τοὺς θεοὺς ἐκ τῶν φυσικῶν ὄντων καὶ ἐπομένως κατ' εἰκόνα τοῦ τελειοτάτου τῶν φυσικῶν δημιουργημά-

των, μένευσα πιστὴ εἰς ἑαυτὴν δὲν θέτει τοὺς θεοὺς αὐτῆς ἐκεῖ, ἐνθα παύει ὁ χάρος τῆς φύσεως καὶ τῆς φαντασίας τοῦ πραγματικοῦ καὶ δυνατοῦ, χωρεῖ δὲ μόνη ἢ καθαρὰ διάνοια. Ἡ Ὀμηρικὴ λοιπὸν συνείδησις μὴ ζητήσασα ν' ἀντιληφθῇ διὰ τῆς φαντασίας ἐκείνων, ὧν ἡ ἀντίληψις ἐπεφυλάσσετο τῇ διανοίᾳ, ἐφιλοσόφησεν ἀρνητικῶς, διότι ἀφῆκεν οὕτως ἐλεύθερον τὸ γάδιον εἰς τὴν ὑστερον περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων φιλοσοφῆσασαν Ἑλληνικὴν διάνοιαν. Ὡστε τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀμήρου κινεῖται μὲν καὶ ἐνεργεῖ βεβαίως μόνον ἐν τῷ κόσμῳ τῆς φαντασίας, ἀλλ' οὐχὶ ὅπως τὸ πνεῦμα τὸ Ἀσιατικόν, ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ φαντασιώδους καὶ τσατωδούς, ὅπερ ἐν ταῖς μυθολογίαις ταῖς Ἀσιατικαῖς τοσοῦτον προσκρούει εἰς τὴν αἰσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, καὶ ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς συνεχῶς ὅτι ὁ κόσμος, οὗτος τῆς φαντασίας οὐδένα ἐκπληροῖ τῶν ὄρων τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἐν τῇ φαντασίᾳ ἐκείνῃ, ἐν ἣ διὰ τῆς ποιήσεως λαμβάνομεν ἔννοιαν σαφῆ τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἰδεώδους, ἐν τῇ αὐτῇ ἐκείνῃ φαντασίᾳ, ἧτις βραδύτερον μετὰ ἀκριβεστέραν ἐρευναν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου προσέκρουσε τὰ μέγιστα εἰς τὸν κόσμον ἐκείνον τῶν θεῶν, ἐν αὐτῇ ἐποίησε καὶ ἐκόσμησεν ἐν ἀρχῇ, καὶ ὑπεχώρησεν ἀθροῦδως εἰς τὸ κράτος τῆς διανοίας. Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὀμήρου ἦναι μακρὰν ἐτι τῆς καθαρᾶς φιλοσοφίας, οὐχ ἤττον μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς ἰδιοφυοῦς ἐκείνης πορείας καὶ διευθύνσεως τοῦ πνεύματος, ἐξ ἧς παρήχθη ἡ Φιλοσοφία.

Τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀτελεῖ, ἀλλὰ κατὰ βῆθος φιλοσοφικὴν περὶ τῆς περιορισμένης φύσεως τῶν θεῶν ἰδέαν εὐρισκόμεν ἀναπτυσσομένην σαφέστερον ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀνθρώπον. Οἱ θεοὶ εἶναι οἱ κυβερνῶντες τὸν κόσμον ἀλλ' ἢ ἐπὶ τῶν τυχῶν τοῦ κόσμου ἐξουσία αὐτῶν δὲν εἶναι ἀπόλυτος αὐταὶ ἀποφασίζονται ὑπὸ ἀρχῆς ἀνωτέρας, ὑπὸ τῆς Μοίρας, ὑπὸ ἀνωτέρας τινὸς δηλονότι διατά-

ξως τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων καθόλου, εἰς ἣν ὑποκύπτουσι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοί. Ἡ δόξα αὕτη εἶναι βεβαίως σύμφωνος πρὸς τὸν περὶ θείας φύσεως ἰδέαν τοῦ Ὀμήρου· οἱ θεοὶ οἱ μὴ ὄντες ἀπόλυτοι αἴτιοι τῶν ὄντων δὲν δύνανται νὰ ἀποφασίζωσι καὶ νὰ ἐνεργῶσι περὶ πάντων μετ' ἀπολύτου ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ὑπάγονται εἰς τοὺς νόμους τοὺς προσερχομένους ἀπὸ τοῦ ἀπολύτου αἰτίου τῶν ὄντων καὶ τείνοντας εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ πάσης ὑπάρξεως. Ἡ ἀντίφασις τῶν θεῶν ἰδιοτήτων βεβαίως εἶναι προφανὴς ἐν ταῖς ἰδέαις ταύταις· ἀλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη εἶναι μεταξὺ τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ τῆς φαντασίας ἐκείνης, οὐχὶ δ' ἡ ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ Ὀμηρικῇ φαντασίᾳ καθ' ἑαυτήν.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη τὰς σχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὴν πρακτικὴν, οὕτως εἰπεῖν, φιλοσοφίαν τοῦ Ὀμήρου. Τὸ πρῶτον ζήτημα ἐνταῦθα εἶναι: Τίς ἡ Ὀμηρικὴ θεογνωσία ὑπὸ τὴν θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν αὐτῆς ἔνοιαν; Βεβαίως ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα ὡς ἐν παντὶ τῶν ἀνθρώπων γένει οὕτω καὶ ἐν Ὀμήρῳ ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν αὐτῇ τῇ φυσικῇ διαπλάσει τοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα ὑποκειμενικῶς, ἐκ τῆς ἡμετέρας δηλονότι ἐπόψεως καὶ σκέψεως, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς Ὀμηρικῆς, τί δηλονότι ὁ Ὀμηρος, οὐχὶ βεβαίως ἐν τῇ σκέψει, ἀλλ' ἐν τῇ ἀμέσῳ αὐτοῦ συνειδήσει αἰσθάνεται περὶ τούτου. Θέτοντες οὕτω τὸ ζήτημα εὐρίσκουμεν ὅτι ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα τοῦ Ὀμήρου εἶναι καθαρῶς ἐμπειρικὴ, οὐχὶ δηλονότι ἔσθθεν ἐκ τοῦ βίου τοῦ διανοουμένου πνεύματος ἢ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως τούτου γεννηθεῖσα, ἀλλ' ἐξ ἀπλῆς ἐξωτερικῆς πείρας ἢ παραδόσεως προσερχομένη (1) ἢ θεογνωσία ἐπομένως αὕτη ἦναι καθαρῶς ἱστορικὴ. Οἱ ἄνθρωποι γινώσκουσι τοὺς θεοὺς, διότι εἶδον καὶ συνωμίλησαν μετ' αὐτῶν ἢ ἐμάθον περὶ

(1) Ἄξιον σημειώσεως ὅτι πᾶσαι αἱ παρ' Ὀμήρου λέξεις αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὴν γνωστικὴν λεγομένην δύναμιν τῆς ψυχῆς σημαίνουσι γνώσιν ἢ ἐμπειρικὴν.

αὐτῶν ἐξ ἀκοῆς ἢ ἐκ παραδόσεως παρ' ἄλλων ἰδόντων, διότι οὐχὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἐξ ἴσου ἐναργῶς φαίνονται οἱ θεοὶ (1)· καὶ ἀληθῶς πῶς ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἐποπτικὴ διὰ τοῦ πνεύματος νόησις τοῦ θεοῦ, ἀφ' οὗ τὸ πνεῦμα δὲν ἐπέστρεψεν εἰς εἰς ἑαυτὸ, ἀφοῦ ἐξαντλεῖται ὅλως ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς φύσεως καὶ τῆς φαντασίας καὶ δὲν ἔγεινεν αὐτὸ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως ἑαυτοῦ; πῶς ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα ἠδύνατο νὰ νοηθῆ ὡς ἀπαύγασμα ἐσωτερικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος, ἀφ' οὗ τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο δὲν εἶναι προῖον τῆς θείας φύσεως, ἀφ' οὗ ἡ θεότης δὲν εἶναι αἰτία καὶ ἀρχὴ τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὡς δὲν εἶναι αἰτία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου; Ἀφ' οὗ οἱ θεοὶ εἰσὶν ἀπλῶς οἱ διέποντες τὸν κόσμον καὶ ζῶσιν ἐν τῇ φύσει ὡς περὶ οἱ ἄνθρωποι, ἄρχοντες μὲν τούτων ὡς καὶ τῶν λοιπῶν φυσικῶν ὄντων, ἀλλὰ μὴ διατελοῦντες πρὸς αὐτοὺς ἐν σχέσει ἀπολύτου αἰτίου πρὸς πεπερασμένον αἰτιατὸν, ἀφοῦ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, θεοὶ καὶ ἄνθρωποι εἰσὶν ἀμφοτέροι ὄντα φυσικὰ προελθόντα ἐξ ὑπερτέρας τινὸς δημιουργικῆς ἀρχῆς, ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη ἢ ἱστορικὴ καὶ ἐμπειρικὴ. Ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἱστορικὸν ἔχον ἀρχὴν μόνον διὰ τοῦ πᾶν ἀρχαίου καὶ μυθώδους ἀσκει τὴν γόητρον ἐπὶ τὴν φαντασίαν καὶ καθίσταται θαυμαστὸν ἄμα καὶ σεβαστὸν, διὰ τοῦτο βλέπομεν καὶ παρ' Ὀμήρου τὰς ἐμφανίσεις τῶν θεῶν καὶ τὰς προσωπικὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἐλαττωμένας σὺν τῷ προϊόντι χρόνῳ αὐτῶν ὁ Ὀμηρος καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ δὲν συναναστρέφονται πλέον μετὰ τῶν θεῶν. Οἱ Ὀμηρικοὶ ἄνθρωποι θεωροῦνται πολὺ κατώτεροι τῆς ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὑμνουμένης γενεᾶς τῶν ἡρώων, εἰς ἣν ἐφαίνοντο οἱ θεοί. Οἱ ἀρχαῖοτατοι μυθικοὶ λαοὶ, οἱ Φοίνικες, Κύκλωπες, Αἰθίοπες καὶ τὰ ἄγρια φύλα Γιγάντων ἐγγύτερον οἰκοῦσι τῶν θεῶν καὶ εἰς οἰκειότερα σχέσεις διατελοῦσι πρὸς αὐτοὺς

(2) Ὀδ. Π. 464. Οὐ γάρ πω πάντεσσι θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς. πρὸς. Π. Ω 463.

ἢ οἱ λοιποὶ τῶν βροτῶν. (4) Οἱ Πελασγοὶ ὡς ἀρχαῖοτεροι τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς καλοῦνται «διοί», καὶ ἡ ἀρχαῖα γλῶσσα αὐτῶν εἶναι γλῶσσα τῶν θεῶν, καθ' ὅσον οὕτως τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πολλάκις καλοῦσι διαφόρως ἢ οἱ βροτοί. Ἀπεδείχθη δὲ ὅτι αἱ λέξεις αἱ ἀποδιδόμεναι παρ' Ὀμήρου εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν θεῶν εἰσὶ λέξεις ἢ ὀνόματα ἀρχαῖα, ἢτοι Πελασγικά ἢ ἄλλων ἀρχαίων λαῶν. Μεταβαίνοντες ἀπὸ τῆς θεωρητικῆς εἰς τὴν πρακτικὴν θεογνωσίαν παρατηροῦμεν, ὅτι καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸν καὶ πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἀρχὴ καὶ βῆσις τῆς βυθμίσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἢτοι τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων καὶ τῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὕτη ἡ φυσικὴ διάπλασις καὶ ἡ φυσικὴ συνειδήσις αὐτοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου καὶ ἑαυτοῦ. Οἱ θεοὶ καί περ ἐν ἀδιαλείπτῳ σχέσει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διατελοῦντες οὐδεμίαν διδασκονίαν αὐτοὺς ἀρχὴν ἠθικοῦ βίου, οὐδεμίαν δίδουσι θεῖαν ἐντολήν, οὐδεὶς ἐν ἐνὶ λόγῳ ὑπάρχει θεῖος νόμος, καὶ οὐδεμία ἐπομένως παράβασις αὐτοῦ ἢ ἀμαρτία ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἠθικὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Οἱ ἄνθρωποι γινώσκουσι τὴν ὑπεροχὴν τῶν θεῶν, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην τῆς ἀρωγῆς αὐτῶν (Ὀδ. Γ. 48 « Πάντες δὲ θεῶν χατέουσι ἄνθρωποι), θεραπεύουσι καὶ τιμῶσιν αὐτοὺς διὰ τοῦτο· πᾶσα δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου προέρχεται ἀπὸ μίσους τῶν θεῶν, οἱ θεοὶ πάλιν μισοῦσι τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦσι τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦτο, νεμεσῶνται τὴν ἀποτυφλώττουσαν τοὺς ἀνθρώπους ἄγαν εὐτυχίαν, μισοῦσι μάλιστα καὶ ὀργίζονται κατὰ τῶν πραττόντων ἔργα ἄδικα καὶ ἀνόσια σφοδρότερον ἢ κατὰ τῶν προσωπικῶς ὑβρίζοντων αὐτούς· οὐχ ἦττον οἱ θεοὶ δὲν εἶναι οἱ θέντες καὶ ὀρίσαντες

(4) Ὀδ. Η. 204—206. Αἰεὶ γὰρ τὸ πάρος γε θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς

Ἡμῖν, εὖτ' ἐρῶμεν ἀγακλειτὰς ἐκαστόμθα; Δαίνονται τε παρ' ἄμμι καθήμενοι, ἐνθά περ ἡμεῖς ἐπεὶ σφισιν ἐγγύθεν εἰμέν Ὡσπερ Κύκλωπες τε καὶ ἄγρια φύλα Γιγάντων.

τοὺς αἰδίους ἠθικοὺς νόμους, καθ' οὓς πρέπει νὰ βυθμισθῇ ὁ ἄνθρωπος τὰς πράξεις αὐτοῦ, οὗτοι ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ προέρχονται ἀπὸ ἀνωτέρας τινὸς καὶ ὑψηλότερας διατάξεως τοῦ κόσμου, καὶ εἰς τούτων τὴν ἐκπλήρωσιν ὑποχρεοῦνται θεοὶ καὶ ἄνθρωποι ὑπ' αὐτῆς αὐτῶν τῆς φύσεως· παροτρυνόμενοι.

Ἡ τοιαύτη ἠθικὴ ἀρχὴ φαίνεται βεβαίως ἀτελεστάτη. ἐν τούτοις ἔχει ἀρχὴν φιλοσοφικὴν καὶ ἄλλως εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ θεότης ἀφοῦ δὲν εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ ἀπόλυτος αἰτία πάσης ὑπάρξεως, παντὸς ὄντος καὶ παντὸς ὕπερ ὄντος εἶναι, ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀπόρροια τῆς θελήσεως ἢ τοῦ λόγου αὐτῆς. Οἱ θεοὶ, καὶ περ ἀθάνατοι, δὲν διαφέρουσι πολὺ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ περιορισμένον τῆς φύσεως καὶ ἐνεργείας αὐτῶν· διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τοῦ περιστοιχιζόντος αὐτὸν κόσμου καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ φύσεως, ἵνα προσεγγίσῃ πρὸς τὸ θεῖον, τούναντίον αἰσθάνεται ἑαυτὸν συγγενῆ πρὸς τοῦτο, δὲν ἀπαιτεῖται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου αὐταπάρνησις καὶ ἀγῶν διηνεκῆς κατὰ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἵνα ὁμοιωθῇ πρὸς τὸ θεῖον· ἡ τελειότης ἢ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐφικτὴ εἶναι ἡ θεία τελειότης, θεϊότης δ' ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἀναπτύσσει ἄριστα τὰς ἀνθρωπίνους αὐτοῦ δυνάμεις· ἡ ἠθικὴ τελειότης ἐγκτεῖται ἐν τῇ φυσικῇ τελειότητι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ οὐσία τῆς ἐκπληρώσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν καθηκόντων συνίσταται εἰς τὸ νὰ πράττῃ ὁ ἄνθρωπος ἀπέναντι τῆς θεότητος ὅ,τι εἶναι ἴδιον καὶ προσφυῖς τῇ ἑαυτοῦ φύσει· φύσιν δὲ λέγοντες δὲν ἐνοοῦμεν οὕτε τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν, οὔτε τὸ ἐξωτερικὸν καὶ αἰσθητὸν μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ ὑψίστον καὶ κάλλιστον ὑπὸ τοῦ πνεύματος λαμπρυνόμενον καὶ διὰ τοῦ πνεύματος ἐκδηλούμενον καὶ τελειοποιούμενον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀλλὰ τοιαύτη ἠθικὴ, ὁρμωμένη δηλονότι ἀπ' αὐ-

της της φυσικής διαπλάσεως του ανθρώπου και επί ταύτης στηριζομένη να αναχθῆ εἰς ἀρχάς και παραγωγή νόμους ἠθικούς και συστηματικὴν διδασκαλίαν ἠθικὴν, ἥτοι συστηματικὰς ἀρχὰς πρακτικῆς φιλοσοφίας, προαπαιτεῖται βαθεῖα σκέψις περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ κόσμου και τῆς οὐσίας τῶν ὄντων ἐν γένει· ἀλλ', ὡς εἶπομεν, πάντα ταῦτα εἰσὶν ἀντιληπτά εἰς τὸν Ὀμηρον οὐχὶ ἐν τῇ σκέψει, ἀλλ' ἐν τῇ ἀμέσῳ αὐτοῦ συνειδήσει και φαντασίᾳ. Διὰ τοῦτο ἐν ᾧ ἡ περὶ τοῦ κόσμου ἐννοια εὐθὺς ἐπ' ἀρχῆς διευθύνεται πρὸς τὸ ὄλον, και ζητεῖ νὰ καταστήσῃ νοητὴν τὴν γένεσιν αὐτοῦ, ἡ ἠθικὴ τουναντίον περιορίζεται εἰς μερικὰς μόνον θεωρίας και γνώμας στηριζομένης ἐπὶ τῆς πείρας τοῦ πρακτικοῦ βίου, ἐπομένως μὴ ἀναγομένης εἰς γενικὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς περὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρώπων, τῆς ψυχῆς και περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κυβερνήσεως τοῦ κόσμου. Καὶ εἶναι μὲν αἱ ἠθικαὶ αὗται θεωρίαι τοῦ Ὀμήρου ἀπλοῦστεραι, σαφέστεραι και ἀληθέστεραι ἴσως ἢ αἱ γενικαὶ φιλοσοφικαί, ὡς προερχόμεναι ἀπὸ ὑποῦς και ἀκριβοῦς παρατηρήσεως και πείρας τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἀλλὰ δὲν ἔχουσιν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, περιοριζόμεναι εἰς μερικὰς μόνον περιπτώσεις, ἀλλὰ μὴ ἀναγόμεναι εἰς γενικοὺς νόμους διαλαμβάνοντας περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἀρ' ἑτέρου παρατηρητέον ὅτι ἡ ἀτέλεια αὕτη τῶν ἠθικῶν θεωριῶν τοῦ Ὀμήρου συνετέλεσεν ἀρνητικῶς εἰς τὴν βραδύτερον ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, καθόσον ἡ ἔλλειψις πάσης συστηματικῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, παντὸς θείου νόμου, ἀφῆκεν ἐλευθερίαν ἀπόλυτον εἰς τὴν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων φιλοσοφοῦσαν διάνοιαν, ἐξ ἧς ἀνεπτύχθη θαυμασίως ἡ πρακτικὴ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία. Αὕτη ἡ Σωκρατικὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ εἶναι φρόνησις και ἐπιστήμη, και ἐπομένως ὅτι μόνον διὰ τούτων γίνεται ὁ ἄνθρωπος τέλειος, και ὅτι ἡ ἀφροσύνη και ἡ ἀμάθεια εἶναι αἷτια παντὸς ἠθικοῦ κακοῦ, πάσης ἀμαρτίας (ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖν ἡμεῖς), και πάσης ἐντεῦθεν προ-

ερχομένης δυστυχίας, ἡ φιλοσοφικὴ λέγομεν αὕτη ἀρχὴ τοῦ Σωκράτους, ἡ θεωροῦσα τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ἐνότητι αὐτοῦ κατὰ τὰς γνωστικὰς και πρακτικὰς ἐνεργείας, ἡ ἀρχὴ αὕτη ἰσχύει και παρ' Ὀμήρω και ἐκφράζεται ποιητικῶς και μυθολογικῶς, προερχομένη οὐχὶ ἐκ τῆς σκέψεως, ὡς παρὰ Σωκράτει, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς ἀμέσου συνειδήσεως τοῦ ποιητοῦ. Καθ' Ὀμηρον αἷτια παντὸς κακοῦ ἠθικοῦ πάσης ἀμαρτίας και τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης δυστυχίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἄτη, ἥτοι ἡ διανοητικὴ ἐκείνη τύφλωσις ἡ ἀγούσα αὐτὸν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ κακοῦ. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐνίοτε οἱ Θεοὶ αὐτοὶ πέμπουσι τὴν ἄτην εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα διὰ τῆς διαστροφῆς ἡ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς διανοίας αὐτῶν ὠθήσων αὐτοὺς εἰς ἔργα ἄγωνα πρὸς ὄλεθρον, ἀλλ' ἡ τοιαύτη θεία δίκη εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα προγενεστεροῦ κακοῦ, ὅπερ ἐξ ἰδίας ἀτασθαλίας πράττουσιν οἱ ἀνθρώποι. Πολλάκις δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ ἐγώισμῳ αὐτοῦ ὅσα ἐξ ἰδίας μωρίας και ἀτασθαλίας πράττων ἀμαρτάνει ἀποδίδει ταῦτα εἰς τὴν ἐκ Θεοῦ πεμπομένην ἄτην (1). Ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ὁ Ζεὺς αὐτὸς ἐν συμβουλίᾳ τῶν Θεῶν διαμαρτύρεται κατὰ τῶν τοιοῦτων αἰτιῶσεων τῶν ἀνθρώπων λέγων, ὅτι οἱ ἀνθρώποι διὰ τῆς ἰδίας τῶν ἀφροσύνης περιπίπτουσιν εἰς τὰς δυστυχίας και εἶτα αἰτιῶνται τοὺς Θεοὺς:

«Ὡ πόποι, οἷον δὴ νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιῶνται»

Ἐξ ἡμέων γὰρ φασὶ κακ' ἔμμεναι, οἱ δὲ και αὐτοὶ Σρῆσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπέρομον ἄλγε, ἔχουσι. (Ὀδ. Α. 32—35)

Μετὰ τῆς ἠθικῆς ἡ πρακτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ὀμήρου συνδέεται βεβαίως τὸ ζήτημα τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τῆς εὐδαιμονίας ἡ τοῦ ἄκου ἀγαθοῦ. Ἐνθυμούμενοι πάντοτε ὅτι παρ' Ὀμήρω ἡ φύσις εἶναι ἀρ-

(1) Ἰλ. Β. 411. Ζεὺς με μέγα Κρονίδης ἄτη ἐνέδησα βαρβήτη. Ἰ 337. Ἐκ γὰρ εὐ φρένας ἔλετο μητίετα Ζεὺς. Τ, 278 Ζεὺ Πάτερ, ἡ μεγάλας ἄτας ἀνδρῶσι δίδοισθα.

χή και τέλος παντὸς τοῦ πνευματικοῦ βίου νοοῦμεν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ φυσικὴ τελειότης, ἥτοι ἡ ἀρετὴ, εἶναι ὁ ὕψιστος προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου και ἡ εὐδαιμονία αὐτοῦ. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι, λέγοντες φυσικὴν τελειότητα, δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν οὐδόλως τὴν φύσιν μετὰ τῆς ὕλης και εὐδαιμονίαν νὰ νοήσωμεν ὑπὸ ἐποψιν ὕλικὴν και νὰ θεωρήσωμεν τὸν Ὀμηρον ἄμοισρον πάσης ὑψηλοτέρας τάσεως. Ὡς εἶπομεν παρ' Ὀμήρω ὁ ἠθικὸς κόσμος εἶναι ἐντελέχεια τοῦ φυσικοῦ, και ἐπομένως ἡ φυσικὴ τελειότης και ἀρετὴ περιλαμβάνει και τὴν ἠθικὴν (ὑφ' ὁποῖαν νοοῦμεν ἡμεῖς ταύτην ἐννοίαν). Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἡ τελειότης, ἡ τοι ἡ ἀρετὴ εἶναι και εὐδαιμονία και ἡ τοιαύτη ἡ ἀρετὴ, δὲν εἶναι μόνον ἔργον ἀνθρώπων, ἀλλὰ και δῶρημα Θεοῦ (1). Μόνον δὲ ὁ ἐλεύθερος ἀνὴρ δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀρετὴν, ἐνῶ τουναντίον τὸ ἥμισυ τῆς ἀρετῆς, ἥτοι τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καθόλου και τῆς εὐδαιμονίας, ἀφαιρεῖ παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ὁ Ζεὺς, ἅμα καταστῆ οὗτος δούλος, Ὀδυσ. Ρ. 322. «Ἡμισυ γὰρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς Ἄνερος, εὐτ' ἄν μιν κατὰ δούλιον ἤμαρ ἔλθῃν».

Οἱ ἥρωες τοῦ Ὀμήρου οἱ τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς φυσικῆς και ἠθικῆς ἀρετῆς παριστῶντες εἰσὶν οἱ εὐδαιμονέστατοι τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ ἰδεώδες τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς και εὐδαιμονίας παρίσταται ἐν τῷ βίῳ τῶν Θεῶν ὡς ὁ πικρὸν βίος και κόσμος εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἀρετῆς και εὐδαιμονίας. Ἀλλ' ἡ στενὴ αὕτη περὶ τῆς ἀρετῆς και τῆς εὐδαιμονίας ἰδέα, και περ φυσικὸν και λογικὸν ἀποτέλεσμα τῶν καθόλου περὶ τοῦ θεοῦ και τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῶν, ἀρχεται ἤδη παρ' Ὀμήρω προσκρούουσα εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεως και τοῦ αἰσθημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἡ περὶ εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου ἰδέα παρίσταται πλή-

ρως ἀντιφάσεων και ἡ περὶ τῆς ἀθλιότητος και μηδαιμόντητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σκέψις εὐρίσκει ἤδη ἐν οὐκ ὀλίγοις Ὀμηρικοῖς χωρίοις, ἐν οἷς ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὡς τὸ δυστυχέστατον πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ὄντων (1).

Τὰς ἀντιφατικὰς ταύτας περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου και προορισμοῦ θεωρίας και σκέψεις, αἷτινες ἀρχινται ἤδη νὰ ὠθῶσι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ χώρου τῆς φαντασίας και ποιήσεως εἰς τὸν χῶρον τῆς διανοίας και τῆς φιλοσοφίας, νοοῦμεν σαφέστερον μεταβαίνοντες εἰς τὸ στενώτατον μετὰ τοῦ προκειμένου ζητήματος συνδεόμενον ἕτερον σπουδαῖον ζήτημα τὸ περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς και τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Ἐπιμελέτταται ἐρευνᾶν περὶ τὴν ἀκριβῆ παρ' Ὀμήρω σημασίαν τῆς λέξεως ψυχή και τῶν ἄλλων λέξεων, δι' ὧν σημαίνονται αἱ διάφοροι, ὡς λέγομεν ἡμεῖς, ψυχικαὶ δυνάμεις, πείθουσιν ὅτι ψυχή, ὡς και τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως δηλοῖ (ψύχειν = πάλλιν πνεῖν), δὲν σημαίνει τὴν ἀνωτάτην ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχικὴν ἡ πνευματικὴν καλουμένην ζῶην, ἥτοι τὴν συνειδητὴν και τὰς ἐκ ταύτης προεξέχουσας και διὰ ταύτης ἐνεργοῦσας δυνάμεις, ἀλλὰ τὴν τυρλὴν ἐκείνην ὀργανικὴν ἡ ζωικὴν δυνάμιν, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ζῆ φυσικῶς και κινεῖται. Ἐντεῦθεν ψυχή αὐτὴ και προη τίθενται πολλάκις τινωνόμως· ἡ δὲ πηγὴ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως δὲν εἶναι ψυχή, ἀλλὰ φρένες, ὅπως τῆς συναισθητικῆς και τῆς πρακτικῆς θυμὸς και μένος· ταῦτα δὲ πάντα μόνον ἐν τῷ σώματι ὑπάρχουσι και διὰ τούτου ἐνεργοῦσιν, ὡς τε ἀποχωριζομένου τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἥτοι ἀπὸ τῆς τυρλῆς ζωικῆς ἡδὲ ἡθέλωμεν εἰπεῖν, φυσιολογικῆς δυνάμεως, πᾶσαι αὗται αἱ δυνάμεις ἀπόλλυνται σὺν τῷ σώματι, ἡ δὲ ψυχή ὡς περ εἰδῶλον καταβαί-

(1) Ἰλ Β. 415—6. «Ὁδὸ μὲν γὰρ τί που ἔστιν οὐκ ἐυρύτερον ἀνδρῶν πάντων, ὅσα τε γὰρ ἐπὶ πνεῖσι τε και ἔρπει. Ω, 325. Ἐγὼ γὰρ ἐπεκλώταντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσιν, ζῶνιν ἀγνοῦμενοι».

Ὀδ. Ε. 423. «Ὁδὸν ἀκιδώτερον γὰρ τρέφει ἀνθρώποις».

(1) Ἰλ. Ε. 425. «Ὀφρ' ἀρετὴν παρέχουσι θεοί». Οἱ ἀρχαῖοι Σχολιασταὶ ἐρμηνεύουσι ἐνταῦθα ἀρετὴν εὐδαιμονίαν.

νει εἰς Ἄδου, ἔθα μόνον τοῦ Τειρεσίου γρέγγεε ἔμπεδοι. Ἄρα ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει μετὰ θάνατον οὔτε συνείδησιν οὔτε προσωπικότητα, ἐπομένως οὔτε ἀθανασίαν ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως ἢ δὲ οὐσία καὶ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται μόνον εἰς τὸ σῶμα, ὅπερ εἶναι αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὡς τοιοῦτος ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ψυχὴν. (1) Ἄνευ σώματος δὲν ὑπάρχει οὔτε αἴσθησις οὔτε νόησις οὔτε ζωὴ, ἐπομένως ἀθανασία εἶναι τὸ μὴ ἀποθνήσκειν, τὸ ζῆν πάντοτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ οἱ Θεοὶ εἶναι ἀθάνατοι μόνον ὑπὸ ταύτην τὴν ἔννοιαν. Ἡ δόξα αὕτη ὅσα ψυχὰ καὶ λυπηρὰ καὶ φανερὰ ἡμῖν ἐκ πρώτης ὄψεως, ἔχει πολὺ τὸ φιλοσοφικόν, δι' οὗ καθίσταται διδακτικὸν ἅμα καὶ παραμυθητικόν. Ὁ Ὀμηρὸς ὁ κατὰ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ συνείδησιν ζῶν ἐν τῇ φαντασίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ δυνατοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ κόσμον διάφορον τοῦ πραγματικοῦ, ὡς δὲν ἐφαντάσθη Θεοὺς ἐκτός αὐτοῦ ὑπάρχοντας. Ἀλλ' ἤδη τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀγωνίζεται νὰ χωρῇ πέραν τῆς φαντασίας καὶ ἡ σκέψις καὶ τὸ αἶσθημα δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὴν παράστασιν τῆς φαντασίας καὶ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως, καὶ ἡ αὐτὴ ἐκείνη ἀντίφρασις, ἣν εἶδομεν ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ θεωρίαις, καταλαμβάνει ἡμᾶς καὶ ἐν ταῖς περὶ μελλούσης ζωῆς. Τοσοῦτον βαθέως ἐρριζωμένα ἐν τῇ σκέψει καὶ τῷ αἰσθηματικῷ τοῦ Ἑλληνος εἶναι ἡ ἰδέα καὶ ὁ πόθος τῆς ἀθανασίας, ὥστε ἐν τῇ δεινῇ πνευματικῇ συγκρούσει τῆς φαντασίας καὶ τῆς σκέψεως μὴ δυνάμενος νὰ νοήσῃ ἀθανασίαν ἄνευ σώματος, ἐν τῇ συγχύσει αὐτοῦ πλάττει σῶμα ἀθάνατον ἐν οὐρανοῖς καὶ ψυχὴν εἰδωλὸν ἐν Ἄδου. Αὐτὴ ἡ εἰς τοὺς Θεοὺς ἀποδιδόμενη ιδιότης τῆς ἀ-

(1) Πλ. Α. 3 — 4. «Πολλὰς δ' ἰσθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαφεν ἠρώων, αὐτοὺς δὲ ἐλώρια τεύχε κόνεσσιν. Ὀδ. Α. 604 — 603. «Τὸν δὲ μετ' ἐπενόησα βίην Ἡρακλείην, εἰδωλὸν αὐτὸς δὲ μετ' ἀθανάτοισι Θεοῖσι τέρπεται ἐν θαλίῃ, καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἡδὴν».

θανασίας μαρτυρεῖ περὶ τῆς τάσεως ταύτης. Ἐν ταῖς περὶ Πολυδεύκους καὶ Κάστορος μύθοις βλέπομεν ἐπίσης τάσιν τινὰ πρὸς συμβιβασμὸν τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς, ἐπίσης καὶ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ἡρακλέους, ὅτι αὐτὸς μὲν (τὸ σῶμά του δηλ.) ἀνῆλθεν εἰς τοὺς Θεοὺς, τὸ δὲ εἰδωλὸν του μένει ἐν Ἄδου τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ ἀντι εἰς Ἄδου εἰς τὰ Ἡλύσια πεδία μετάβασις τῶν ἡγαπημένων τῷ Διὶ ἀνδρῶν. Ἄξιον σημειώσεως πρὸς τοὺς ὅτι αὐταὶ αἱ ψυχὰι τῶν τεθνεώτων, ἐν ᾧ εἶναι εἰδωλα κενὰ, δικάζονται ἐν Ἄδου ὑπὸ τοῦ Μίνωος, ὅπερ μαρτυρεῖ τὴν κατὰ μικρὸν ἀνάπτυσιν τῆς ἰδέας περὶ τῆς ἐν μελλούσῃ τινι ζωῇ ἀναποδόσεως τῶν ἐπὶ γῆς πράξεων. Τὸ εἰδωλὸν τοῦ Πατρόκλου ἐμφανίζεται καθ' ὕπνον πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα καὶ ὁμιλεῖ πρὸς αὐτὸν περὶ τῶν ἐν Ἄδου, παρακαλεῖ νὰ θάψῃ τὸ σῶμά του, ἵνα μὴ ἐκδιωχθῇ ἡ ψυχὴ του ὑπὸ τῶν ἐν Ἄδου ψυχῶν. Ἐν πᾶσι τοῖτοις φαίνεται ἀναπτυσσομένη βαθμικῶν ἡ ἰδέα τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς καὶ προπαρασκευαζόμενον τὸ μέγα δόγμα τῆς ἀθανασίας, ὅπερ κατὰ διάνοιαν συνέλαβον καὶ θαυμασιῶς ἀνέπτυξαν βραδύτερον οἱ Σωκράτης καὶ Πλάτωνες. Αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἐν ᾧ παρ' Ὀμήρῳ πᾶσα ἀληθὴς πραγματικὴ ζωὴ εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐν τοῖτοις καὶ μετὰ θάνατον ὑπάρχει τι (ἔνευ λόγου ὑπάρξεως ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς Ὀμηρικῆς), ὑπάρχει ψυχὴ, ἔστω καὶ εἰδωλὸν καὶ σκιὰ, ἀποδεικνύει πότον ὁ Ὀμηρὸς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην οἰσθητικῆς μετὰ θάνατον ὑπάρξεως καὶ ἀποτροπιάζει τὴν ἰδέαν παντελοῦς καταστροφῆς. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐπόψεως ἐξετάζοντες τὰς τοῦ Ὀμήρου περὶ ψυχῆς ἰδέας εὐρίσκομεν ἐν αὐταῖς δεινὰς ἀντιφάσεις καὶ συγχύσεις, ἀλλ' αὐτὴ δὴ ἡ σύγχυσις καὶ αἱ ἀντιφάσεις εἶναι ἀποτελέσματα τῆς πάλης ἐκείνης, ἐν ᾗ ἀγωνίζεται τὸ πνεῦμα πρὸς ἑαυτὸ, μὴ εὐχαριστούμενον μὲν ἐν τῷ χώρῳ τῆς φαντασίας, μὴ δυνάμενον δὲ νὰ εἰσέλθῃ τολμηρῶς εἰς τὸν χώρον τῆς ἐρεῦνης καὶ σκέψεως, καὶ ἐν τῇ δεινῇ τούτῃ ἀντιφάσει πρὸς ἑαυτὸ παρσκαύζον τὴν τολμηρὰν ἐκείνην ἐπαναστά-

σιν, δι' ἧς ἐμελλεν ὀριστικῶς νὰ καθιερωθῇ ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῶν Ἑλλήνων τὸ κράτος τῆς διανοίας ἐπὶ τῆς φαντασίας, τῆς σκέψεως ἐπὶ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως, τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς ποιήσεως.

Ἄξιον δὲ νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι ἀπόσπασμά τι τοῦ Ἀριστοτέλους (1) περὶ ψυχῆς ἀποδίδει τῷ Ὀμήρῳ ἰδέας περὶ ἀθανασίας, ἐποίας αὐτὸς εἶχε σχηματίσει περὶ αὐτῆς ὁ Πάτροκλος καὶ ὁ Ἐκτωρ ἀποθνήσκοντες προφητεύουσι περὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ τούτου στηριζόμενος ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι ὁ Ὀμηρὸς παρατήρησεν ἥδη ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποχωριζομένη τοῦ σώματος ἐν τῷ ὕπνῳ ἢ κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν γινομένη καὶ τὴν ἰδίαν ἀπολαβούσα φύσιν, ὡς οὐσία θεία καὶ ἐπιστημονικώτατη πάντων προμαντεύεται καὶ προαγορεύει τὰ μέλλοντα. Ὅτι ὁ Ὀμηρὸς ἐπρέσβευε πράγματι τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποδιδόμενην αὐτῷ περὶ ψυχῆς γνώμην ἀντιφάσκει ἀπολύτως πρὸς ὅσα εὐρίσκομεν παρ' αὐτῷ περὶ ψυχῆς. Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἄνθρωπος προφητεύει πρὸ τοῦ θανάτου ὑπῆρχε πράγματι παρ' Ἑλλήσι, καὶ ὁ Σωκράτης ταύτην χρώμενος προφητεύει πρὸ τῶν δικαστῶν του περὶ τῶν μελλόντων εὐθὺς μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην. Δὲν εἶναι ὁμοῦ γνωστὸν κατὰ πόσον ὁ ἄλλως βαθύτατα πε-

(1) Ἀριστοτέλης δὲ ἀπὸ δυοῖν ἀρχῶν ἔννοιαν θεῶν ἔλεγε γεγονέναι ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ τῶν περὶ ψυχῆς συμβαινόντων καὶ ἀπὸ τῶν μετεώρων. Ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῶν περὶ ψυχῆς συμβαινόντων, διὰ τοὺς ἐν τοῖς ὕπνοις γινομένους ταύτης ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὰς μαντείας. Ὅταν γὰρ ἐν τῷ ὕπνῳ εἰς ἑαυτὴν γίνεται ἡ ψυχὴ τότε τὴν ἰδίαν ἀπολαβούσα φύσιν προμαντεύεται καὶ προαγορεύει τὰ μέλλοντα τοιαύτη δὲ ἐστὶ καὶ ἐν τῷ κατὰ θάνατον χωρίζεσθαι τῶν σωμάτων ἀποδέχεται γόνυ καὶ τὸν ποιητὴν Ὀμηρὸν ὡς τοῦτο παρατήρησαντα πεποίηκε γὰρ τὸν μὲν Πάτροκλον ἐν τῷ ἀναρτῆσθαι προαγορεύοντα περὶ τῆς Ἐκτορος ἀναρτῆσεως, τὸν δ' Ἐκτορα περὶ τῆς Ἀχιλλεῖος τελευτῆς ἐκ τούτου οὖν φησιν ὑπενόησαν εἶναι τὶ θεῶν καθ' ἑαυτὸ ὄν ἐοικός τῇ ψυχῇ καὶ πάντων ἐπιστημονικώτατον. Σέξτος Ἐμπειρικὸς παρὰ Ascobis Bernays Die dialoge des Aristoteles σελ. 10.

πεισμένη περὶ ἀθανασίας Σωκράτους, συνεδύαξε τὴν προφητικὴν του ἐκείνην δύναμιν μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀθανασίας.

Συγκεφαλαιούμενες πάντα τὰ εἰρημένα περὶ τῆς ἰδέας τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου παρ' Ὀμήρῳ λέγομεν ὅτι καθαρῶς ἐπιστημονικὰς ἰδέας δὲν δύνανται τις ν' ἀνακαλύψῃ ἐν αὐταῖς, οὐδὲ δεικνύεται ἐν πᾶσιν ἡ τάσις ἐκείνη ἢ ἀνάγκη τῆς ἐρεῦνης καὶ σκέψεως περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῶν αἰτίων τῶν πραγμάτων τούναντίον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα τὰ πλεῖστα τῶν φαινομένων ἐξηγεῖ διὰ τῆς φαντασίας αὐτοῦ ἀνάγων τὴν ἀρχὴν τῶν δυνάμεων εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς δυνάμεις προσωποποιημένας καὶ θεοποιημένας. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐν τοῖς Ὀμηρικῶς ἔπεισι παρίσταται ἡμῖν ἐκείνη ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ διαύγεια τοῦ πνεύματος, τὸ αἶσθημα ἐκείνο τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, ὅπερ διακρίνει τὰ ἔπη ἐκείνα ἀπὸ τῶν ἠρωϊκῶν ἔπων πάντων τῶν ἄλλων λαῶν. Ὅταν θεωρῶμεν τὰς λαμπρὰς τῶν ἠρώων μορφὰς τῆς Ὀμηρικῆς ποιήσεως, ὅταν βλέπομεν πῶς ἐνταῦθα τὰ πάντα, πᾶν φαινόμενον ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἠθικῷ κόσμῳ, ἀπεικονίζονται δι' εἰκότων ἀληθῶν ἅμα καὶ τεχνικῶς τελείων, ἐννοοῦμεν ἄριστα ὅτι λαὸς ὅστις ἠδύνατο ν' ἀντιληφθῇ τοῦ κόσμου μετὰ τοσοῦτον καθαρῆς ὄψεως καὶ διαυγούς πνεύματος, λαὸς τοσοῦτον ἐλευθέρως κινούμενος ἐν τῷ βίῳ τῷ πνευματικῷ, ἐμελλε νὰ τραπῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ μὴ ἀρκοῦμενος εἰς τὴν ἀπλὴν συναγωγὴν παρατηρήσεων καὶ γνώσεων, νὰ ζητῇ τὴν ἐνότητα αὐτῶν, νὰ ἀναγάγῃ δηλ. τὰ καθ' ἕκαστα εἰς ὅλον, τὰ διεσκεδασμένα εἰς ἓν πνευματικὸν κέντρον, ἐπομένως νὰ δημιουργῇ θεωρίαν περὶ κόσμου ἐν καθαρᾷ ἐννοίαις, καὶ ἐν ἐσωτερικῇ ἐνότητι ἀπεικονίζουσα τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, νὰ παραγάγῃ δηλονότι τὴν φιλοσοφίαν. Ὡστε ὅποσδήποτε καὶ ὑποκόψῃ τις εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ Ὀμήρου ἀδύνατον νὰ μὴ διείδῃ πανταχοῦ τὸ βάθος ἅμα καὶ τὸ ὕψος τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὅπερ ἐμελλε νὰ παραγάγῃ τὴν ἱστορίαν

ἐκείνην, δι' ἧς ἀληθῶς ἀνεγεννήθη ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ἐφ' ἧς θεμελιούται ἅπας ὁ νεώτερος πνευματικὸς βίος τῆς εὐγενεστέρως μερίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐντεῦθεν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη δὲν ἔχουν μερικὴν τινα ἀπλῶς ἀξίαν, ἀλλὰ πρέχουσι καὶ γενικὸν τε καὶ ὑψηλὸν καθαρῶς ἀνθρώπινον ἐνδιαφέρον καὶ ἀσκούσι τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ αἰσθημάτων. Τοῦτο δὲ ἐξηγεῖ πῶς τὰ ἔπη ἐκεῖνα, ἅτινα ἐγεννήθησαν μακρὰν τοῦ ἡμετέρου κόσμου, μακρὰν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν καὶ ἠθῶν, ἐν κόσμῳ, ἐν ᾧ ἡ μυθολογία καὶ ἡ ποίησις εἶχον τοσοῦτον ἐπενεργήσει ἐπὶ τὴν φαντασίαν τοῦ ἀνθρώπου, πῶς, λέγω, τὰ ἔπη ἐκεῖνα ἀσκούσιν ἐπὶ τὴν διάνοιαν ἡμῶν τοσοῦνταν ἰσχυρὰν καὶ γοητευτικὴν οὕτως εἶπειν ἐπιβρόν. Τοῦτο ἐξηγεῖ προσέτι πῶς ἡ τοῦ Ὀμήρου σπουδὴ οὐ μόνον τοσοῦτον προσφιλεῖς ἦτο τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ προϊστάμενοι τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν αὐτῶν μετὰ τὸσάυτης ἀφοσιώσεως ἐδόθησαν εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην. Ἐν τῷ ἠθικῷ ἤτοι ἱστορικῷ κόσμῳ δ' Ὀμηρὸς ἐπέχει θέσιν ἀστέρας φαινοῦ, οὐ τίνος αἱ ἀκτίνες διήκουσι διὰ τῶν ἀχανῶν ἐκτάσεων τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἱστορικῶν περιόδων πέμπουσαι τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ φῶς μακρὰν τῆς περιοχῆς τοῦ ἀστέρος ἐκείνου.

Ἡμεῖς λοιπὸν οἱ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους πλησιεστέρους ἡμᾶς αὐτοὺς θεωροῦντες τῷ φωτὶ τούτῳ, ἡμεῖς οἱ τὴν Ὀμήρου γλῶσσαν ἐτι φθεγγόμενοι καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἐκείνου σεμνυόμενοι καὶ κατοικοῦντες τὴν πόλιν ἐκείνην, ἧτις ὡς πατρίς αὐτοῦ προσέφερον αὐτῷ θεῖα· τιμὰς καὶ ἀνήγειρεν ἤρωα πρὸς λατρείαν, ἡμεῖς τέλος οἱ συνελθόντες ἐνταῦθα ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἐκείνου ὀφείλομεν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο γένος βροτῶν πάντων μὲν ἐν γένει ἀπρίξ νὰ ἐχώμεθα τῶν πνευματικῶν ἐκείνων θησαυρῶν, οὗς ἡ προγονικὴ τῶν Ἑλλήνων εὐελεῖα ἐδωροφόρησε τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ, ἰδίᾳ δὲ νὰ ὀπλιζώμεθα διὰ τοῦ Ὀμήρου ὡς δι' ὄπλου ἡμικοῦ φωτὸς ἐναντίον τῆς περιστοιχοῦσας

ἡμᾶς βαρβαρότητος, ἀμαθείας καὶ ὕλισμου, ἔχοντες ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ἀμίλλης ἡμῶν πρὸς τοὺς παροικοῦντας ἡμῖν λαοὺς τὸ ὑπερήφανον ἐκείνο ἐμβλημα, ὅπερ αὐτοὺς ὁ Ὀμηρὸς ἐκκληροδότησεν ἡμῖν.

Αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπέροχον ἔμμεναι ἄλλων

Μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυρόμεν οἱ μεγ' ἄριστοι

Πᾶσιν ἐν ἀνθρώποισι γέροντ' ἀνὴρ πείρατα ναίης.

Ταῦτα ἐπιτελοῦντες εἴθε ἀκινδύνως μὲν νὰ διέλθωμεν τὰς πολλαχόθεν περιστοιχοῦσας ἡμᾶς δυσχερείας, φαιδροὶ δὲ καὶ εὐέλπιδες ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ αἴσιον μέλλον, εἰς ὃ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προώρισε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

ΠΕΡΙ ΓΑΜΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ.

Α'. Κατὰ τὴν Ἡρωϊκὴν ἐποχὴν.

Καθ' ἃ ὁ Ὀμηρὸς ἐξιστόρησε, καὶ ἰδίως ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν Ὀμηρικὴν ἐποχὴν ἔζων βίον οἰκουρικόν, δὲν ἦσαν ὅμως τόσον περιορισμέναι ὅσον αἱ ἐν Ἀσίᾳ γυναῖκες. Ὁ γάμος ἐλογίζετο *ἱερός* καὶ *τίμιος*, (1) καὶ πρῶτον καθῆκον τῶν συζύγων ἦτο ἡ ἀγάπη καὶ πίστις. Ὡς τέλειον τύπον συζυγικῆς πίστεως παριστάνει ὁ Ὀμηρὸς ἐν Οὐρανῷ τὴν Ἥραν, τὴν ὁποίαν οἱ μετὰ ταῦτα ὡς ἔραρον καὶ προστατίδα τοῦ γάμου ἐλάτρευσαν. Ὡς ἀδελφὴν δὲ καὶ σύζυγον τοῦ ὑπερτάτου τῶν θεῶν παριστάνει αὐτὴν ἡγεμονικὴν καὶ σεμνὴν, ἀλλὰ καὶ αὐττηρὰν πρὸς τὸν σύζυγόν της καὶ ζηλότυπον ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης πίστεως καὶ

(1) Πρῶτοι ἰδρυταὶ τοῦ γάμου κατὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους καὶ ἱστορικοὺς εἶναι οἱ ἐν Ἑλλάδι νομοθεταὶ καὶ διδάσκαλοι ὠρελλίμων ἐπιτηδεύματων καὶ ἡμέρων ἡθῶν ὅσον ὁ Κέκροψ ἐν Ἀθήναις, ὁ Φορονεύς ἐν Ἀργεὶ καὶ ἄλλοι ἄλλοχοι.

ἀγάπης. Θνητῶν δὲ γυναικῶν ἐν τῇ γῆ παραδείγματα τρεῖς πρόσωπα φέρει, ἐν μὲν Ἰλιάδι τὴν Ἀνδρομάχην, ἐν δὲ Ὀδυσσεΐᾳ τὴν Πηνελόπην καὶ Ἀρήτην. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἡ μᾶλλον ὁμοιάζουσα τῇ Ἥρᾳ κατὰ τὸ ἡγεμονικὸν καὶ σεμνὸν εἶναι ἡ Ἀρήτη ἡ σύζυγος τοῦ Ἀλκινόου, βασιλέως τῶν Φαιάκων, ἧτις τοσοῦτον ἐξέχει ἐν τῷ οἰκογενεϊκῷ βίῳ, ὥστε ἐξαιρέτων τιμῶν ἀπολαύει παρὰ τοῦ συζύγου, τῶν τέκνων καὶ τῶν ὑπηκόων τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ὀδ. Η. 66 καὶ ἐξῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὲρ τῆς Ναυσικάας θυγατρὸς τοῦ Ἀλκινόου εὐχὴ τοῦ Ὀδυσσεῦς ἰκετεύοντος ἵνα δεῖξῃ αὐτῷ πόλιν καὶ δώση ἐνδύματα, ἐμφαίνει κάλλιστα πόσον πολῦτιμον πρᾶγμα ἐλογίζετο ἡ συζυγικὴ ὁμοιοῖα· διότι μετὰ τὴν ἰκεσίαν του εὐχεται ἵνα δώσωσιν αὐτῇ οἱ θεοὶ ὅσα ἐπιθυμεῖ, ἀνδρα καὶ οἶκον καὶ δημοφροσύνην· διότι δὲν ὑπάρχει καλλιέρον τούτου τοῦ νὰ ἔχωσι δηλ. ὁμοφροσύνην ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνή. Ὀδυσσ. Ζ. 482—483. «Ὁ μὲν γὰρ τοῦ γε κρείσσον καὶ ἄριστον, ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχητον ἀνὴρ ἠδὲ γυνή.»—Ἡ δὲ τῆς Πηνελόπης, συζύγου τοῦ Ὀδυσσεῦς, σφροσύνη καὶ ἐξ ἄλλων μὲν χωρίων τῆς Ὀδυσσεΐας γίνεται καταφανής, ἰδίᾳ δὲ ἐξ ὧν λέγει ὁ Ὀμηρὸς ἐν Ὀδυσ. Τ. ὅπου διηγείται τὸν ἀναγνωρισμὸν τοῦ Ὀδυσσεῦς ὑπὸ τῆς γραίας τροφῆς Εὐρυκλείας καὶ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Ὀδυσσεῦς καὶ τῆς Πηνελόπης· ἐνταῦθα ἡ Πηνελόπη διηγουμένη πρὸς τὸν Ὀδυσσεῖα, ὅν εἰσέτι δὲν ἀναγνωρίζει, τὰς ἀνησυχίας καὶ θλίψεις καὶ τὰς ἀγρυπνίας ἐπὶ τῇ στερήσει τοῦ ἀνδρός, λέγει ὅτι δὲν ἀποφασίζει εἰσέτι νὰ ὑπανδρευθῇ καὶ τοι ὑπὸ πολλῶν μνηστῆρων περιστοιχιζομένη, διότι σίβεται τὴν κλίνην τοῦ συζύγου της καὶ τὴν κοινὴν γνάμην· Ὀδ. Τ. 527. «Εὐνὴν τ' αἰδομένη πόσιος, δῆμοιο τε φῆμιν.» Πολὺ ἀμφίβολον φαίνεται, ἂν εἰς τὴν σημερινὴν καινῶν, ὡς ἔχουσιν ἡμῖν τὰ πράγματα, ἦναι δυνατὸν νὰ εὐρεθῇ γυνὴ μετὰ εἰκοσαετῆ ἀπουσίαν τοῦ συζύγου της, ἐν ᾧ μάλιστα οὐδεμίαν περὶ τούτου εἴδησιν ἔχει, καὶ ἐν ᾧ ὑπὸ το-

σοῦτων μνηστῆρων περικυκλοῦται, ν' ἀποποιῆται δεῦτερον γάμον· ἐκτὸς μόνον ἂν οὐδεὶς ὁ μνηστήρ.—Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς ἐνῶ τοσοῦτον χρόνον περιπλανᾶται, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν λησμονεῖ τὴν σὺφρονα Πηνελόπην, οὐδὲ δελεάζεται ὑπὸ τῶν θελητικῶν τῆς Καλυψοῦς λόγων, οὔτε ὑπὸ τῆς προτάσεως τοῦ Ἀλκινόου προτεινοντος αὐτῷ τὴν θυγατέρα του ὡς σύζυγον. Τῆς δὲ Ἀνδρομάχης τὸ φίλανδρον κάλλιστα καταφαίνεται ἐν τῷ Ζ τῆς Ἰλιάδος, ὅπου περιγράφεται ἡ Ἔκτορος καὶ Ἀνδρομάχης ὁμιλία· διότι ἐνταῦθα ἡ Ἀνδρομάχη προσπαθοῦσα ν' ἀποτρέψῃ τῆς μάχης τὸν σύζυγον αὐτῆς Ἔκτορα ἐτοιμαζόμενον νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ δακρύων λέγει τὰ ἐξῆς· «Δὲν λυπεῖσαι τὸ νήπιόν σου παιδίον καὶ ἐμὲ τὴν ταλαίπωρον, ἡ ὁποία ταχέως θὰ γηρεῦσω· ἐπειδὴ ταχέως θὰ σε φονεύσωσιν οἱ Ἀχαιοὶ ὅλοι ἐφορμήσαντες, εἰς ἐμὲ δὲ θὰ ἦτο προτιμότερος ὁ θάνατος ὅταν στερηθῶ σοῦ.» Ἰλιάδ. Ζ'. 407—411. «Δαιμόνιε, φθίσει σε τὸ σὺν γένος, οὐδ' ἐλεείρεις παῖδά τε νηπίαχον καὶ ἔμ' ἄμμορον, ἢ τάχα χήρη σεῦ ἔσομαι· τάχα γὰρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοὶ πάντες ἐφορμηθέντες.» Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Ἔκτορος πρὸς τὴν Ἀνδρομάχην τρυφερὰ ἀγάπη δείκνυται ἐκ τῶν ἐξῆς αὐτοῦ λόγων· «Θὰ ἔλθῃ ποτὲ ἡμέρα, καθ' ἣν θὰ κυριευθῇ ἡ Τρώας καὶ ὁ Πρίαμος καὶ ὁ λαὸς τοῦ Πριάμου· ἀλλὰ δὲν μοι μέλει οὔτε διὰ τοὺς Τρῶας οὔτε διὰ τὴν Ἐκάβην οὔτε διὰ τὸν Πρίαμον οὔτε διὰ τοὺς ἀδελφούς μου τόσον, ὅσον διὰ σέ, ὅταν σὲ αἰχμαλωτίσῃ τις ἐκ τῶν Ἀχαιῶν δακρύουσαν, καὶ στερηθῆς τὴν ἐλευθερίαν σου, καὶ μένουσα εἰς τὸ Ἄργος θὰ εἶσαι δούλη ὑφαινοῖσα ἰστὸν καὶ φέρουσα ὕδωρ· καὶ ὅτε ἰδῶν τις σε χύνουσαν δάκρυα θὰ εἴπῃ· αὕτη εἶναι ἡ γυνὴ τοῦ Ἔκτορος τοῦ ἀρίστου τῶν Τρῶων ἠρώων.» Τέλος δὲ ἐν Ἰλ. Ι. ὅπου περιγράφεται ἡ πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα πρεσβεία, ἀποκρινόμενος ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν πλήρη ῥητορικῆς δεινότητος καὶ σταυρωτικῆς προτροπῆς τοῦ Ὀδυσσεῦς, πειραζόμενος νὰ κάμψῃ αὐτὸν ἀκαμπτον ἐκ τῆς ὀργῆς καὶ ἐπανα-

γάγη εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων, μεταξὺ τῶν ἄλλων λέγει τὰ ἐξῆς: «διὰ τί ἄρα γε συνήθροισε καὶ ἔφερε τὸν λαὸν ἐν ταῦθα ὁ Ἀτρεΐδης; ἄρα γε οὐχὶ χόριν τῆς ὤρας; Ἐλένης; μήπως λοιπὸν μόνον οἱ Ἀτρεΐδαι ἀγαπῶσι τὰς συζύγους τῶν; πᾶς ὅστις εἶναι ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων ἀγαπᾷ τὴν σύζυγόν του καὶ φροντίζει περὶ αὐτῆς, καθὼς καὶ ἐγὼ ἠγάπων αὐτὴν ἐκ καρδίας καὶ περ αἰχμάλωτον. Ἰλ. Ι. 344—342. «Ἐπεὶ ὅστις ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων τὴν αὐτοῦ φιλεῖ καὶ κηδεύεται.» Ἀγαθὸν λοιπὸν καὶ ἐχέφροντα ἄνδρα ἐνομάζει ὁ Ὅμηρος τὸν ἀγαπῶντα τὴν σύζυγόν του. — Ἡ νόμιμος γυνὴ καλεῖται παρ' Ὀμήρω *κουριδίη ἄλοχος* ἢ *ἄκοιτις* πρὸς διάκρισιν τῶν παλλακίδων· τὰ δὲ ἐκ τοῦ γάμου τέκνα *γνήσιοι*, *ἰθαγενεῖς*, πρὸς διάκρισιν τῶν νόθων. Τὰ νόθα ἀνετρέφοντο ἐνίοτε ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ἐν Ἰλ. Ε, ὅπου ἐξιστορεῖται ἡ ἀριστεία τοῦ Διομήδους, ἀπαριθμῶν ὁ Ὅμηρος τοὺς διαφόρους ἥρωας τοὺς φονεύσαντας Τρῶας, καὶ πρῶτον πάντων τὸν Διομήδην, ἔπειτα δὲ τὸν Ἰδομενεά καὶ τὸν Μενέλαον καὶ Μηριόνην, ἀναφέρει μετὰ τούτους ὅτι καὶ ὁ Μέγης, εἰς ἐκ τῶν μνηστήρων τῆς Ἐλένης ἐφόνευσε Μῆδαιον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀντήνορος νόθον, ὁ ὁποῖος διέτριβεν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἠγαπάτο ὑπὸ τῆς μητριάς του Θεανούς. Ἰλ. Ε. στιχ. 69—74. «Πήδα οὐδ' ἄρ' ἔς περνε Μέγης Ἀντήνορος υἱόν, ὅς ῥα νόθον μὲν ἔην, πύκα δ' ἔτρεφε διὰ Θεανῶ ἴσα φίλοισι τέκεσσι χαρίζομένη πόσει φ.» Καὶ ἡ μὲν Θεανῶ, ἡ σύζυγος τοῦ Ἀντήνορος, χάριν τοῦ συζύγου τῆς ἔτρεφε καλῶς ἴσα μὲ τὰ ἴδια αὐτῆς τέκνα τὸν νόθον υἱὸν τοῦ συζύγου τῆς. Τὴν γὰρ εἶπη τις πρὸς τὰς σημερινὰς μητριάς ἐκείνας, αἵτινες οὐδὲ τὰ νόμιμα τῶν συζύγων τῶν τέκνα ἀνέχονται, μόνον διότι ἐξ ἄλλης γυναικὸς ἐγεννήθησαν, ἀλλὰ κατατυραννοῦσιν αὐτὰ ὡς ἄλλαι Ἐριννίδες!

Καὶ ὁ Τελαμών δὲ ἀνατρέφει ἐν τῷ οἴκῳ νόθον υἱόν, καθ' ὃ ὁ Ἀγαμέμνων ἐν Ἰλ. Θ. 284 λέγει πρὸς τὸν Τεύκρον υἱὸν τοῦ Τελαμώνος, βλέπων αὐτὸν νικῶντα τοὺς

Τρῶας:

«Τεύκρε, φίλη κεφαλὴ, Τελαμώνιος, κοίρανε λαῶν, βάλλ' οὕτως, αἴ κέν τι φόως Δαναοῖσι γένηαι πατρί τε σφ' Τελαμῶνι, ὃ σ' ἔτρεφε τυτθὸν ἐόντα καὶ σε νόθον περ ἐόντα ἐκομίσσατο φ' ἐνὶ οἴκῳ.

ἐν δὲ Ἰλ. Α. 24 διηγούμενος ὁ ποιητὴς τὴν ἀριστείαν τοῦ Ἀγαμέμνονος λέγει ὅτι ἀφ' οὗ ἐφόνευσεν ὁ Ἀγαμέμνων τὸν Βιήνορα καὶ τὸν ἑταῖρον αὐτοῦ Ὀϊλῆα ἤλθεν ἔπειτα κατὰ τοῦ Ἰσίου καὶ Ἀντίφου, υἱῶν τοῦ Πριάμου νόθον καὶ γνήσιον, ὅτινες συνεκάρησαν ἐν τῷ αὐτῷ δίφρῳ καὶ συνεμάχοντο» 401—408· αὐτὰρ ὁ βῆ ῥ' Ἰσον τε καὶ Ἀντίφον ἐξεναρίζων, υἱε δὲ Πριάμοιο, νόθον καὶ γνήσιον, ἄμφω εἰν' ἐνὶ δίφρῳ ἐόντας. — Ὁ γάμος ἐγένετο κατ' ἴδιαν μὲν κλίσειν ἀλλὰ τῇ συγκαταθέσει τῶν γονέων, (1) ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος ἐν Ὀδυσσ. Β. 114, ὅπου ὁ Ἀντίνορος, εἰς ἐκ τῶν μνησῆρων τῆς Πηνελόπης, ἀποκρινόμενος πρὸς τὸν Τηλέμαχον παραπονούμενον κατὰ τῶν μνηστήρων, συμβουλεύει αὐτὸν ν' ἀποπέμψῃ τὴν μητέρα του, ὡς αὐτὴν δῆθεν οὐσαν αἰτίαν τῆς κατατροπῆς τοῦ οἴκου του, καὶ νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτὴν νὰ ὑπανδρευθῇ ὅποιον θέλει ὁ πατήρ της καὶ ἀρέσκει εἰς αὐτήν· τῷ ὅτε ὅτε πατήρ κέλεται, καὶ ἀνδάνει αὐτῇ. Καὶ ἐν Ἰλ. Ι. 288—397 ὁ Ἀχιλλεὺς ἀποκρινόμενος πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ἕνα ἐκ τῶν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀποσταλείσης πρεσβείας, πειρώμενον νὰ πείσῃ αὐτὸν ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδον, μεταξὺ τῶν ἄλλων λέγει τὰ ἐξῆς: ὅτι κόρην τοῦ Ἀγαμέμνονος, καὶ Ἀφροδίτην ἂν ἦναι κατὰ τὸ κάλλος καὶ Ἀθηναῖα κατὰ τὰ ἔργα, δὲν θέλει ὡς γυναῖκά του, καθ' ὃ ὁ Ὀδυσσεὺς τῷ ἔλεγε, ἵνα τὸν ἐλύσῃ, ὅτι δηλ. ὁ Ἀγαμέμνων θὰ τὸν

(1) Σπανίως ἐξ ἔρωτος ἢ γνωριμίας· διότι σχέσις μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν δὲν ὑπῆρχεν· ὁ πατήρ ἔπρεπε νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν τέκνων τοῦ ἀρρένων τε καὶ θηλέων, δίδων εἰς τὸν υἱὸν του πολλάκις γυναῖκα καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του.

κάμη γαμβρὸν του), ἀλλ' ὅταν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του, ὁ πατήρ του Πηλεὺς θὰ τὸν νυμφεύσῃ μὲ ἐκείνην τὴν ὁποῖαν θέλει αὐτὸς (δηλ. ὁ Ἀχιλλεὺς). — Ὁ γάμος ἐγένετο ἐν εἶδει ἀγορᾶς, ἐπειδὴ ὁ νυμφίος ἐδίδα δῶρα (ἔδνα) εἰς τοὺς γονεῖς τῆς νύμφης τὰ ὁποῖα ἐλέγοντο καὶ *φερνῆ* ἐκ τοῦ *φέρω*, διότι ἡ γυνὴ ἔφερεν αὐτὰ εἰς τὸν σύζυγον τῆς. — Τοῦτο καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον ἐν πολλαῖς κώμαις γίνεται καὶ παρ' αὐτοῖς προσέτι τοῖς βουλγάροις λεγομένοις ἐν Θράκῃ χωρικοῖς. — Ἀναφέρεται δὲ ὅτι καὶ οἱ γονεῖς ἐδίδον δῶρα πρὸς τὴν κόρην, τὰ ὁποῖα ὅμως, ἂν διελύετο τὸ συνοικέσιον, ἔπρεπε νὰ ἐπιστραφῶσιν, ὡς συμβαίνει καὶ παρ' ἡμῖν. — Τὸ ἔχειν τέκνα ἐνομιζέτο ἀγαθόν, ὅπερ καὶ παρὰ τοῖς μετέπειτα Ἑλλησιν εὐρίσκομεν, διότι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ γάμου ἦτο ἵνα ἀφήσῃαι γνησίους πολίτας ἐν τῇ πόλει καὶ τὸν μέλλοντα νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς κηδείας αὐτῶν. Τὰ εἰς οἶκόν τινα ἀνήκοντα ἱερά· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δὲν ἔπρεπε ν' ἀφανισθῶσι· διὰ τοῦτο καὶ αἱ πολιτεῖαι περὶ πολλοῦ ἐποιούοντο τὴν διατήρησιν τῶν οικογενειῶν. Τὰ τέκνα τὰ παραβαίνοντα τὰ πρὸς τοὺς γονεῖς καθήκοντα ἐτιμώρουσιν οἱ θεοί, ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Μελεάγρου καὶ Οἰδίποδος πληροφορούμεθα· ἐξ ὧν ὁ μὲν Μελεάγρος, ὁ υἱὸς τοῦ Οἰνέως, ἢ τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀλθέας, κατασφραγίσας μετὰ τῶν περιφημοτέρων συγγρόνων αὐτῷ ἠρώων τὸν ἀφανίζοντα τὴν χώραν τοῦ πατρὸς του Καλυδῶνιον κάπρον, καὶ συνεκστρατεύσας μετὰ τῶν Ἀργοναυτῶν εἰς τὴν Κολχίδα, ἀλλὰ φονεύσας διὰ τὸ δέσμα τοῦ κάπρου τούτου τοὺς ἀδελφοὺς τῆς μητρός του, διήγειρεν ἐναντίον του τὴν ἐκδίκησιν αὐτῆς, ἡ ὁποῖα διὰ τοῦτο κατακάυσσα τὸν δρυλὸν, ἐκ τῆς διατηρήσεως τοῦ ὁποῖου ἐξήρητο ἡ ὑπαρξίς του, τὸν ἐθανάτωσε προάφως· ὁ δὲ Οἰδίπους, ὡς γνωστὸν, καὶ περ ἐν ἀγνοίᾳ φονεύσας τὸν πατέρα του καὶ νυμφευθεὶς τὴν μητέρα του, μαθὼν μετὰ ταῦτα παρὰ τοῦ μάντεως Τειρεσίου τὸ μυστήριον τῆς γεννήσεώς του ἐτυφλώθη ἐκουσίως, καὶ κατα

(ΟΜΗΡΟΣ ΦΥΛ. ΙΑ')

ρασθεὶς τοὺς ἐκ τῆς μητρός του γεννηθέντας υἱούς του ἔφυγεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανε. — Φυσικὸι κληρονόμοι ἦσαν τὰ τέκνα, τοὺς δὲ ἀτέκνους ἐκληρονόμουσιν οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς (χηρωσταί). Ἡ συνήθης ἀγωγή τῶν τέκνων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο τὰ σωματικὰ γυμνάσια, ἀλλὰ τῶν ἐπισημοτέρων τέκνων ἡ ἀγωγή ἐξετείνετο καὶ εἰς ἄλλα. Ἐν Ἰλ. Ι. ἐπειδὴ ὁ Ἀχιλλεὺς μὴ πειθόμενος εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ὀδυσσεὺς ἐπιμένει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του μετὰ τοῦ Φοίνικος τοῦ παιδαγωγοῦ του, ἂν θελήσῃ οὗτος νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ, ὁ Φοῖνιξ λαμβάνων τὰν λόγον λέγει· «πῶς δύναμαι νὰ μὴ σοι ἀκολουθήσω, ἀγαπητόν μου τέκνον, καὶ νὰ μείνω ἐδῶ μόνος, ἀφ' οὗ ὁ πατήρ σου Πηλεὺς σὲ παρέδωκεν εἰς ἐμὲ, ὅτε σὲ ἐστειλεν ἐκ τῆς Φθίης εἰς τὸν Ἀγχιμέμνονα, ἄπειρον εἰσέτι πολέμου καὶ συνελύσεων, καὶ διὰ τοῦτό μοι παρήγγειλε νὰ σε διδάξω ὅλα αὐτὰ *μύθων τε ῥητήρα εἶμαι προκτῆρὰ τε ἔργων*. Παρὰ τοῦ Κενταύρου Χείρωνος διδάσκειται ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ τὴν ἰατρικὴν ὡς ἐν Ἰλ. Α 830—832 λέγει ὁ Εὐρύπυλος ὁ υἱὸς τοῦ Εὐαίμονος πρὸς τὸν Πάτροκλον, ὅτε ἐπληρώθη ὑπὸ τῶν Τρῶων, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ θεραπεύσῃ τὴν πληγὴν του ἐπιθέτων φάρμακα, ὅσα ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλεὺς, τὸν ὁποῖον πάλιν ἐδίδασκεν ὁ Χείρων· *ἐπὶ δ' ἤπια φάρμακα πάσταν ἐσθλά, τὰ σε προτὶ φασιν Ἀχιλλῆος δεδιδάχθαι, ἂν Χείρων ἐδίδαξε δικαιοτάτος Κενταύρων*.» Προσέτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐδιδάχθη νὰ ἄδῃ καὶ νὰ παίξῃ τὴν φόρμιγγα· διότι ὅτε οἱ πρὸς τὸν Ἀχιλλεὺς ἀποσταλέντες πρεσβεῖς ἔφθασαν εἰς τὰς σκηνὰς τῶν Μυρμιδόνων εὗρον αὐτὸν παίζοντα τὴν φόρμιγγα καὶ ἄδοντα. Ἰλ. Ι. 186—190. τὸν δ' εὗρον φρένα τερπόμενον φόρμιγγι λιγυεῖη. καλῆ δαιδαλέη, ἐπὶ δ' ἀργύρεον ζυγὸν ἦεν τὴν ἀρετ' ἐξ ἐνάρων, πόλιν Ἠετίωνος ὀλέσας. τῇ ὅγε θυμὸν ἔτερπεν, αἶεϊδε δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν.

Β'. Μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν, καὶ ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις καὶ Ἀθηναίοις.

Ὁ γάμος οὐ μόνον κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα ἐν Σπάρτῃ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ Ἑλλάδι ἦτο τίμιος καὶ ἱερός· ἐν Ἀθήναις μόνον οἱ ἔγγαμοι ἐγένοντο ἄρχοντες τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἱ δὲ ἄργοι ἐστερευόντο τῆς τιμῆς ταύτης καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς γνωστόν, ἔφεροι τῶν κοινῶν καταστημάτων διορίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἔγγαμοι. Καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸ περὶ Νόμων Δ Εἰβλ. λέγει «ὁ δὲ μὴ πειθόμενος τῷ νόμῳ (τῷ περὶ γάμου) μὴ μετεχέτω τῶν τιμῶν, ὧν οἱ νεώτεροι ἐν τῇ πόλει τοὺς πρεσβυτέρους αὐτῶν τιμῶσιν ἐκάστωτε.» Ἐγένετο δὲ κατὰ τὴν κλίσει μὲν ἐκάστω, συγκαταθέσει δὲ καὶ τῶν γονέων, ἐκτὸς τῆς Σπάρτης, ὅπου δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς κλίσεως καὶ προαιρέσεως ἐκάστω, διότι ὁ νομοθέτης σκοπὸν εἶχε νὰ δώσῃ εἰς τὴν πόλιν χρησίμους καὶ γενναίους πολίτας, διὰ τοῦτο προσέταξεν ἵνα εἰς ἀκμαίαν ἡλικίαν γίνωνται οἱ γάμοι, ὥστε τὰ τέκνα νὰ ἦναι ἰσχυρὰ, ὡς γεννώμενα ἐκ τελείων γονέων, κατὰ Ξενοφῶντα καὶ Πλούταρχον· καὶ ὁ Πλάτων λέγει ὅτι αἱ γυναῖκες πρέπει νὰ ἦναι ὁμοφυεῖς πρὸς τοὺς ἀνδρας ὅσον τὸ δυνατόν, καὶ ὅτι ἡ ἀρμοδιωτέρα ἡλικία εἶναι τὸ εἰκοστὸν ἔτος διὰ τὴν γυναῖκα καὶ τὸ τριακοστὸν μέχρι τοῦ τριακοστοῦ πέμπτου διὰ τὸν ἄνδρα· νὰ τιμωρῶνται δὲ πρέπει ἔσοι εἰς ἄλλην ἡλικίαν ἠθελον συνέλθῃ εἰς γάμον. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τὰ δεκαοκτὼ διὰ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ διπλάσια διὰ τὸν ἄνδρα ὀρίζει. Ἀλλ' ἐν ᾧ παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἦτο ἀόριστος καὶ διάφορος, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις ὁ λαμβάνων γυναῖκα παρὰ τὸν νόμον τοῦτον, μικρὰν δηλονότι κατὰ τὸ σῶμα ἢ τὴν ἡλικίαν, ὑπεβάλλετο εἰς δίκην κακογαμίου, καὶ βασιλεὺς ἀκόμη ἂν ἦτο· ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν περὶ Παίδων ἀγωγῆς λόγον τοῦ λέγει ὅτι οἱ Σπαρτιᾶται ἐτιμώ-

ρῆσαν Ἀρχίδαμον τὸν βασιλέα τῶν διὰ χρηματικῶν προστίμου, διότι ἔλαβε μικρὸν σῶμα γυναῖκα, εἰπόντες ὅτι δὲν διανοεῖται νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς βασιλεῖς, ἀλλὰ βασιλίσκου· ὁ δὲ νυμφευόμενος πάλιν παρῆλιξ ὑπεβάλλετο εἰς δίκην ὀψιγαμίου. Ὅστις δὲ ἐπροτίμηκεν ἀντὶ τοῦ ὀσίου καὶ χρησίμου εἰς τὴν πόλιν γάμου τὴν ἀνόσιον καὶ ἄχρηστον εἰς αὐτὴν μοραυλίαν, δηλ. ἀγαμίαν, ἦτο ὑπεύθυνος εἰς δίκην ἀγαμίου, καὶ δὲν ἐτιμᾶτο ὅσον ἔπρεπε, καὶ ἂν ἄλλως ἦτο ἄξιος τιμῆς π. χ. εἰς τὸν Δερκυλλίδαν, ἕνα ἐκ τῶν ἐπισήμων στρατηγῶν τῆς Σπάρτης, δὲν προσηκόθη κατὰ τὴν συνθήειαν νέος τις εἰπὼν «δὲν προσηκόνόμην εἰς σέ, διότι καὶ σὺ δὲν ἐγέννησας τὸν μέλλοντα νὰ προσηκῶθῃ εἰς ἐμέ· οὐδὲ γὰρ ἐμοὶ σὺ τὸν ὑπεῖζοντα γαγέννηκας.» Εἰς τοὺς ἀγάμους ἦτο ἀπηγορευμένον νὰ θεῶνται τὰς παρθένους εἰς τοὺς γυμναίους ἀγῶνας, καὶ τὸν χειμῶνα περιήρχοντο γυμνοὶ περὶ τὴν ἀγορὰν καὶ ἦδον ἄσμά τι λέγον, ὅτι ἐπασχον δικαίως, διότι ἦσαν ἀπειθεῖς εἰς τοὺς νόμους· «δικαία πάσχουσιν ὅτι ταῖς νόμοις ἀπειθοῦσιν».

Αἱ δὲ ἀρμοδιωτέρας εἰς γάμον ὄραι τοῦ ἔτους παρ' Ἀθηναίοις ἦσαν τινες· ἐκ τῶν μηνῶν τοῦ χειμῶνος, καὶ μάλιστα ὁ Γαμηλιῶν, ἦτοι τὰ τέλη τοῦ παρ' ἡμῖν Ἰανουαρίου καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ Φεβρουαρίου. Ὅποιονδῆποτε δὲ μῆνα καὶ ἂν ἀπερασιζέτο νὰ γείνη ὁ γάμος, παρετήρουν νὰ ἦναι *συζυγία* τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, ἤγουν *κέα σελήνη*, ἢ ἀντίθεσις (Πανσέληνος), καιρὸς δὲ εὐδίας. Τοῦτο παρατηρεῖ καὶ παρ' ἡμῖν ὁ λαός, ἤγουν τὴν *χάσιν* καὶ *γέμισιν* τοῦ φεγγαριοῦ, ὡς λέγουσιν κοινῶς.

Πασῶν σχεδὸν τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν οἱ νόμοι ἀπηγόρευον ἵνα ὁ πολίτης νυμφεύηται ξένην· ἔπρεπε λοιπὸν ἀνὴρ καὶ γυνὴ νὰ ἦναι ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως, ἰδίως δὲ ἐν Ἀθήναις ἀμφοτέρω ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀστοὶ, διότι τὰ τέκνα τῶν ἀστῶν ἦσαν κατὰ τοὺς νόμους τῶν Ἀθηναίων γνήσιοι πολῖται (1) Ἐ-

(1) Δημοσθ. κατὰ Νεαιράς 4350· ὡς δὲ ἐστὶ

ἂν ξένος τις ἐνυμφεῖτο πολίτιδα Ἀθηναίαν εἰς ἀίδιον δουλείαν κατεδικάζετο Ὁ δὲ πολίτης Ἀθηναῖος ὁ νυμφευόμενος ξένην ἐζημιούτο διὰ ζημίας χιλίων δραχμῶν. Καὶ παρ' ἡμῖν ἂν οὐχὶ γραπτοὶ νόμοι, ἀλλ' οἱ ἄγραφοι τῶν γονέων νόμοι, τοῦτέστιν ἡ θέλησις αὐτῶν τείνει πάντοτε πρὸς τοῦτο, τὸ νὰ νυμφεύωνται δηλ. οἱ υἱοὶ τῶν μᾶλλον συμπολιτίδας παρὰ ξένας· ἔθεν καὶ ἡ παροιμία «παποῦρι ἀπὸ τὸν τόπον σου, ἂς ἦναι καὶ μπαλωμένο». Ἐν Ἡπειρῷ μάλιστα, ὡς γνωστόν, ὅταν νέος τις ἀποφασίσῃ ν' ἀποδημήσῃ τῆς πατρίδος του, πρῶτον πειθαναγκάζεται ὑπὸ τῶν γονέων του νὰ νυμφεύηται καὶ ἔπειτα λαμβάνει τὴν ἄδειαν ν' ἀποδημήσῃ, ἵνα μὴ νυμφευθεῖς ἐν ξένη ξένην ἀποξενωθῇ τῆς πατρίδος του.

Οἱ ἀρχαῖοι εἰς τὰς συζεύξεις τῶν νέων ἠκολούθουν τὸ σοφὸν γυναικῶν «τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα» γινώσκοντες ἐκ πείρας ὅποια ἄτοπα προέρχονται ἐξ ἀνίσων καὶ ἀνομοίων συνοικεσιῶν. Ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν περὶ παίδων ἀγωγῆς λόγον τοῦ λέγει ὅτι ὅσοι λαμβάνουσι γυναῖκας πολὺ ἀνωτέρας ἑαυτῶν δὲν εἶναι ἄνδρες τῶν γυναικῶν, ἀλλ' ἀνεπαισθῆτως γίνονται δοῦλοι τῶν προικῶν καὶ ὅμως, ὡς μὴ ὄφειλε, κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ἡ δουλεία αὕτη τῶν ἀνδρῶν κατῆντητος γενική, τὰ δὲ ἀποτελέσματα αὐτῆς λίαν οἰκτρὰ, ὡς βλέπομεν καθ' ἐκάστην!—Ἡ συγκατάθεσις τῶν γονέων πάντοτε καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἰδίως δὲ ἐν Ἀθήναις ἀπῆρτετο, ἵνα νυμφευθῶσιν αἱ παρθέναι (1), ἂν δὲ ἦσαν ὄρφαναι, ἢ συγκατάθεσις τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, καὶ ἐὰν ἐστερευόντο ἀδελφῶν, τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν· ἐὰν δὲ δὲν εἶχον καὶ συγγενεῖς, ἔπρεπε νὰ

ξένη Νεαῖρα καὶ παρὰ τοὺς νόμους συνοικεῖ Στεφάνῳ, τοῦτο ὑμῖν βούλομαι σφῶς ἐπιδείξαι.

(1) Ὁ Εὐριπίδης παριστᾷ τὴν Ἐρμιόνην λέγουσαν «διὰ τὸν γάμον μου θὰ φροντίσῃ ὁ πατήρ μου· δὲν εἶναι ἰδικόν μου ἔργον τοῦτο. Καὶ ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν Κύρου Παιδείαν λέγει «ὅτι γὰρ πατέρες προνοοῦσι τῶν παίδων ὅπως μὴ ποτε αὐτοὺς ἀγαθὰ λείψει».

φροντίσῃ δι' αὐτὰς οἱ διοριζόμενοι ἐπιτρόποι ἢ κύριοι τῶν ἀνηλίκων ὄρφανῶν ὀρφανῶν τε καὶ θηλέων. (Τοιοῦτους ἐπιτρόπους εἶχε καὶ ὁ Δημοκρίτης ὁ βῆτωρ, ἀπορραυσθεῖς κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ὡς γινώσκουμεν ἐκ τῆς βιογραφίας του, κατὰ τῶν ὁποίων ἔγραψε καὶ ἐξεφώνησε τοὺς πρώτους αὐτοῦ δικανικοὺς λόγους, τοὺς ἐπικληθέντας διὰ τοῦτο ἐπιτροπικούς.)

Εἰς τὰς συζεύξεις ἐβοήθουν τὸν πατέρα καὶ *προμηστρίαι* ἢ *προμηστρίδες* καλούμεναι, γυναῖκες, τῶν ὁποίων ἔργον ἦτο τὸ συνέχειν ἀνθρώπους διὰ τὸν γάμον. Ξενοφ. Ἀπομνημονεύματα. Β. βλ. Β. κεφ. 6 § 36. «ἔφη γὰρ τὰς ἀγαθὰς προμηστρίδας μετὰ μὲν ἀληθείας τὰ ἀγαθὰ διαγγελλούσας δεινὰς εἶναι συνάγειν ἀνθρώπους εἰς κηδείαν, ψευδομένας δὲ οὐκ ἐπαινεῖν.» καὶ Πλάτων Θεαίτητος «Οὐ γὰρ, ἀλλὰ ψύγουσι καὶ τὴν *προμηστεικὴν* ἐπεὶ ταῖς εὐτως μαίαις που προσήκει καὶ *προμησασθαι* ὀρθῶς.»

Τοῦ γάμου προηγούντο οἱ ἀρραβῶνες ἢ τοὶ ἐγγύσεις. Τύπος δὲ τῆς μνηστεύσεως ἦτο ὁ ἐξῆς· ὁ πατήρ δίδων τὴν θυγατέρα εἰς τὸν μέλλοντα νυμφίον ἔλεγε τὰ ἐξῆς· «Παίδων τῶν γνησίων δίδωμι σοὶ τὴν ἐμαυτοῦ θυγατέρα» δηλ. σοὶ δίδω τὴν ἐκ τοῦ ἰδίου μου αἵματος θυγατέρα· ἐνίοτε ἀνέφερε καὶ τὴν προικὰ τὴν ὁποίαν ἐμελλε νὰ δώσῃ εἰς αὐτόν· ἀσπαζόμενοι δὲ ἀλλήλους οἱ σύζυγοι ἢ δεξιούμενοι ὤμνουν ἀμοιβαίαν πίστιν. Τὸ δίδοναι θυγατέρα εἰς γάμον ἐλέγετο *ἐγγυᾶν*, *διεγγυᾶν*, *διδόναι*, καὶ *ἀρμύζειν*.

Περὶ δὲ προικὸς ὅ,τι συνέβαινε κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν τοῦτο καὶ μετὰ ταῦτα (μέχρι τινὸς ὅμως χρόνου) ἐν Σπάρτῃ, ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. δηλ. ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς δὲν ἐδίδον προικὰ, (κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν μάλιστα ἐποχὴν καὶ ἠγόραζον τὰς γυναῖκας παρ' ἀλλήλων, καθ' ἃ ὁ Ὀμηρὸς καὶ Ἀριστοτέλης λέγει, δίδοντες εἰς αὐτὰς καὶ εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦτων πολλὰ δῶρα, οἷον βόας, αἰγὰς καὶ πρόβατα), πρῶτοντος τοῦ χρόνου εἰσήχθη ἡ συνήθεια τοῦ προικίζεσθαι τὰς θυγατέρας καὶ μάλιστα διὰ μεγάλης προικὸς,

ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης εἰς τὰ πολιτικά του. Βιβλ. Β κεφ. 6. « Ἔστι δὲ καὶ τῶν γυναικῶν σχεδὸν τῆς πάσης χώρας τῶν πέντε μερῶν τὰ δύο, τῶν τ' ἐπικληρῶν πολλῶν γινομένων, καὶ διὰ τὸ προῖκα διδόναι μεγάλας. » Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ θυγατέρες μὴ ἔχουσαι προῖκα ἔμενον ἄγαμοι, ὁ Λυκούργος ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ καταργήσῃ διὰ νόμου τὴν συνήθειαν ταύτην. Ἄλλ' ἐν Ἀθήναις ἐξηκολούθει ἡ κακὴ αὕτη συνήθεια, καὶ πολλὰ κόραϊ διὰ τοῦτο ἔμενον ἄγαμοι, ὡς αἱ θυγατέρες τοῦ Ἀριστείδου τοῦ δικαίου ἐπὶ πολλὸν χρόνον ὑπῆρξαν ἄγαμοι ἕνεκα τῆς πενίας των, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Ἀριστείδου. « Περὶ δ' οὐσίας αὐτοῦ λόγῳ διάφοροι γιγνώσκουσιν, οἱ μὲν ὡς ἐν συντόμῳ πενία καταβιάσαντος καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν ἀπολιπόντος δύο θυγατέρας πολλὸν χρόνον ἀνεκδότους δι' ἀπορίαν γεγεννημένας. » Πόσαι καὶ παρ' ἡμῖν νεάνιδες καλαὶ κάγαθαί τῆς αὐτῆς τύχης ἀπολαύουσιν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι κακὴ μοῖρα καὶ χρυσαὶ καὶ ἀργυραὶ, καὶ οὕτω στερεῖται ἡ κοινωμία πολλῶν λόγου ἀξίων μητέρων! Ἄλλ' ἐν ὅσῳ ὑπάρχει παρ' ἡμῖν ἡ ἐπάρατος πολυτέλεια, δὲν θὰ ἐκλίπῃ τὸ κακὸν τοῦτο ἐκ τῆς ἡμετέρας κοινωνίας!

Τὴν προῖκα τῆς γυναικὸς ἐξησφάλιζεν ὁ σύζυγος διὰ κτηματικῆς ὑποθήκης ἴσως περιπίου ἀξίας ἢ δὲ ἀσφάλεια αὕτη ἐκαλεῖτο ἀποτίμημα.

Τὰς ὄρφανὰς καὶ ἐνδεεῖς παρθένους ὑπεχρεοῦντο νὰ συζευχθῶσιν οἱ πλησιέστατοι συγγενεῖς, ἢ νὰ τὰς προικίσωσιν ἀναλόγως τῆς καταστάσεώς των, ἥτοι ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος χορηγῶν προῖκα πέντε μνῶν ἥτοι πεντακοσίων δραχμῶν, ὁ ἴππεδς διακοσίων, καὶ ὁ ζευγίτης ἑκατὸν πεντήκοντα. Παράδειγμα συζεύξεως ὄρφανῆς παρθένου μετὰ πλησιέστατου συγγενοῦς ἕνεκα πενίας ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος τὴν ἀδελφὴν τοῦ Κίμωνος Ἑλπινίκην, ὡς ἀξίον τῆς εὐγενείας νυμφίου διὰ τὴν πενίαν ἀποροῦσαν. Ἡ Πλούταρχου Κίμων. § δ. Ἄλλ' ἐὰν ἡ ἀκτῆμων καὶ ἐνδεῆς ὄρφανὴ εἶχε πολλοὺς ἰσοβάθμους συγγενεῖς, ἐγένετο ἐκ πάντων ἀ-

νάλογος συνεισφορά πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ποσοῦ τούτου. Τοιαῦτα παραδείγματα πλουσίων συγγενῶν, καὶ ξένων ἐνίοτε, προικιζόντων ὄρφανὰς παρθένους, οὐκ ὀλίγα ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς Ἑλλησι χριστιανοῖς, χάρις εἰς τὸ ἅγιον τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐμπνέει ἡμῖν ἡ θεόδοτος τοῦ εὐαγγελίου αὔρα.

Ἐπειδὴ ἡ Ἄρτεμις ἦτο προστάτις τῆς παρθενίας, πρὶν γείνη ἡ τελετὴ τοῦ γάμου, καὶ ἄλλους μὲν θεοὺς συνεβουλεύοντο καὶ ἔθουον εἰς αὐτοὺς, οἷον εἰς τὸν Δία τὸν τέλειον καὶ εἰς τὴν Ἥραν, ἰδίως ὅμως εἰς τὴν Ἄρτεμιν ἢ θοσία αὕτη ὀνομάζεται καὶ προτέλεια γάμου ἢ προγάμεια ὁ μάντις ἀφαιροῦντες πρῶτον τὴν χολὴν τῶν θυομένων θυμάτων, ὡς ἔδραν τῆς ὄργῆς καὶ κακίας, καὶ ῥίπτοντες αὐτὴν ὀπισθεν τοῦ βωμοῦ, ἐξήταζον μετὰ ταῦτα τὰ σπλάγχνα. Ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη ἦσαν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, λαμπρῶς ἐνδεδυμένοι καὶ ἐστεφανωμένοι διὰ χόρτων καὶ ἀνθέων ἢ νύμφη ἐξεῖχε κατὰ τὸν στολισμὸν ἐκτὸς τῆς καλῆς ἐσθῆτος ἔφερε καὶ περιδέραιον καὶ λίθους πολυτίμους καὶ ἦτο ἡλειμμένη μὲ μύρα. Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκία, ἐν ἣ ἔτελεῖτο ὁ γάμος, ἦτο καλῶς κητρεπισμένη καὶ κεκοσμημένη. Ἡ νύμφη ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς πήλινον ἀγγεῖον (φρύγετρον) περιέχον ὀπτῆν κριθῆν σημαίνουσαν ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἐνασχολῆται εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα. Ὁ νυμφίος παρελάμβανε τὴν νύμφην ἀπὸ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ἐχούσης τὰς θύρας δαφνοστολίστους, καὶ ἔφερεν αὐτὴν ἐφ' ἀμάξης, συρομένης ὑπὸ ἡμιόνων καὶ βοῶν, εἰς τὴν οἰκίαν του, καὶ ἐν ὥρᾳ ἐσπερινῇ, ἵνα καλύψῃ τὴν αἰδῶ αὐτῆς. Ἐκάθητο δὲ ἐν τῷ μέσῳ ἔχουσα ἀφ' ἐνὸς τὸν σύζυγον καὶ ἀφ' ἑτέρου ἕνα ἐκ τῶν ἀγαπητοτέρων καὶ ἐπιστηθιωτέρων φίλων αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος παρόνυμφος καὶ πάροχος ἐλέγετο ὡς παροχούμενος τοῖς νυμφίοις. Τὸ θηλυκὸν ὅμως τοῦ νυμφευτῆς νυμφεῦτρια ἦτο συνηθέστερον, σημαῖνον τὴν παρακαθημένην τῇ νύμφῃ γυναῖκα. Ἐνίοτε δὲ ἡ νύμφη ἤρχετο περὶ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ

νυμφίου, καὶ τότε ἐλέγετο χαμαίπους. Οἱ εἰς δεύτερον γάμον συνερχόμενοι δὲν ἐδύναντο νὰ παραλάβωσιν αὐτοὶ τὴν νύμφην ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ πατρὸς, ἀλλ' εἰς τῶν φίλων ὠδήγει αὐτὴν, νυμφαγωγὸς καὶ νυμφοσοστόλος καλούμενος. Τὸ φέρειν τὴν νύμφην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἐλέγετο δόμον ἀνάγειν, οἶκον ἀγεσθαι, γαμστῆν ἀγεσθαι, γυναῖκα ἀγεσθαι, καὶ εἰς οἰκίαν ἀγεσθαι.

Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ συνάδουον τοὺς νυμφίους οἱ συγγενεῖς, οἰκεῖοι καὶ φίλοι τῆς συνοδίας προηγούντο λαμπαδηφόροι φέροντες τὰς νυμφικὰς καλουμένας λαμπάδας. Πλησίον τῆς νύμφης ἐπορεύοντο κοράσια, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλο μὲν ἔφερεν ἡλεκάκτην, ἄλλο δὲ ἄτρακτον καὶ ἄλλο κόσκιον, τὰ ὅποια ἐσήμαινον τὰ οἰκιακὰ ἔργα τῆς φρονίμου δεσποίνης. Καθ' ὅδον ἐγένοντο ἐπευρημαὶ καὶ συγχαρητήρια πρὸς τοὺς νεονύμφους ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν θεωμένων τὴν συνοδίαν. Ἐπὶ τῆς δαφνοστολίστου θύρας τῆς οἰκίας ὑποδέχεται τὴν νύμφην ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ μετὰ λαμπάδων (1) οἱ δὲ ἄλλοι συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ καὶ γείτονες κατέχεον ἐπὶ τῶν νεονύμφων σῦκα καὶ ἄλλα, καταχύσματα ὀνομαζόμενα, ὅπερ ἐσήμαινον εὐπορίαν καὶ εὐθυμον βίον. (Ἀριστοφ. Πλουτ. 768) ἄφερε νυν ἰούσ' εἰσω κομίσω καταχύσματα ὥσπερ νεωνήτοισιν ἐφθαλμοῖς ἐγώ. Ἄφ' οὗ ἤρχετο ἡ νύμφη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἐκάθητο εἰς πολυτελεῖς συμπόσιον ἐπίτιδες παρεσκευασμένον, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο γάμος ἢ γαμικὴ θοίη, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκάθητο καὶ πολλοὶ προσκεκλημένοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὡς μάρτυρες τρόπον τι νὰ τοῦ γάμου. Εἰς ἰδιαιτέραν τράπεζαν ἐκάθητο αἱ γυναῖκες, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ἡ νύμφη καλῶς κεκαλυμμένη. Εἰς τὴν τράπεζαν παρετίθεντο καὶ διάφορα γλυκύσματα, τῶν ὁποίων κυριώτερον ἦτο ὁ σισαμίτης πλακοῦς, σημαίνων πολυτεκνίαν.

Τὰ ἐπὶ τοῦ γάμου συμπόσια καὶ παρὰ (1) Εὐριπ. Φοίνισσαι 314. « ἐγὼ δ' οὕτως σοι πρὸς ἀνήψα φῶς νόμιμον ἐν γάμοις κτλ.

τοῖς σημερινοῖς Ἑλλησιν, ὡς γνωστὸν, εἶναι συνήθη, περρατεινόμενα μάλιστα ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Ἐν Φιλίππουπόλει ἐξακολούθουσι τρεῖς ἡμέρας, ἀπὸ τῆς Κυριακῆς μέχρι τῆς Τετάρτης, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ τὴν δὲ ὀγδόνημέραν γίνεται συμπόσιον (ἀντίγαμος) ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ παρὰ νυμφίου. Καθ' ὅσον δὲ τὸ συμπόσιον ἤδοντο ὕμνοι καλούμενοι Ἰγμέναιοι, διότι δι' αὐτῶν ἐπεκαλοῦντο πολλίτικας τὸν τοῦ γάμου θεὸν Ἰγμέναιον. Μετὰ τὰ ἄσματα καὶ τοὺς χοροὺς οἱ νεονύμφοι ἐφέροντο εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον, ὅπου ἡ νύμφη ἔλουε τοὺς πόδας αὐτῆς δι' ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἐν Ἀθήναις ἐφέρετο πάντοτε ἀπὸ τῆς πηγῆς Καλιρρῆς, (ἡ ὁποία καὶ Ἐνεάκρουτος ἐκλήθη μετὰ τὴν ὑπὸ Πεισιστράτου μετασκευὴν αὐτῆς,) ὑπὸ τινος ἄρρενος ἢ θήλεος παιδίου ἐκ τῶν πλησιέστατων συγγενῶν ἐνὸς τῶν νεονύμφων, τὸ ὁποῖον ὀνομάζετο διὰ τοῦτο Λουτροφόρον τὴν σήμερον συνεθίζετο τὸ πρὸ τοῦ γάμου λουτρὸν τῆς νύμφης, ἀλλ' ἔχει μόνον κατὰ τοὺς πόδας. Ὀρισμένη δὲ πρὸς τοῦτο πρὸ τοῦ γάμου ἡμέρα ὑπάρχει, καθ' ἣν ἡ νύμφη συνοδευομένη ὑπὸ πολλῶν νεανίδων συγγενῶν καὶ φίλων, προσκαλουμένων ἐπὶ τούτῳ, λούεται μετ' αὐτῶν. Καὶ ἄλλη πάλιν ἡμέρα διὰ τὸ λουτρὸν τοῦ γαμβροῦ, ὅστις προσκαλῶν τοὺς φίλους του, ἀγάμους πάντας καὶ διασκεδάζων μέχρι πρωῒας μετ' αὐτῶν πορεύεται μετὰ ταῦτα εἰς τὸν λουτρῶνα καὶ συλλούεται μετ' αὐτῶν. — Μετὰ ταῦτα ἐφέρετο ἡ νύμφη εἰς τὴν κλίνην μετ' ἀνημμένων λαμπάδων εἰς μίαν δὲ ἐκ τῶν λαμπάδων ἡ μήτηρ τῆς νύμφης ἐτόλισσε τὸ τρίχαπτον κάλυμμά της, τὸ ὁποῖον ἀφῆρει ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ παρευρίσκοντο οἱ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης. Μετὰ ταῦτα ἀπεχωρίζοντο αὐτῶν. Οὗτοι δὲ μένοντες μόνον ἔπρεπε κατὰ τινὰ νόμον τοῦ Σόλωνος νὰ φάγωσι κυδώνιον τοῦτο δὲ ἐσήμαινον ὅτι ἡ ὀμιλία αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἦνε γλυκεῖα καὶ τερπνὴ. Ἀνάλογόν τι ἔθιμον εἶδον ἰδίως ἐφθαλμοῖς κατὰ τὴν παιδικὴν μου ἡλικίαν, παρευρεθεῖς εἰς γάμους τελουμένους ἐν Φιλίππουπόλει ἐν

τῷ συμποσίῳ, τῷ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ γάμου γινομένῳ, ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νόμφη παρακαθήμενοι πρὸ παντός ἄλλου φαγητοῦ ὑποχρεοῦνται ὁ εἰς ἀπὸ τοῦ γόνυτος τοῦ ἄλλου κύψας νὰ λάβῃ διὰ τοῦ στόματος καὶ καταπίῃ μικρὸν τεμάχιον ἄρτου μετὰ ἄλατος, ὅπερ σημαίνει ἴσως ὅτι ἡ συμβίωσις αὐτῶν πρέπει νὰ μὴ ᾖ ἀνάλατος, ἀνοστος, δηλ., καὶ ἀηδής, ὡς τὸ ἀνάλατον φαγητόν, ἀλλὰ νόστιμος καὶ ἡδέια, ὡς τὸ περιέχον τὸ ἀναγκαῖον ἄλας φαγητόν. — Ἐξω τῆς θύρας τοῦ θαλάμου οἱ παρευρισκόμενοι ἐν τοῖς γάμοις νέοι καὶ νέαι ἐχόρευον καὶ ᾄδον ᾠδὰς, τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο ἐπιθαλάμια (1) τὴν πρώτην δὲ ἐρχόμενοι ἐχαιρέτων τοὺς νεονύμφους καὶ ᾄδον ἐπιθαλάμια ἐργετικά, δι' ὧν χγεiron ἦτοι ἐξῆνιζον τοὺς νεονύμφους. — Τοῦτο τὸ ἔθιμον ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τινὰ χωρία τῆς Θράκης, καὶ Βουλγαρικὰ μάλιστα, τὰ δὲ ᾠδῶματα καὶ τοὺς χοροὺς αὐτῶν παρακολουθοῦσι καὶ πυροβολισμοί. — Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου διήρκει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Κατὰ τινὰ δὲ ἐξ αὐτῶν οἱ νεόνυμφοι ἐδίδον πρὸς ἀλλήλους δῶρα καὶ ἐδέχοντο τοιαῦτα παρὰ τῶν φίλων των. Καὶ τὰ μὲν διδόμενα δῶρα μετὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων ὠνομάζοντο ἐπαύλια, διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν πρῶτον ἐπηυλιζέτο ἡ νόμφη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ, τὰ δὲ διδόμενα τὴν δευτέραν ἡμέραν τῶν γάμων ἀπαύλια, διότι τότε ὁ γαμβρὸς ἀπηυλιζέτο ἀπὸ τῆς νόμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ, ὅπου τῷ προσέφερεν ἡ νόμφη χλανίδα καλουμένην ἀπαυλιστήρια· τὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν διδόμενα ἐκαλοῦντο ὀπτήρια καὶ ἀνακαλυπτήρια, διότι τότε ἡ νόμφη ἀνεκαλύπτετο εἰς τὰ ὄμματα των.

Τὰ προγαμιαῖα δῶρα, ὡς γνωστὸν, καὶ παρὰ τοῖς σημερινοῖς Ἕλλησιν ὑπάρχουσιν. Ἐν Θράκῃ μάλιστα καὶ ἡμέρα πρὸς τοῦτο ὠρισμένη πρὸ τοῦ γάμου ὑπάρχει, καθ' ἣν

(1) Ὁ εἰς τοὺς γάμους τῆς Ἑλένης ψαλεῖς ἐπιθαλάμιος ὕμνος περιέχεται ἐν τῷ 18ῳ Εἰδυλ. τοῦ Θεοκρίτου.

προσκαλοῦμεναι γυναῖκες, συγγενεῖς καὶ φίλοι τῶν νεονύμφων, εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νόμφης, ἵνα ἴδωσι τὰ προγαμιαῖα τοῦ γαμβροῦ δῶρα χορεύουσι καὶ διασκεδάζουσι μετὰ μουσικῆς μέχρι ἑσπέρας. Ἡ ἡμέρα αὕτη λέγεται ἡμέρα τῶν σσηγιῶν, ἦγουν τῶν δίσκων, ἐφ' ὧν ἐπιτιθέμενα τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ φέρονται εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νόμφης.

Συγγενεῖς μεγάλα κωλύματα εἰς γάμον, ὡς παρ' ἡμῖν τοῖς χριστιανοῖς Ἕλλησιν, δὲν ὑπῆρχον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν. Ὁ μὲν Ἀθηναῖος Σόλιων, ἐν ᾧ συνεχώρησε νὰ ἐρχονται εἰς γάμον ὁμοπάτριοι, ἀπηγόρευσε τοῦτο εἰς τοὺς ὁμομητρίους. Ὁ Στρεψιάδης ἐν ταῖς Νεφέλαις τοῦ Ἀριστοφάνους (στιχ. 1372) μετ' ἀγανακτικῆς λαλεῖ κατὰ τινος ὡς παρανομίαν πράξαντος, διότι ἔλαβε σύζυγον τὴν ὁμομητρίον ἀδελφῆν· «ἀδελφός, ὦ λεξίκακε, τὴν ὁμομητρίαν ἀδελφῆν.» Ὁ δὲ Λυκούργος ἀπ' ἐναντίας, ὁ Σπαρτιάτης νομοθέτης, ἐνῶ συνεχώρησε τὸν γάμον τῶν ὁμομητρίων, ἀπηγόρευσε τὸν γάμον τῶν ὁμοπατρίων. — Ὅτι δὲ ᾔθελε φανῆ ἡμῖν παράδοξον εἶναι, ὅτι ὁ Λυκούργος ἀποβλέπων εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας συμφέρον προσεπάθησε νὰ ἐξαλείψῃ διὰ τῆς νομοθεσίας του τὴν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν ζηλοτυπίαν· «ἐξέβαλε τὴν κενὴν καὶ γυναικώδη ζηλοτυπίαν,» λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Λυκούργου. Ὁ δὲ Ξενοφῶν ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῆς Πολιτείας Λακεδαιμονίων ἐπιβεβαιῶν ταῦτα λέγων τὰ ἐξῆς· «εἰ γε μέντοι συμβαίη γεραιῶ νέαν ἔχειν, ὁρῶν τοὺς τηλικούτους φυλάττοντας μάλιστα τὰς γυναῖκας, τὰναντία καὶ τούτου ἐνόμισεν τῷ γὰρ πρεσβύτῃ ἐποίησεν, ὁποῖου ἀνδρὸς σῶμα τι καὶ ψυχὴν ἀγασθεῖν, τοῦτον ἐπαγομένῳ τεκνοποιήσασθαι, εἰ δὲ τις αὖ γυναικί μὲν συνοικῶν μὴ βούλοιο, τέκνων δὲ ἀξιολόγων ἐπιθυμοῖη, καὶ τούτῳ νόμον ἐποίησεν, ἦν τινὰ εὐτεκνον καὶ γενναῖον ὄρεσθαι, πείσαντα τὸν ἔχοντα ἐκ ταύτης τεκνοποιεῖσθαι· καὶ πολλὰ μὲν τοιαῦτα συνεχῶρει.» Ἄλλ' ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι τελικὸς σκοπὸς τοῦ γάμου ἐν Σπάρτῃ ἦτο τὸ νὰ γεννῶνται

τέκνα οὐχὶ διὰ τοὺς γονεῖς αὐτοὺς ἀλλὰ διὰ τὴν πολιτείαν, καὶ διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ γίνωνται οἱ πολῖται ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν τυχόντων, τότε ἐξῆγείται τὸ πρᾶγμα, καὶ ὅ,τι ἦδη ἐφαίνετο ἡμῖν παράδοξον, παύει πλέον τοῦ εἶναι τοιοῦτον. Ταῦτα ἐνῶ οὕτως ἐγίνοντο φυσικῶς καὶ πολιτικῶς τότε, τόσον ἀπέειον τῆς εὐχρείας, ἢ ὅποια λέγουσιν ὅτι ὑπῆρξε μετὰ ταῦτα περὶ τὰς γυναῖκας, ὥστε ὄλως διόλου ἀπίστευτον ἐλογίζετο ἡ μοιχεία παρ' αὐτοῖς. Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Λυκούργου κεφ. Κ. διηγείται ὅτι Γεράδας τις τοῦνομα, Σπαρτιάτης ἐκ τῶν σφόδρα παλαιῶν, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ ξένου τινὸς τί πάσχουσιν οἱ μοιχοὶ παρ' αὐτοῖς, εἶπεν, «ὦ ξένε, κἀνεὶς δὲν ὑπάρχει μοιχὸς παρ' ἡμῖν.» Καὶ ἐὰν ὑπάρχη, ἠρώτησεν ὁ ξένος; Ταῦρον, εἶπεν ὁ Γεράδας, θὰ πληρώσῃ μέγαν, ἧςτις κύψας ὑπεράνω τοῦ Ταυγέτου θὰ πῖη ὕδωρ ἀπὸ τὸν Εὐρώταν.» Ἐπειδὴ δὲ ἠπόρησεν ὁ ξένος καὶ εἶπε «καὶ πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ τόσον μέγας βουδ;» Ἔγλασας ὁ Γεράδας καὶ πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ μοιχὸς ἐν Σπάρτῃ;

Ἐκαστος Σπαρτιάτης ὑπεχρεοῦτο τρόπον τινὰ νὰ δώσῃ εἰς τὴν πόλιν ἕνα διάδοχον ἑαυτοῦ. Ὅστις δὲ ἐγένενα πλειοτέρους τὸν ἕνός ἐτιμᾶτο καὶ ἰδιαιτέρως παρὰ τῆς πόλεως. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Β'. Βιβλίῳ τῶν Πολιτικῶν β'. 13. ἀναφέρει τὸν νόμον λέγοντα, ὅτι ὁ μὲν γεννήσας τρεῖς υἱοὺς ἦν ἀπὸ πλάγμενος τῆς φρουρᾶς (στρατείας δηλαδὴ), ὁ δὲ τέσσαρας ἢ πέντε ἀπὸ πλάσσοτο παντός τέλους. Ὁ δὲ τρόπος δι' οὗ ἐγίνετο ὁ γάμος, ἦτο ἡ ἀρπαγὴ ἦτοι ὁ θέλων νὰ νυμφευθῇ ἤρπαζε τὴν κόρην τὴν ὁποῖαν εὐρισκε κατάλληλον δι' ἑαυτὸν, καὶ τὴν παρῆδιδεν εἰς τὴν πλῆσιν αὐτοῦ νυμφευτρίαν, ἢ ὁποῖα, κατὰ Πλούταρχον ἐν βίῳ Λυκούργου, παραλαβοῦσα αὐτὴν, τὴν μὲν κόρην τῆς κεφαλῆς τῆς ἔκειρε μέχρι δέρματος, μετὰ τὸν δὲ ἀνδρικόν καὶ ὑποδήματα ἐνδύσασα κατέκλινεν εἰς κλίνην, ὁ δὲ νυμφίος διατρίψας μετ' αὐτῆς ὀλίγον χρόνον ἀνεχώρει κοσμίως ἐκεῖ, ὅπου συνεῖθε, πρότερον, ἵνα κοιμηθῇ μετὰ τῶν ἄλλων νέων (δηλ.

εἰς τὰ συστίτια). Ξενοφ. Πολιτ. Λακεδαιμ. Α'. 5. «ἔθηκεν (ὁ Λυκούργος) (τὸν ἄνδρα) αἰδεῖσθαι μὲν εἰσιόντα ὀφθῆναι, αἰδεῖσθαι δ' ἐξίόντα. Οὕτω δὲ συνῶτων πῶθεινοτέρως μὲν ἀνάγκη σφῶν αὐτῶν ἔχειν, ἐρρωμεῖστέρα δὲ γίνεσθαι, εἴ τι βλάστοι, οὕτω μᾶλλον, ἢ εἰ διάκοροι ἀλλήλων εἶεν. Αἱ κρύφαι αὐταὶ συνεντεύξεις ἐξηκολούθουν ἐπὶ πολλὰ ἔτη· διότι ὁ Λυκούργος ἐνόμιζεν ὅτι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἠδύνατο νὰ διατηρητὰ ζωρὰ ἢ τῶν συζύγων ἀγάπη.» — Ὁ νυμφίος καὶ μετὰ τὸν γάμον ἦτο ὑπόχρεως νὰ συναναγρέσθῃται ἡμέραν καὶ νύκτα μετὰ τῶν ὁμηλικῶν.

Ἡ πολυγαμία ἦτο ἀπηγορευμένη παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησιν καὶ δὴ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Σπαρτιάταις. Τότε μόνον ἐλάμβανέ τις καὶ ἄλλην γυναῖκα, ἂν ἡ πρώτη ἦτο στείρα, τὴν ὁποῖαν ἢ διεζευγνύετο ἢ προσελάμβανε καὶ ἑτέραν τεκνοποιῶν. Ὁ Ἡρόδ. ἐν τῇ Πέμπτῃ τῶν ἱστοριῶν του τῇ ἐπιγραφομένῃ Τερψιχόρῃ ἐν κεφ. 39—40 διηγείται ὅτι Ἀναξανδρίδης ὁ Λέοντος, ἀπόγονος τοῦ Εὐρυσθένου, βασιλεὺς τῶν Σπαρτιατῶν, ἔχων γυναῖκα τὴν ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψίαν του, ἐπειδὴ δὲν ἐτεκνοποίησεν ἐξ αὐτῆς, παρεκινεῖτο ὑπὸ τῶν ἐφόρων τῆς Σπάρτης ἵνα παραιτήσῃ αὐτὴν καὶ λάβῃ ἄλλην, ἵνα μὴ ἐξαλειφθῇ τὸ γένος τοῦ Εὐρυσθένου. Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνος ἀπεκρίθη εἰς αὐτοὺς ὅτι δὲν δύναται νὰ παραιτήσῃ σύζυγον, ἢ ὁποῖα κατ' οὐδὲν ἤμαρτεν εἰς αὐτὸν, οἱ ἔφοροι τῷ εἶπον νὰ μὴ παραιτήσῃ αὐτὴν, ἀφ' οὗ τόσον ἀγαπᾷ, ἀλλὰ νὰ προσλάβῃ καὶ ἄλλην τεκνοποιῶν. Καὶ οὕτως ἐπραξεν ὁ Ἀναξανδρίδης, ἔχων δύο γυναῖκας· ἐκ δὲ τῆς δευτέρας ἐγεννήθη ὁ Κλεομένης· «γυναικὸς μὲν τῆς ἔχεις οὐ προσδέμεθα τῆς ἐξέσιος· σὺ δὲ ταύτην τε πάντα ὅσα νῦν παρέχεις πάρεχε, καὶ ἄλλην πρὸς ταύτην ἐσάγαγε γυναῖκα τεκνοποιῶν· ταῦτα λεγόντων συνεχώρησεν ὁ Ἀλεξανδρίδης, μετὰ δὲ γυναῖκας ἔχων δύο, διέξας ἰστίαις οἰκίαις, ποιεῶν οὐδαμῶς Σπαρτιατικά».

Ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχε καὶ ἰδιαιτέρως ἀρχὴ ἢ τῶν Ἀρμωσίων λεγομένων ἢ γυναικο-

κόσμων, οί οποιοί ἐφρόντιζον περί τῶν ἠθῶν τῶν γυναικῶν. Δὲν ἦσαν δὲ ἐνταῦθα αἱ γυναῖκες πολὺ περιορισμέναι, ὡς ἐν ταῖς ἄλλαις Ἑλληνικαῖς πόλεσιν, ἀλλ' ὑπῆρχεν, οὕτως εἰπεῖν, *γυναικοκρατία* τις, διότι αὐταὶ ἔζων ἐν μεγάλῃ ἀνέσει καὶ μετεῖχον πολὺ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων· διὸ καὶ *δέσποιναι* ἐπωνομάζοντο· ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ συγκρίσει Λυκούργου καὶ Νουμά λέγει ὅτι αἱ γυναῖκες τοὺς μὲν οἴκους τῶν ἐξουσιάζον ὅλως διόλου, εἰς δὲ τὰ δημόσια πράγματα καὶ γνώμην εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ δώσωσι καὶ παρηγορίαν εἶχον περί τῶν μεγίστων πραγμάτων· «Διὸ καὶ θρασύτεροι λέγονται γενέσθαι καὶ πρὸς αὐτοὺς πρῶτον ἀνδρώδεις τοὺς ἄνδρας, ἅτε δὴ τῶν μὲν οἴκων ἄρχουσαι κατὰ κράτος, ἐν δὲ τοῖς δημοσίοις πράγμασι καὶ γνώμης μεταλαμβάνουσαι καὶ παρρησίας περί τῶν μεγίστων». Ὁ δὲ Ἀριστοτ. ἐν τῷ Βω βιβλ. τῶν Πολιτικῶν λέγει ὅτι πολλὰ πράγματα διώκουν αἱ γυναῖκες ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Διότι τίς ἡ διαφορά μεταξὺ τοῦ νὰ ἄρχωσι γυναῖκες ἢ οἱ ἄρχοντες νὰ ἄρχωνται ὑπὸ τῶν γυναικῶν; «Διὸ παρά τοῖς Λάκωσι τοῦθ' ὑπῆρχε καὶ πολλὰ διωκεῖτο ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν. Καὶ τοι τί διαφέρει γυναῖκας ἄρχειν, ἢ τοὺς ἄρχοντας ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἄρχεσθαι; ταῦτά γάρ συμβαίνει.» Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλούταρχος αὐτὸς λέγουσιν ὅτι «ἢ πρὸς τὰς γενναίας ἄνεσις καὶ πρὸς τὴν προαίρεσιν τῆς πολιτείας βλαβερά καὶ πρὸς εὐνομίαν πόλεως.»

Οἱ περί διαζυγίων νόμοι τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦσαν οἱ αὐτοὶ παρά πᾶσι τοῖς Ἑλλησιν· τινὲς μὲν δὲν ἀπέτρεπον καὶ τὴν ἐπὶ ἐλαχίσταις αἰτίαις ἀποπομπὴν τῶν γυναικῶν, ὡς οἱ νόμοι τῶν Ἀθηναίων· ἐὰν ὅμως ἡ ἀποπεμφθεῖσα παρεπονεῖτο εἰς τὸν ἄρχοντα ὅτι ἠδικήθη, διαζύγιον δὲν ἐλάμβανε χώραν, ἐὰν δὲν ἐνέκρινεν αὐτὸ ὁ ἄρχων καὶ δὲν ἐξέδιδεν ἀπόφασιν ἀναφέρουσαν τὴν αἰτίαν τῆς διαζύξεως. Ὅσον εὐκόλον ἦτο τὸ ἀποπέμπειν τὴν σύζυγον παρά τοῖς Ἀθηναίοις, τόσον δύσκολον καὶ σπάνιον παρά τοῖς

Σπαρτιάταις. Ὅσον δὲ εὐκόλον ἦτο παρά τοῖς ἄλλοις Ἑλλησιν ἢ ἀποπομπὴ τῆς συζύγου, τόσον ἄτιμον ἐλογίζετο ἢ ὑπὸ τῆς γυναικὸς ἐγκατάλειψις τοῦ συζύγου αὐτῆς. Οἱ τῶν Ἀθηναίων ὅμως νόμοι δὲν παρενέβαλλον τόσα προσκόμματα εἰς τοῦτο, προστατεύοντές πως τὸ ἀσθενὲς μέλος. Ἐν Ἀθήναις οἱ ἀποπέμποντες τὰς συζύγους τῶν ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς προικός. Ἐὰν ὅμως, δὲν ἠδύναντο ν' ἀποδώσωσι τὴν προίκα, ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀποτίνωσι κατὰ μῆνα ἐννέα ὄβολους καθ' ἑκάστην μῆνᾶν τῆς προικὸς πρὸς διατροφήν αὐτῶν, τοῦτέστι 18 τοῖς 0[0] κατ' ἔτος. Πολὺ σύνθητος ἦτο ἡ συναινέσει ἀμφοτέρων διαλύσει τοῦ γάμου, καὶ τότε ἀνὴρ καὶ γυνὴ ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ συνέλθωσιν εἰς δεῦτερον γάμον.

Αἱ ποιναὶ αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς παρθάτας τῆς συζυγικῆς πίστεως ἦσαν ἐν μὲν Σπάρτῃ ἢ ἐξόρυξις τῶν ὀφθαλμῶν, ἐν ἄλλαις δὲ πόλεσι τῆς Ἑλλάδος ἢ λιθοβόλησις· ἐν Κύμῃ, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, ἢ ἐπιμοιχεία ληφθεῖσα γυνὴ ἐφέρετο εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἀναβιβασζομένη ἐπὶ ὄνου περιήγετο περίξ τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζετο *ὀνοβάτις*, καὶ ἐν ὄσῳ ἐζῆ ἐθεωρεῖτο *ἄτιμος*· ὁ δὲ μοιχὸς ἐτιμωρεῖτο, ὑβρίζετο, καὶ ἐν τέλει ἐφονεύετο. Ἐν Ἀθήναις δὲ αἱ ποιναὶ ἀπεφασίζοντο καὶ ἐπεβάλλοντο αὐθαιρέτως ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα βλέπομεν, ὡς μὴ ὤφειλε, διάκρισιν μεταξὺ πτωχῶν καὶ πλουσίων. Τὰ ἀμαρτήματα τῶν πτωχῶν ἐτιμωροῦντο ὡς ἐγκλήματα σκληρῶς καὶ ἀδυσωπήτως, διότι ὅσοι ἐκ τῶν πτωχῶν παρέβαινον τὴν συζυγικὴν πίστιν ὑπεβάλλοντο εἰς ποινὰς λίαν ὀδυνηράς καὶ βαρείας, ἐνῶ οἱ πλούσιοι ἠδύναντο ν' ἀπαλλαγθῶσι τῆς ποινῆς ἀποτινόντες πρόστιμον ὀνομαζόμενον *μοιχάργριαν*. — Καλῶς λοιπὸν λέγει μία κοινὴ τοῦ λαοῦ παροιμία· «Τῶν μεγάλων τὰ σφάλματα εἶναι σῦκα καὶ ζουλιζονται, καὶ τῶν μικρῶν καρῦδια καὶ βροντοῦν» αἱ δὲ μοιχαλίδες ἐτιμωροῦντο μετὰ μεγίστης ἀσκληρότητος. Ἀπηγορεύετο αὐταῖς ἢ εἰς τοὺς

ναοὺς εἰσοδοί· ἀπηγορεύοντο δὲ αὐτῇ οἱ νόμοι εἰς τὰ δημοτελῆ ἰσθὰ εἰσιέναι, ἵνα μὴ ταῖς ἀναμαρτήτοις τῶν γυναικῶν ἀναμιγνυμένη διαφθείρη,» λέγει ὁ Πλούταρχος· ἀπηγορεύετο δὲ καὶ τὸ ἐνδύεσθαι λαμπρὰν ἐνδυμασίαν. Ἐὰν δὲ ἐτόλμα τις ἐξ αὐτῶν νὰ εἰσελθῇ εἰς ναὸν ἢ νὰ λαμπροφορήσῃ, ἠδύνατο ὅστις δήποτε ἐβλεπεν αὐτὰς πραττούσας τοῦτο νὰ τὰς τύψῃ. Οἱ δὲ σύζυγοι αὐτῶν ἐλογίζοντο ἄτιμοι καὶ ὑπεβίβλετο εἰς τὴν ποινὴν τῆς ἀτιμίας, ἐὰν ἐδέχοντο πάλιν αὐτὰς εἰς τὴν οἰκίαν· ὥστε, καὶ ἐὰν μετενόουν αὐταί, καὶ ἐὰν προσπίπτουσαι ἐζήτουν συγγνώμην παρὰ τοῦ συζύγου τῶν καὶ ἐξιλέονον αὐτοὺς διὰ τῶν ἰκασίων τῶν, δὲν ἠδύναντο οὕτω νὰ τῶν δεχθῶσι πλέον εἰς τὴν οἰκίαν τῶν, καὶ ἐὰν ἤθελον· «Καὶ ὁ ἀνὴρ δὲ ἀπέπεμπε τοιαύτην γυναῖκα· ἄτιμος δ' ἦν εἰ συνόκει αὐτῇ,» λέγει ὁ Πλούταρχος. Ὑπὸ Γ. Βορτζίδου.

ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΙΑΙ.

(Συνέχεια ἴδε φυλλ. Θ')

Β'. Εἰς τῶν εὐφρεστερῶν ἐγγαστριμύθων τῶν νεωτέρων χρόνων ἦτο καὶ ὁ Κ. *St Gille*. Ἡμέραν τινὰ, ὅτε ἐπιπτε βραχάτια βροχὴ μετ' ἀστραπῶν καὶ κεραυνῶν, κατέφυγεν εἰς μοναστήριόν τι καθ' ἣν στιγμήν οἱ μοναχοὶ, ἰστάμενοι περὶ τὸν τάφον ἐνὸς τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν τὴν προτεραίαν τελευτήσαντος, μετενοῦν καὶ ὠδύροντο ὅτι δὲν ἐπεδόθησαν αἱ προσήκουσαι τῇ μνήμῃ αὐτοῦ τιμαὶ ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου. Αἰφνης φωνὴ ἠκούσθη προερχομένη ἐκ τῆς ὀροφῆς τοῦ χοροῦ τῆς ἐκκλησίας, θρηνοῦσα τὴν κατάστασιν τοῦ ἀποθανόντος ἐν τῷ Καθαρτηρίῳ, καὶ ἐπιπλήττουσα τοὺς ἀδελφοὺς μοναχοὺς ἐπὶ ἐλλείψει ζήλου. Τὸ ὑπερφυσικὸν τοῦτο γεγονός ἐσυνήγαγεν ἅπασαν τὴν ἀδελφότητα ἐν τῷ ναῷ. Ἡ φωνὴ ἐπανέλαθεν αὐτοῖς τὰς θρηνωδίας καὶ ἐπιτιμήσεις. Οἱ μοναχοὶ τότε ἐπεσαν πρηνεῖς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὑπισχνού-

(ΟΜΗΡΟΣ ΦΥΛ. ΙΑ')

μενοι ταχεῖν τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ πταίσματος τῶν, καὶ ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἐψάλλαν, ἅπαντες ἐν χορῷ τὴν νεκρικὴν ἀκολουθίαν, ἐν ᾗ συγχρόνως τὸ πνεῦμα τοῦ τεθνεώτος ἐξέφραζεν ἐκ διαλειμμάτων τὴν εὐαρέσκειάν του πρὸς τὴν εὐτεθεῖ ταύτην πράξιν. Ὁ Ἡγούμενος μετὰ ταῦτα κατήλεγε σφοδρῶς τοὺς νεωτέρους πυρρωνιστάς ἐπὶ τῇ πρὸς τὰ φαντάσματα ἀπιστίᾳ αὐτῶν· ὁ δὲ *St Gille*, μόλις καὶ μετὰ βίας, ἠδυνήθη νὰ πείσῃ αὐτόν, ὅτι τὸ πᾶν συνίστατο εἰς ἐγγαστριμυθικὴν ἀπάτην.

Διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων δύναται εὐκόλως νὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅπως ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ ἐπιρροῆς ἐχυρήγει καὶ ἡ τέχνη αὐτῇ τοῖς ἀρχαίοις ἐθνικοῖς ἱεροῦσι πρὸς ταῖς ἄλλοις αὐτῶν τεχνάσμασι.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Ἐνεφέραμεν ἐν Παραδ. Β. τοῦ Β'. Μέρους, περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μέμνονος. Ἐν ταῦθα προτιθέμεθα νὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς τὴν ιδιότητα ἧτις κατέστησεν αὐτὸ τοσοῦτω περιδοῦον.

Ὁ *Lemprière*, ὁ συλλέξας ἀπάσας τὰς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀρχαίων διεσπαρμένας πληροφορίας περὶ αὐτοῦ, περιγράφει τὸν Μέμνονα ὡς βασιλέα τῆς Αἰθιοπίας, υἱὸν τοῦ Τιθωνοῦ καὶ τῆς Λύγης. Οὗτος μετέβη μετὰ 10,000 στρατιωτῶν εἰς βοήθειαν τοῦ θεοῦ τοῦ Πριάμου ἐπὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἐνθα ἠγωνίσθη γενναίως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφόνευσεν καὶ τὸν Ἀντίλοχον, υἱὸν τοῦ Νέστορος. Ὁ γέρον πατὴρ προὐκάλεσεν εἰς μονομαχίαν τὸν Αἰθίοπα Μονάρχη, ἀλλ' αὐτοῦ ἀποπονήσει αὐτὴν, ἐνεκα τῆς ἡλικίας τοῦ Νέστορος, ἐδέχθη τὴν τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ ἐνώπιον ἀμφοτέρων τῶν στρατῶν, Ἑλληνικοῦ τε καὶ Τρωϊκοῦ, ἐρονεύθη ἐν τῇ μονομαχίᾳ. Ἡ Λύγη τοσοῦτον ἔλυπηθη ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ της, ὥστε δακρυροῦσα παρεστάθη ἐνώπιον τοῦ Διὸς, ἐκλιπαροῦσα αὐτὸν ἵνα χορηγήσῃ τῷ υἱῷ αὐτῆς τιμὰς διαφερούσας πάντων τῶν ἄλλων.

54.

λων θνητῶν. Ὁ Ζεὺς συνήνεσε, καὶ ἀμέσως πολυάριθμος ἀγέλη πτηνῶν ἐφάνη ἀφιπταμένη ἐκ τῆς πυρᾶς ἐνθα ἐκαίετο ὁ νεκρὸς αὐτοῦ. Τὰ πτηνὰ ταῦτα τρεῖς περίξ τῶν φλογῶν περιστραφέντα, διηρέθησαν ἔπειτα εἰς δύο ἀντίπαλα μέρη, καὶ τοσοῦτω μανιωδῶς ἐπολέμησαν, ὥστε ὑπὲρ τὰ ἡμίσεια αὐτῶν κατέπεσαν ἐπὶ τῆς πυρᾶς καιρίως πληγωθέντα, θύματα ἐξιλασμοῦ γενόμενα τῆς τοῦ Μέμνονος σκιάς. Ὠνομάσθησαν δὲ Μερμονίδες, καὶ, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν ἀρχαίων μυθολόγων, ἐπανήρχοντο κατ' ἔτος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μέμνονος, ἐπαναλαμβάνοντα τὴν αὐτὴν αἵματηρὰν καὶ φοβερὴν συμπλοκὴν πρὸς τιμὴν τοῦ ἥρωος, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπωνυμία αὐτῶν. Οἱ δ' Αἰθίοπες ἢ Αἰγύπτιοι, ἐφ' ὧν ὁ Μέμνων εἶχε βασιλεύσει, ἀνήγειραν πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τὸ περίφημον ἄγαλμα περὶ οὗ προσιπομεν.

Τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἐκέκτητο τὴν θαυμασίαν ιδιότητα τοῦ ἐκφέρειν ἦχον μελωδικὸν καθ' ἑκάστην πρωΐαν, περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, προσόμοιον χορδῆ διαρραγείσῃ κιθάρας ἢ λύρας, περὶ δὲ τὴν δύσιν αὐτοῦ, καθ' ἑσπέραν, ἦχον λίαν πενθηρὸν. Ἄλλ' οἱ ἄπλοοὶ οὗτοι ἦχοι, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐμεγαλοποιήθησαν ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων εἰς λέξεις δῆθεν σαφεῖς καὶ μάλιστα εἰς χρησιμολογίας ἐμμέτρους. Οἱ δ' ὑπερφυσικῶς οὕτω μετατραπέντες ἦχοι ἐνεχοράχθησαν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους τοῦ ἄγάλματος. Ἄλλα, καὶ περὶ ἡ μετατροπὴ αὕτη ἦν προῖον δολιότητος, οὐδεμίαν ὁμοίαν ἀντίρρησην δυνάμεθα νὰ ἐπιφέρωμεν ὅτι τὸ ἄγαλμα ἐξέβαλλεν ἦχους. Ἴδου τί λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Πausanias :

« Ἐν Θήβαις ταῖς Αἰγυπτίαις ἐστὶ καθήμενον ἄγαλμα χρυσοῦν Μέμνονα ὀνομάζουσι οἱ πολλοί. . . . Τοῦτο τὸ ἄγαλμα ὁ Καμβύσης διέκοψε καὶ νῦν ἐπίσσει ἐκ κεφαλῆς ἐς μέσον σθμᾶ ἐστιν ἀπερριμμένον, τὸ δὲ λοιπὸν κάθηται τε καὶ ἀνάπαυσαν ἡμέραν, ἀνίσχοντος ἡλίου, βοᾷ, καὶ τὸν ἦχον μάλιστα ἀν' εἰκασίαις τις κιθάρας ἢ λύρας βαγείσῃς χορδῆς. » (Ἄττικὰ Βιβλ. 4. XLII, 3 — 4).

Περὶ δὲ τῶν Μερμονίδων πτηνῶν, λέγει ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς, ὅτι δὲν συνεκρότουσαν περὶ τὸν τάφον μάχην, ἀλλ' ἔσαιρον καὶ ἐρράντιζον αὐτὸν διὰ τῶν πτερόγων των.

« Μερμονίδες ταῖς ὄρνισιν ἐστὶν ὄνομα » κατὰ δὲ ἔτος οἱ Ἑλλησπόντιοί φασιν αὐτὰς ἐν εἰρημέναις ἡμέραις ἰέναι τε ἐπὶ τοῦ Μέμνονος τὸν τάφον, καὶ ὁπόσον τοῦ μνήματος δένδρον ἐστὶν ἢ πῶς ψιλὸν, τοῦτο καὶ σαίρουσιν αἱ ὄρνιθες καὶ ὕγροισ τῶν πτεροῖς τοῦ Αἰσῆπου τῷ ὕδατι βάνουσι. » (Φωκικὸν. Βιβλ. X. XXXI, 6 — 7.)

Οἱ ἦχοι λοιπὸν οὗτοι ἦσαν ἄρα γε ἀποτέλεσμα ἐπιστημονικῆς ἐφαρμογῆς ἢ φυσικὸν τι φαινόμενον ; . . . Νομίζομεν ὅτι ἅπασαι αἱ εἰκασίαι αἱ ἐτόλμησαν νὰ ἐκφέρωσιν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου καταλήγουσιν εἰς τοῦτο τὸ πρόβλημα.

Ὁ Κ. Σαλβέρτος (περὶ οὗ ἀναφέρομεν ἐν Κεφ. Α'. Μερ. Α'. τῶν χημικῶν) καὶ πλείστοι ἄλλοι συγγραφεῖς ἀποδίδουσι τοὺς ἦχους ὅλως εἰς τὰς σκευωρίας τῶν Αἰγυπτίων. Προέβησαν μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ νὰ περιγράψωσι τὸν μηχανισμόν δι' οὗ τὸ ἄγαλμα, οὐ μόνον ἐξέπεμπεν ἦχους, ἀλλὰ καὶ λίαν εὐκρινῶς ἐπρόφερε τὰ ἐπτὰ Αἰγυπτιακά φωνήεντα τὰ καθιερωμένα τοῖς ἐπτὰ πλανήταις. Ὁ Κ. Langles, ἐν τῇ « περὶ τοῦ Φωνητικοῦ Ἀγάλματος τοῦ Μέμνονος Πραγματεῖα του. (Dissertation sur la Statue Vocale de Memnon) » λέγει ὅτι οἱ ἦχοι ἠδύνατο νὰ παραχθῶσιν ὑπὸ σειρᾶς σφυρίων τυπτόντων, εἴτε τὸν Σηνήτην λίθον (granit) τοῦ ἄγάλματος ἢ ἄλλοις ἄλλοις λίθοις, ὁμοίους τοῖς ἐν Κίνα ἀπὸ πολλοῦ ἐν χρήσει οὔσι διὰ μουσικὰ ὄργανα.

Ὁ Κ. Σαλβέρτος ἐπιβεβητοῖς τὴν ἀτελεῖ ταύτην σκευασίαν, ὑποθέτων ὅτι ἠδύνατο ὡσαύτως νὰ ἦ προσηρμοσμένη τοῖς σφυρίοις καὶ κλεψύδρα, ἥτοι ὡολόγιον ὕδατος, ἢ ἕτερόν τι ἐργαλεῖον πρὸς διαμέτρησιν τοῦ χρόνου, καὶ οὕτω κατεσκευασμένον ὥστε νὰ θέτῃ τὰ σφυρία εἰς κίνησιν ἅμα τοῦ ἡλίου ἀνίσχοντος. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, συμπεραίνει ὅτι τὸ ἐλαττήριον ἄπαντος τοῦ μηχανισμοῦ συνίστατο εἰς τὴν

γνωστὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τέχνην τοῦ συναπτειν τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας εἰς κοινὸν σημείον ἢ κέντρον. Μεταξὺ τῶν χειλέων, ἢ εἰς ἕτερόν τι μέρος τοῦ ἀγάλματος ἀπόκρυφον, ὡς ἐκ τοῦ ὕψους αὐτοῦ, ἠδύνατο, λέγει, νὰ ὑπάρχῃ εὐρεῖα τις ὁπῆ περιέχουσα φακὸν τινα ἢ κάτοπτρον, πρὸς τὸ συναπτειν αὐτὰς ἐπὶ ἐνὸς ἢ πλείοτερον μεταλλικῶν μοχλῶν, εἴτινες, ἐκ τῆς θερμότητος αὐτῶν διαστελλόμενοι, ἔθετον ἀλληλοδιαδόχως τὰ ἐπτὰ σφυρία εἰς κίνησιν. Ἐκ τούτου δὲ, κατ' αὐτὸν, ἐξηγεῖται, διατί οἱ ἦχοι ἐξέπεμποντο μόνον τὸ πρωὶ ὅτε αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου προσέβαλλον τὸ στόμα τοῦ ἀγάλματος, καὶ δὲν ἐπανελθάνοντο εἰμὴ περὶ τὴν δύσιν αὐτοῦ Ἡραίνει τέλος τὴν περιγραφὴν οὕτως. « Τὰ ἄπειρα παραδείγματα τῶν φαινομένων θαυμάτων, τῶν διὰ τῆς ἀκουστικῆς ἐπιστήμης παραγομένων, δικαιούσιν ἡμᾶς ἵνα ἀποδώσωμεν καὶ τοῦτο τῇ ἐπιτηδειότητι τῶν ἱερέων, οὐδεμίαν εὐκαιρίαν παραμελούντων ὥστε νὰ μὴ ἐπωφελῶνται αὐτῆς. »

Ὁ Βανδάλ, ἐν τῷ « Περὶ Χρησμῶν » (De Oraculis) συγγράμματι του, ὑποτίθησιν ὅτι ἐντὸς τοῦ κολοσσοῦ ὑπῆρχε κοιλότης διὰ τὴν εἴσοδον τῶν ἱερέων, ἔργον ἐχόντων τὸ χορηγεῖν τοῖς θεοῖς τὴν συνδρομὴν τῆς ἰδίᾶς αὐτῶν φωνῆς. Ὁ Βίλκινσον, ὁ « Ἀφρικανὸς περιηγητὴς » ἐπικληθεὶς, ἀνεκάλυψε περὶ τὸ 1838 ἠχητικὸν τινα λίθον κείμενον ὑπὸ τὰ γόνατα τοῦ ἀγάλματος καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ κοίλωμα, χρητισμεῖον, ὡς λέγει, πρὸς τὸ ὑποδέχεσθαι τὸ ἄτομον τὸ μέλλον τυπτεῖν τὸν λίθον καὶ ἐσεργεῖν τὸ θαῦμα. Ἄλλως τε οὐκ ὀλίγαι ἀπόπειραι ἐγένοντο πρὸς ἐξήγησιν τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως αὐτοῦ.

Παραλείποντες ἤδη τὴν ἰδέαν τοῦ ὅτι τὸ πᾶν ἦτο δόλος τῶν τῆς Αἰγύπτου ἱερέων, πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος ὀφείλομεν νὰ ἐπιζητήσωμεν φυσικὸν τι φαινόμενον ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου.

Ὁ Κ. Δαβίδ Breuster ἔστις εἶναι τῆς γνώμης ὅτι οἱ ἦχοι προήρχοντο ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν, ἀναφέρει τὸ ἐπόμενον χωρίον ἐκ

τῶν τοῦ περιφήμου συγγραφέως τοῦ « Κόσμου » Βαρώνος Χουμβόλδου, Περιηγήσεων. « Ὁ ἐκ γρανίτου βράχος, ἐφ' οὗ ἰστάμεθα, εἶναι εἰς ἐξ-ἐκείνων ἐνθα οἱ ἐπὶ τοῦ Ὀρενῶκου διεκπλέοντες ἤκουσαν ἐκ διαλειμμάτων, ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, ὑπογείους ἦχους ὁμοίους τοῖς τῶν μουσικῶν ὀργάνων. Οἱ ἱεραπόστολοι καλοῦσι τοὺς βράχους τούτους *Loxas de musica*. « Εἶναι μαγεία » εἶπεν ὁ Ἀμερικανὸς Ἰνδὸς ἡμῶν ναύκληρος. « Ποτὲ ὁμοῦ ἄλλοτε ἡμεῖς δὲν ἠκούσαμεν τοὺς μυστηριώδεις τούτους ἦχους, οὔτε ἐν « *Cariehana Vija*, οὔτε ἐν τῷ Ἄνω Ὀρενῶκῳ, ἀλλ' ἐκ τῶν πληροφοριῶν αἱ παρῆσχοι ἡμῶν ἀξιοπίστοι μαρτυρεῖ, τὸ φαινόμενον τοῦτο ὀφείλει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν κατὰ τὰς ἀτμοσφαιρας. Αἱ πλευραὶ τοῦ βράχου εἰσὶ πλήρεις στενωτάτων καὶ βραθυτάτων ῥηγμάτων. Ταῦτα θερμαίνονται τὴν ἡμέραν μέχρι 50 βαθμῶν. Ἄλλα τὴν νύκτα εὐρον τὴν θερμοκρασίαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας 39 βαθμῶν, ἐνῶ ἡ περίξ ἀτμοσφαῖρα ἦτο 28. Εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἐνοήσωμεν ὅτι ἡ διαφορὰ τῆς θερμοκρασίας μεταξὺ τοῦ ὑπογείου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀέρος φθάνει τὸν μέγιστον αὐτῆς ὅρον περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἢ τοῖς στιγμῆς ἐκείνης ἧτις συγχρόνως ἀπέχει ἐξίσου τῆς τοῦ μεγίστου ὅρου τῆς προτεραιίας. Οἱ μουσικοὶ ὄθεν ἦχοι οὗτοι, οἱ ἀκουόμενοι ὅταν τις κοιμᾶται ἐπὶ τῶν βράχων, ἔχων τὸ οὖς εἰς συνάσειαν μετὰ τοῦ λίθου, δὲν δύνανται ἄρα γε νὰ ὦσιν ἀποτέλεσμα ρεύματος ἀέρος ἐξερχομένου διὰ μέσου τῶν ῥηγμάτων ; Τὰ δὲ ἐλαστικὰ φύλλα τοῦ ὄρου τοῦ μαρκασίου (*mica*), τὰ κείμενα μεταξὺ τῶν ῥηγμάτων, δὲν δύνανται ἐπίσης, ὡς ἐκ τῆς ὠθήσεως τοῦ ἀέρος, νὰ συντελώσιν εἰς τὴν τροποποίησιν τῶν ἦχων ; Διατί λοιπὸν νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου, διαπλέοντες ἀπαύστως τὸν Νεῖλον, εἶχον κάμει τὴν αὐτὴν παρατήρησιν ἐπὶ βράχου τινὸς τῆς Θιβαΐδος, καὶ ὅτι ἡ τῶν ἐκείσε βράχων μουσικὴ συνετέλεσεν εἰς

» τὰς ἐπὶ τοῦ Μεμνονείου ἀγάλματος μαγ-
» γανείας τῶν ἱερέων ; »

Ἡ ἕκτατος δ' αὕτη περίπτωσις τῆς ἐκ-
βολῆς ἤχων ἐκ γρανιτικῶν βράχων περὶ τὴν
ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἡδύνατο νὰ θεωρηθῆ
ὡς ὑπερωκεάνειον θαῦμα οὐδόπως ἐφαρμο-
στὸν τῇ Αἰγύπτῳ· ἀλλὰ κατὰ παράδοξον
σύμπτωσιν παρατηρήσεων, Γάλλοι τινὲς πε-
ριηγηταί, διαμένοντες ἐν Αἰγύπτῳ περὶ τὸν
αὐτὸν σχεδὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ Κ. Χουμ-
βόλδος περιηγεῖτο τὰς ἐρήμους τῆς Νοτίου
Ἀμερικῆς, ἤκουσαν, τοῦ ἡλίου ἀνατέλλο-
ντος, ἐν μηνίῳ τινὶ ἐκ γρανίτου, οὐ μα-
κρὰν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Καρνάκ, ἤχόν τι-
να προσόμοιον χορδῇ διαρραγείσῃ, οἷον
περιγράφει καὶ ὁ προμνησθεὶς Πασανίας.

Δὲν δυνάμεθα ἄρα γε νὰ προβῶμεν ἐτι
περαιτέρω ἢ οἱ Ἠρώσοι καὶ Γάλλοι περιη-
γηταί, οἱ εἰκάζοντες ὅτι οἱ κοινοὶ ἤχοι οὐ-
τοι ὑπηγόρευσαν τοῖς Αἰγυπτίοις ἱερεῦσι
τὰς τοῦ Μεμνονείου τερατουργίας; Δὲν δι-
καιούμεθα νὰ διαβεβαιώσωμεν ὅτι ὁ ἤχος
τοῦ Μεμνονος ἦτο αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν φυσικὸν
φαινόμενον, ἢ τοῦ γρανιτικῆς ἤχος προ-
ερχόμενος ἐκ τῶν αὐτῶν αἰτίων τῶν ἐνεργούντων
ἐπὶ τοῦ Ὀρενίκου καὶ ἐν Καρνάκ, ἀντὶ νὰ
θεωρῶμεν αὐτὸν ὡς τέχνασμα πρὸς ἀπομίμη-
σιν φυσικῶν φανῶν ἢ ἤχων; Ἐάν, ὡς ὁ
περίφημος ἡμῶν περιηγητὴς ὑποθέτει, οἱ
ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου, διαπλέοντες
ἀπαύστως τὸν Νεῖλον, εἶχον συνοικειωθῆ
μετὰ τῆς μουσικῆς τοῦ γρανιτικοῦ βράχου
τῆς Θεβαΐδος, πῶς ἡδύνατο ἢ ἀπομίμησις
τοιούτων φυσικῶν καὶ συνήθων ἤχων νὰ θε-
ωρηθῆ ὑπὸ τῶν ἱερέων ὡς μέσον ὑποδουλώ-
σεως τῶν πνευμάτων τοῦ λαοῦ; Οὐδὲν τὸ
θαυμαστὸν ἡδύνατο ὑπάρχει ἐν γρανιτικῷ
ἀγάλματι ἐκπέμποντι τοὺς αὐτοὺς ἐκείνους
ἤχους, τοὺς τὴν αὐτὴν ὥραν τῆς ἡμέρας ἐκ-
πεμπομένους καὶ ὑπὸ γρανιτικοῦ βράχου
καὶ μακρὰν τοῦ νὰ ἐκλάβωσι τὸ γεγονός
τοῦτο ὡς ὑπερφυσικόν, οἱ κάτοικοι ἤθελον
τὸ θεωρῆσαι ἀπλῶς ὡς ἀντίτυπον, οὕτως
εἶπειν, τοῦ ἤδη γνωστοῦ αὐτοῖς φαινομένου
"Ὅτι δ' ἢ τῶν βράχων μουσικὴ ἦν κοινὴ ἐν
Θεβαΐδι, ἀπλῆ ἐστὶν εἰκασία. Εἶναι ὅθεν πι-

θανὸν, ὅτι βράχος τις ἐκ γρανίτου κατέχων
τὴν ιδιότητα τοῦ ἐκφέρειν ἤχους, εἶχεν ἀνα-
καλυφθῆ ὑπὸ τῶν ἱερέων, καὶ ὅτι ἐποίησαν-
το χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ
σχηματισμὸν τοῦ Μεμνονείου ἀγάλματος,
ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐντυπωθῆ ἐπ' αὐτοῦ ὑ-
περφυσικὴς χαρακτῆρ, καθιστῶν αὐτοὺς ἱκα-
νοὺς πρὸς τὸ διατηρεῖν τὴν ἐπιρροήν των ἐπὶ
τοῦ εὐπίστου λαοῦ.

Αἱ ἐρευναὶ καὶ ἄλλων περιηγητῶν συντε-
λοῦν εἰς τὴν θεωρίαν ἡμῶν ταύτην. Τρεῖς
λεῦγας πρὸς βορρᾶν τοῦ Τῶρ ἐν τῇ Πετραία
Ἀραβία ὑπάρχει τὸ ὄρος Νακούς ἐν τῷ κόλ-
πῳ τοῦ ὁποίου οἱ μᾶλλον ἀλλόκοτοι ἤχοι
ἠκούσθησαν. Οἱ Ἀραβες τῆς Ἐρήμου ἀπο-
δίδουσιν αὐτοὺς εἰς μοναστήριον μοναχῶν
ὡς ἐκ θαύματος διατηρούμενον ἐν τοῖς ὑπο-
γείοις τοῦ ὄρους, προσερχομένους ἐκ βάθρου
σιδηρᾶς ὀριζοντίας κρεμασμένης, ἢν κρούει ὁ
ἱερεὺς διὰ σφυρίου ὅπως συγκαλῆ τοὺς μο-
ναχοὺς εἰς τὰς προσευχάς. Ἐγγώριός τις δι-
εβεβαίωσεν ὅτι, εὐρῶν ποτε ὀπὴν ἠνεωγμέ-
νην, κατέβη εἰς τὸ ὑπόγειον μοναστήριον,
ἐνθα εἶδεν ὠραίους κήπους καὶ ὕδωρ διαυ-
γές, καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἐδείκνυε καὶ
ἀντίδωρα ἅπερ δισταίνετο ὅτι ἐκείθεν ἔλα-
θεν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Τῶρ ὡσαύτως ἠμολο-
γοῦσιν ὅτι αἱ κάμηλοι οὐ μόνον τρομάζου-
σιν, ἀλλὰ καὶ κινῶνται καθίστανται εἰς
τὴν ἀκοὴν τῶν ἤχων τούτων.

Ὁ Κ. Seetzen, ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος πε-
ριηγητὴς ὁ ἐπισκεφθεὶς τὸ ὄρος ἀνεχώρησεν
ἐκ Βουδὲλ Νακὲλ τὴν 17 Ἰουνίου περὶ τὴν
5 ὥραν τὸ πρῶτ' συνοδευόμενος ὑπὸ τινῶν
Βουδουῦτων Ἀράβων καὶ μετὰ ἐν τέταρτον
ὁδοιπορία; ἐφθασεν εἰς τοὺς πρόποδας με-
γαλοπρεποῦς βράχου πορώδους, ἐφ' οὗ εὐρον
ἐπιγραφάς Ἑλληνικὰς καὶ Κοπτικὰς, σημεί-
ων ὅτι καὶ ἔτεροι εἶχον προλαβόντως ἐπισκε-
φθῆ αὐτόν. Περὶ μεσημβρίαν ἢ συνοδία ἀ-
φίκετο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Νακούς. Τὸ
ὄρος τοῦτο ἐπαρουσίαζεν ἐπὶ τῶν πλευρῶν
αὐτοῦ δύο καταφερεῖας ἀμμώδεις 150 πό-
δας τὸ ὕψος, καὶ τοσοῦτω κεκλιμένας, ὥστε
ἢ ἄμμος ἐλαφρῶς προσκολλημένη ἐπὶ τῆς
ἐπιφανείας, ὅτε ἢ καταφλέγουσα θερμότης

τοῦ ἡλίου κατέστρεφε τὴν ἀσθενῆ αὐτῆς συ-
νάφειαν, ἢ ὑπὸ τῆς ἐλαχίστης κινήσεως, ἀ-
μέσως κατέπιπτεν.

Ὁ πρῶτος ἤχος προσέβλεπε τὴν ἀκοὴν τῆς
συνοδίας περὶ τὴν μίαν ὥραν. μ.μ. Ἐνθ' ὁ Κ.
Seetzen ἀνερχομένῳ ἐπὶ τῶν κατηφόρων, ἤ-
κουσε τὸν ἤχον κάτωθεν τῶν γονάτων του,
εἰς οὗ ὠρμήθη εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἢ τῆς ἄμ-
μου κατὰπτώσεως ἦν τὸ αἶτιον τοῦ ἤχου.
Νομίσας δ' ὅτι ἀνεκάλυψε τὴν ἀληθῆ ἀρχὴν
τοῦ ἤχου, ἠθέλησε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πείρα-
μα, καὶ πρὸς τοῦτο ἀνέβη ἀναρριχώμενος εἰς
τὸ ἀνώτατον μέρος, εἶτα, καταφερόμενος ὅ-
σον τάχιστα, προσεπάθησε διὰ τῶν χειρῶν
καὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ νὰ βάλῃ εἰς ταχέαν
κίνησιν τὴν ἄμμον. Ἐπέτυχε δὲ πορρωτέρω
τῆς προσδοκωμένης ἐκβάσεως, καθότι ἢ
ἄμμος ἐκκυλισμένη οὐ μόνον ἀπέτέλεσε μέ-
γαν κρότον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄρος τοσοῦτον
σφοδρῶς ἐκλονίζετο, ὥστε ἤθελε, λέγει, με-
γάλως φοβηθῆ, ἂν ἠγνῶει τὸ ἐνεργοῦν αἶ-
τιον.

Ἐν τῇ «Ἐπιστημονικῇ Ἐφημερίδι τοῦ
Ἐδιμβούργου» κατεχωρήθη πρό τινων ἐτῶν
περιγραφή ἐπισκέψεως ἐπὶ τὸ ὄρος Νακούς
μεταγενεστέρῃ τῆς τοῦ Κ. Seetzen. Ὁ συγ-
γραφεὺς αὐτῆς Κ. Γράυ δὲν ἐπιφέρει ἀξιο-
λογωτέρας ἐπὶ τούτου πληροφορίας· λέγει
μόνον ὅτι μετὰ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας ἐπὶ
τῆς πρώτης ἐπισκέψεώς του, ἤκουσε χαμη-
λὸν καὶ συνεχῆ ἤχον ψιθυρίζοντα ὑπὸ τοὺς
πόδας αὐτοῦ ὅστις βαθυμυθὸν σφοδρότερος
γινόμενος, ὁμοιάζε πρὸς τὸν κτύπον τοῦ ὠ-
ρολογίου, καὶ ἐπὶ τέλους μετὰ πέντε λεπτά
ἀπόησε τὴν ἄμμον πρὸς τοὺς πρόποδας.
Ἐπανελθὼν τὴν ὑστεραίαν εἰς τὸ αὐτὸ μέ-
ρος, ἤκουσε τὸν ἤχον ἐτι τοῦ πρώτου δυνα-
τώτερον, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ παρατηρήσῃ
οὐδὲν σχῆμα δι' οὗ νὰ εἰσδῆ ὁ ἐξωτερικὸς
ἀήρ, καὶ ἐπειδὴ ὁ οὐρανὸς ἦτο εὐδὸς καὶ ἢ
ἀτμοσφαῖρα ἡμεροῦσα, δὲν ἡδύνατο ν' ἀπο-
δώσῃ τὸν ἤχον εἰς μετεωρολογικὴν τινα αἰ-
τίαν.

Περαίνοντες καὶ τὸ παρὴν Κεφάλαιον προσ-
επιλέγομεν ὅτι οὐχ ἦττον παράδοξοι, ἐν
μέρει δὲ καὶ συντελοῦσαι πρὸς τὴν διασά-

φρῆσιν τῶν εἰρημένων, εἰσὶν αἱ διὰ τοῦ γαλ-
βανικοῦ ρεύματος παραγόμεναι ἠχητικαὶ ἐ-
λασμάτων σιδήρου, αἱ ὑπὸ τοῦ Κ. Sage ἐ-
σχάτως ἐφευρεθεῖσαι καὶ ὑπὸ τῶν παρατη-
ρήσεων τοῦ Γάλλου Φιλοσόφου Marian ἐ-
πιβεβαιωθεῖσαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΦΥΣΙΚΟΙΣΤΟΡΙΚΑ.

ΜΕΡΟΣ Α'.

Οὐδόπως ἀμφίβολον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τοῖς
ἀρχαίοις χρόνοις ἀπόκρυφός τις μέθοδος ἐπ-
ενεργείας ἐπὶ τῶν ζώων ἄτινα, ὡς ἐκ τῆς
φυσικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας εἰσὶν ἀπηλ-
λαγμένα τῆς ἡμετέρας κυριαρχίας.

Παραδείγματα.

1. Ἡ εἰς τὰ ἄγρια θηρία ἐκθεσις ἦτο
θεοδικία ἐν χρήσει ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ Κράτει.
Τρόποι ὅθεν ἱκανοὶ πρὸς τὸ κατευναζέειν τὴν
θηριωδίαν αἰμοσύρων ζώων ἦσαν κατὰ πᾶ-
σαν πιθανότητα λίαν γνωστοί. Γαλάτης τις,
ὀνόματι Μαρκῆς, ὅστις ἐπὶ τῆς βασιλείας
τοῦ Βιτελλίου ἀπεπειράθη ν' ἀναστατώσῃ
τοὺς συμπολίτας του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας,
ἐρρίφθη εἰς τοὺς λέοντας, ἀλλ' οὐδεμίαν ὑ-
πέστη βλάβην παρ' αὐτῶν. Τὸ γεγονός τοῦ-
το ἐφάνη ἐπικυροῦν τὸν περὶ ἀγιότητος τοῦ
ἀτόμου του δίσχυρισμόν. Ἄλλ' ὁ Βιτέλλι-
ος ἐπὶ τέλους κατώρθωσεν ὥστε ὁ Μαρκῆς
νὰ καταφωθῆ ὑπ' αὐτῶν.

2. Ὁ Σεραπίων, ἰατρός τῆς Ἀλεξανδρεί-
ας, προεῖπε τὸν βίαιον θάνατον τοῦ Καρα-
κάλλα ἕνεκεν τῶν φρικωδῶν αὐτοῦ ὠμοτή-
των. Πειναλέος ὅθεν λέων ἀφέθη νὰ ἐπιπέ-
σῃ κατὰ τοῦ προφήτου, ἀλλ' ὁ ἰατρός ἔπει-
νε τὴν χεῖρα του πρὸς τὸ ζῶον καὶ ἀμέσως
τὸ ἔκαμε ν' ἀποσυρθῆ καὶ νὰ μὴ τὸν βλάψῃ.

3. Ὅτε ὡσαύτως ἄγρια θηρία ἀφέθησαν
νὰ ἐφορμήσωσι κατὰ τοῦ Θέκλα, οὐδόπως

τὸν προσήγγισαν ἀλλ' ἐβάνησαν ὡς εἰς ὕπνον παραδοθέντα.

4. Ὁ Φίρμος, ὁ πρὸς καιρὸν περιβληθείς τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, διεκολύμβησε μεταξὺ κροκοδείλων ἀβλαβῶς.

5. Ἡ τοιοῦτότροπος Θεοδικία ἦν τὸ πάλαι ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς. Ὁ κατηγορούμενος ὑπεχρεούτο, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν Βραχμάνων, νὰ κολυμβήσῃ εἰς ποταμὸν πλήρη κροκοδείλων, καὶ ἂν ἐξήρχετο σώως ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν ἐκηρύττετο ἄθωος.

6. Ἡ ἀρχαία ἱστορία ἀναφέρει περὶ πολλῶν νικῶν ἀναγγελθεισῶν τὴν αὐτὴν σχεδὸν στιγμὴν καθ' ἣν ἐκερδήθησαν. Τοῦ δὲ τρόπου τῆς κοινοποιήσεως τηρηθέντος μυστικοῦ, ἡ ταχύτης τῆς ἀγγελίας ἐφάνη ὡς θαῦμα, ὀφειλόμενον τῇ μεσολαβήσει ὑπερφυσικῆς τινος δυνάμεως. Διηγούνται ὅτι ἀπὸ τῆς ἐν Ἡλίδι Πίσσης ὁ Τυροσθένης ἀνήγγειλεν εἰς Αἴγιαν, τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὴν νίκην ἣν τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ ἀθλητὴς οὗτος ἤρατο ἐν τοῖς Ὀλυμπιακοῖς ἀγῶσι τοῦθ' ὕπερ, ὡς εἶκός, παρέσχεν ὕλην τοῖς τερατολόγοις.

7. Ὁ Λυκόμων, υἱὸς ἐμπόρου τινὸς ἐν Κορίνθῳ, ἀποκατεστάθη εἰς Ῥώμην περὶ τὸ 400 ἔτος ἀπὸ κτίσεως αὐτῆς. Ὅτε τὸ πρῶτον προσήγγιζε, λέγουσι οἱ ἱστορικοὶ, εἰς τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἀετὸς ἄνωθεν καταπτὰς, ἀφῆρεσε τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς του, καὶ περὶ τὴν ἄμαξάν του μετὰ πολλοῦ θορύβου πετάξας ἐπὶ τινὰς στιγμὰς, ἐπανέθηκεν αὐτὸ πάλιν ἐπ' αὐτῆς. Τοῦτο ἰδούσα ἡ σύζυγος του Τανακούηλ, ἡ ἐπὶ μνητικῇ φημιζομένη, μεθηρημένησε τὸ γεγονός ὡς αἴσιον αἰωνόν, προάγγελον τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεώς του. Ὅπως δὴ ποτε, ὁ Λυκόμων μετ' οὐ πολὺ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῆς Ῥώμης ἐπονομασθεὶς Λυκόμειος Πρίσκος.

Διασάφητις τῶν παραδειγμάτων.

1, 2, 3, 4, 5. Αἱ ὄσμη αἱ διαδιδόμεναι ἐκ διαφόρων φυτῶν ἐπενεργοῦσιν ἀλλοκίωτον τῷ τρόπῳ ἐπὶ τινῶν ζώων. Ἡ *καλαμίνθη* καὶ τὸ *μάρον* εἰσὶ φυτὰ, ὧν ἡ ὄσμη τοιαύτην ἐξασκοῦσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ὀσφρήσεως

τῶν αἰλούρων, ὥστε ὑπὸ θαυμασμοῦ κυριεύεται ὁ κατὰ πρῶτον θεωρῶν τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν.

Ἡ *βαλεριανὴ ρίζα* ὠσχύτως ἐφελκεί τὸς αἰλούρους, ὡς καὶ τοὺς μύς οὖς περ εὐκόλως συλλαμβάνουσι διὰ τοῦ δελεάσματος τοῦτου ἐν τῇ μυάγρα. Ἄν πιστεύσωμεν ἀρχαίους παρατηρητὰς, ὁ ἐλέφας ἀγχιπᾶ τὰς εὐωδίας τῶν ἀνθέων καὶ τῶν ἀρωμάτων, καὶ αἱ αἶγες τοῦ Καυκάτου τοσοῦτω ἠδύνονται εἰς τὴν ὄσμη τῆς *κασπίας* (κανέλλας), ὥστε προθύμως ἀκολουθοῦσι τὴν χεῖρα τὴν κρατοῦσαν αὐτὴν πρὸς αὐτάς. Ἐν Γαλλίᾳ, τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἀνθρωπὸς τις παρατηρήθη βαδίζων, κεκαλυμμένος τὰς χεῖρας καὶ τὸ πρόσωπον ὑπὸ σμήνου μελισσῶν οὐδεμίαν χρῆσιν ποιουμένων τῶν κέντρων ἢ τῶν πτερυγίων των. Το μυστήριον τοῦτο ἀποδίδεται πιθανὸς εἰς ἐπενέργειαν φυτῶν. Ὁ ἱστορογράφος Ξιφιλλίνος ἀναφέρει ὅτι, ὅτε ὁ Θέκλας ἐρρίφθη μεταξὺ τῶν θηρίων, γυναῖκες τινὲς ἐρρίψαν ἐπ' αὐτοῦ ναρδόσταχον, κατσίαν, βόδελαιον καὶ διάφορα ἄλλα ἔρωματτα, καὶ οὕτω τὰ θηρία ὑπ' ὕπνου καταληθθέντα ἀφήκαν αὐτὸν ἀβλαβῆ. Τὸ γεγονός τοῦτο, χρονολογούμενον ἄλλως τε ἐν τῷ συγγράμματι του κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀπανθρωποτάτων τῆς Ῥώμης αὐτοκράτορων, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ χρῆσις τῶν εὐωδίων ἠδύνετο νὰ σώῃ ἐνίοτε τοὺς εἰς τὰ θηρία συνήθως τότε καταδικαζομένους. Φαίνεται πρὸς τοῦτους, ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἀναφερομένων, ὅτι καὶ ὁ γυμῆς τοῦ κιτρίου (*λεμορίου*) παρῆγε τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Ἀθήναιος: «Ὅτι ἢ δὲ καὶ προλαμβανόμενον τὸ κιτρίον πύσης τροφῆς ξηρᾶς τε καὶ ὑγρᾶς, ἀντιφάρμακόν ἐστι παντὸς δηλητηρίου, εὖ οἶδα «μαθῶν παρὰ πολίτου ἐμοῦ, πιστευθέντος «τὴν τῆς Αἰγύπτου ἀρχὴν» (ἦτοι παρ' ἐνδὸς αὐτῶν συμπολιτῶν του, διοικητοῦ τῆς Αἰγύπτου). Οὗτος κατεδίκατέ τινὰς γενέσθαι «θηρίων βρῶν κακούργους εὐρεθέντας... Εἰσιουσι δὲ αὐτοῖς εἰς τὸ τοῖς λησταῖς εἰς «τιμωρίαν ἀποδεδειγμένον θέατρον, κατὰ «τὴν ὁδὸν, καπηλίας τις γυνὴ κατ' ἔλεος (Ὁ-

«*πρωποῶλις* δηλαδὴ γυνὴ εὐσπλαγγι-
«*σθεῖσα*) ἔδωκεν οὐ μετὰ χεῖρας εἶχεν ἐσθί-
«ουσα κιτρίου, καὶ λαθόντες ἔφαγον, καὶ
«μετ' οὐ πολὺ παραβληθέντες (*ρίφθέντες*)
«πελωρίους καὶ ἀγριοτάτους ζώους οὐδὲν ἔ-
«παθον. Ἀπορία δὲ κατέσχε τὸν ἄρχοντα.
«Καὶ τὸ τελευταῖον ἀνακρίνων τὸν αὐτοῦς
«φυλάττοντα στρατιώτην εἴτι ἔφαγον ἢ ἔ-
«απιον, ὡς ἔμαθε κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀκραί-
«ου (ἦτοι ἀνευ κακῆς προθέσεως) τὸ κι-
«ετρίον δεδομένον, τῇ ἐπιούσῃ τῶν ἡμερῶν
«αὐτῶ μὲν πάλιν ἐκέλευσε δοθῆναι κιτρίου,
«τῷ δ' οὐ καὶ ὁ μὲν φαγῶν δηχθεὶς (*δαγ-
«οκασθεὶς ὑπὸ τῶν θηρίων*) οὐδὲν ἔπαθεν, ὁ
«δὲ παραυτίκα (ὁ δὲ ἄλλος ἀμέσως) πλη-
«αγεις ἀπέθανε. Δοκιμασθέντος οὖν διὰ πολ-
«αλῶν τὸ τοιοῦτον, εὐρέθη τὸ κιτρίον ἀντι-
«φάρμακον παντὸς δηλητηρίου φαρμάκου.»
(Ἀθην. Βιβλ. III. 28.) Δύναται τις εὐλόγως
ν' ἀμφισβιάσῃ ὅτι τὸ κιτρίον ὑπῆρξεν ποτε
τοσοῦτω δραστήριον ἱαματικὸν ἀλλὰ πιθανώτερον
ὁ φλοιὸς του νὰ ἐχρησίμευσε τότε εἰς τὸ
περικαλύψαι ἰσχυρότερον ἀντιφάρμακον.

Ὁ Φίρμος, ὁ ἀνακρηξίας ἑαυτὸν αὐτοκράτορα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠττηθείς ὑπὸ τοῦ Λύρηλιανου, λέγεται ὅτι ὄφειλε τὴν ἐκ τῶν κροκοδείλων λύτρωσίν του εἰς τὴν ὄσμη κροκοδείλινου λίπους μεθ' οὐ εἶχε τρίψει τὸ σῶμά του. Οἱ Βραχμάνες ἐγίνωσκον ἀνάλογόν τι μυστικὸν καὶ ἐξήσκειν αὐτὸ ὅτε ἐπεθύμουν νὰ διασώσωσι τὸν κατηγορούμενον. Ὅθεν, ἐπειδὴ οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς κατεῖχον τὸ μυστικὸν τοῦ τιθασσεῦν τοὺς κροκοδείλους των, οὐδὲν ἄπιθανον ὅτι καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν Ἰνδῶν ὡσαύτως ἐτιθασσεύον τοὺς ἰδικούς των, ὥστε, ὅτε κύνουον τὸν μελλόντα ὑποστῆναι τὴν Θεοδικίαν ταύτην, προσδιώριζον τὸ μέρος ἐκεῖνον τοῦ ποταμοῦ τὸ περιέχον τοὺς ἐξημερωμένους κροκοδείλους. Καθόσον ἀφορᾷ τὸς τῆς Αἰγύπτου ἡμέρους κροκοδείλους, οὗτοι περιεκοσμοῦντο διὰ χρυσῶν δακτυλίων καὶ πολυτίμων ἐνωτίων, οἱ ἐμπροσθινὸι αὐτῶν πόδες διὰ βραχιονιστήρων, καὶ οὕτως ἐξετίθεντο εἰς τὴν λατρείαν τοῦ λαοῦ. Ἐτρέφοντο δὲ καλῶς διὰ

πλείστων ὕσων ὀρεκτικῶν καὶ γλυκῶν ἐδεσμάτων.

Τοιαύτης οὔσης τῆς περιποιήσεως τῶν ἰερῶν κροκοδείλων, εὐκόλως συμπεραίνεται ἡ εὐπίθεια καὶ ὑποταγὴ αὐτῶν. Τὸ ἐπόμενον ἀνέκδοτον ἀναφέρεται ἐν ἐπιστολῇ καταχωρισθείσῃ ἐν τῇ «Γενικῇ Ἑρπετολογίᾳ» (*Erpétologie Générale*) ἀξιολόγως διασαφηνίζον τὰ εἰρημένα. Ὁ γράψας αὐτὴν περιηγητὴς, ἀφοῦ ἐπὶ τινὰς ὥρας ἵππευσε πρὸς τι χωρίον, περὶ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰνδοῦ, ἐδίψησε καὶ προσῆλθεν εἰς λίμνην τινὰ διὰ νὰ πῆ. «Ὅτε ἤμην παρὰ τὸ γέλιος αὐτῆς, λέγει, ὁ ὀδηγὸς μᾶς ὑπέδειξε ἀντικείμενόν τι ἐντὸς τοῦ ὕδατος, ὑπερκατ' ἀρχὰς ἐξέλαβον διὰ κορμὸν δένδρου, ἀλλὰ, καὶ τοι ἐφόρουν τὰς διόπτρας μου, ἐβράδυνα ὀπισσοῦν ἰ' ἀναγνωρίσω ὅτι ἰστάμεθα εἰς 3 ποδῶν ἀπόστασιν πελωρίου κροκοδείλου. Μετ' οὐ πολὺ εἶδον τὸ βαλτώδες μέρος τῆς λίμνης πλήρες τῶν ζώων τούτων ἅτινα διέμενον ἐν τοιαύτῃ ἀκινήσει ἐντὸς τοῦ βάλτου, ὥστε οἱ διαβαίνοντες μόλις ἠδύναντο νὰ τὰ διακρίνωσιν. Ὁ ὀδηγὸς ἐμεδίασε διὰ τὴν ἐκπληξίν μου καὶ μοι εἶπεν ὅτι αὐτὰ εἰσιν ὄλως ἀβλαβῆ, ὡς ἐξημερωθέντα ὑπὸ τινος Ἀγίου, οὐ ὁ τάφος ἐφαίνετο ἐπὶ τοῦ πλησίον λοφίσκου, καὶ ὅτι διετέλουν πάντοτε ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν περὶ τὸν τάφον αὐτοῦ οἰκούντων Φακίρων (1) Ἐπιστρέψας ἀμέσως εἰς τὸ χωρίον, προσέλαβόν τινὰς Φακίρας μεθ' ἐνὸς πριβάτου. Ὅτε δ' ἐπανήλθομεν εἰς τὴν λίμνην, εἶς ἐξ αὐτῶν κρατῶν μακρὰν ράβδον ἐκτύπησεν αὐτὴν κατὰ γῆς καὶ προσεκάλει τοὺς κροκοδείλους οἵτινες ἀμέσως ἐρπόμενοι ἐκ τοῦ βάλτου μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, βαθμηδὸν ἄπαντες μᾶς περιεκύκλωσαν. Τότε σφάξας τὸ τετράπουρον εἰς μικρὰ τεμάχια τὸ διένειμεν αὐτοῖς, καὶ τὸ κατέφαγον ἐν μεγίστῃ ἡσυχίᾳ καὶ πειθαρχίᾳ. Οὐδεὶς δ' ἀπετόλμησε νὰ τὸν ἐγγίσῃ, καὶ τοι οἱ ὀδόντες των ἦσαν βεβαίως ἱκανοὶ, ὥστε νὰ

(1) Φακίρας καλοῦσιν οἱ Ἀραβες τοὺς ἐπάιτας καλογήρους των.

τὸν κατακρεματίσωσι διὰ μίαν. Ἄλλ' ὁ Φακίρης ἐφαίετο ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ὡς διδάσκαλος ἐπιπλήττων ἢ τιμωρῶν τοὺς ἀπειθοῦντας μαθητὰς του' ἢ, μᾶλλον εἶπειν ὡς ὁ Σατανᾶς, κατὰ τὸν ποιητὴν Μίλτων, προεδρεύων ἐν τῷ συμβουλίῳ τοῦ Παρδαιμονίου του. Τίτι τῷ τρόπῳ τὰ ἡνρία ταῦτα ἐδαμάσθησαν καὶ ἐπιθασσεύθησαν, ἀγνωσθὰν οἱ σὺτόχθονες, ὡς εἰκός, ἀποδίδουσι τοῦτο τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἁγίου των. »

Δὲν νομίζομεν περιττὸν νὰ ἀναλογισθῶμεν πρὸς τούτους ὅτι ἡ ἀγριότης τῶν θηρίων δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς δῶρον τῆς Θείας Προνοίας ὅπως πορίζωνται τὰ πρὸς τροφήν καὶ συντήρησιν αὐτῶν. Τυχαιῶς πως συμβαίνει ν' ἀλληλομαχῶσι, καὶ τὸ ἡττηθῆν νὰ γίνηται βόρα τοῦ νικῆσαντος· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι αἱ διαθέσεις των εἰσὶ φύσει σκληραὶ, ἢ ὅτι ἡ θηριωδία των ἐξασκεῖται δι' ἄλλον σκοπὸν ἢ τὸν τοῦ προμηθεύεσθαι τροφήν ὑπὸ τῆς πείνης κατατρυχόμενα. Καὶ τὰ ζῶα ἀκόμη τὰ συνήθως ὑποτιθέμενα ὡς ἔχοντα φυσικὴν μεταξὺ των ἀπέχθειαν, ὡς ὁ ἰέραξ καὶ ὁ σπίνος, ὄντα χορτασμένα, οὐδεμίαν διάθεσιν ἐπιδεικνύουσι πρὸς ἐχθροπραξίας. Συμπεραίνομεν ὅθεν ὅτι ὁ ἐκτεθεὶς εἰς τὰ ἄγρια θηρία, εὐθύς ἀφοῦ αὐτὰ φάγωσι καλῶς, ἢ ἀ διαμείνη ἀβλαβῆς, καὶ οὕτως ἔχομεν τὴν λύσιν τοῦ φαινομένου θαύματος.

Ἡ χρῆσις τῶν ἀγγελιαφόρων περιστερῶν δὲν ἔσχε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν τῇ πεπολιτισμένῃ Εὐρώπῃ ἢ ἀρχαίῳ αὐτῆς εἶναι μεγάλη, καὶ οἱ Ἀσιανοὶ συγγραφεῖς βεβαιοῦσιν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν χρέσει ἐν Πενταπόλει τῆς Παλαιστίνης. Παρὰ τοῖς Ἀραβί, δύο μῆνες ἤρκειον πρὸς ἀνατροφήν περιστερᾶς εὐστοχῶν καὶ ἐπιτυχῆ, ὥστε νὰ δύναται συγχρόνως νὰ μετακομίζη τὰς ἀγγελίας εἰς τρεῖς διαφόρους διευθύνσεις. Καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν ἠγνόουν τὴν τέχνην ταύτην· ὁ τοῦ Ταυροσθένους ταχυδρόμος ἦν περιστερᾶ. Ἡ ἀνυπομονησία τῶν χελιδόνων τοῦ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς φωλεὰς αὐτῶν συνετέλεσεν ὡσαύτως εἰς τὸ νὰ τὰς μεταχειρίζονται ἐνίοτε

πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν· ὁ Πλίνιος ἀναφέρει δύο παραδείγματα τοιούτων ἀγγελιαφόρων πτηνῶν.

7. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς διαφόρων ζώων πρὸς διαφόρους σκοπούς.

ΜΕΡΟΣ Β'.

Ἡ φαντασία ἡμῶν δὲν δύναται νὰ ἐπινοήσῃ ἕτερον τι ἀντικείμενον τρομερώτερον ἢ ἐπιφοβώτερον τοῦ θηριώδους ὄψεως καὶ μάλιστα τοῦ τερατώδους βόα, τοῦ ὁποίου τὴν προσβολὴν οὔτε ἄνθρωπος οὔτε ζῶον δύναται ν' ἀντικρούσῃ. Ἡ φρίκη λοιπὸν καὶ ὁ τρόμος ὁ ὑπ' αὐτῶν ἐμπνεύμενος κάμνουν ὥστε, οἱ εἰς χεῖρας κρατοῦντες ἀφόβως τοιούτους ὄψεις καὶ ἐπιδεικνύοντες αὐτοὺς πράξουσιν καὶ τιθασσοῦν, νὰ θεωρῶνται ὡς κατέχοντες δύναμιν ὑπερφυσικὴν.

Παραδείγματα.

1. Ὁ Ἰάμβλυχος ὁ φιλόσοφος, ὁ καὶ ὡς τερατοποιὸς φημιζόμενος, περιγράφων τὸν βίον τοῦ Πυθαγόρου, ἀνυψοὶ τὴν δόξαν τοῦ ἡρώδους του, λέγων ὅτι ἐξήσκει τὴν αὐτὴν θαυμασίαν δύναμιν καὶ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ζώων ὡς ὁ Ὀρφεύς.

2. Οἱ Ψύλλοι, λαὸς τῆς Κυρηναικῆς χώρας ἐν Ἀφρική, δυτικῶς τῶν Νασαμόνων οἰκοῦντες, δὲν ἐβλάπτοντο οὐδόλως ὑπὸ τῶν φαρμακερῶν ὄψεων τῆς χώρας αὐτῶν, ἀλλὰ προσέτι ἐθεράπευον τοὺς ὑπ' αὐτῶν δηχθέντας.

3. Οἱ παρὰ τῷ Λατίῳ τῆς Ἰταλίας οἰκοῦντες Μάρσοι, ἀρχαῖοι ἀποικοὶ τῶν Σαβίνων, ὡς καὶ οἱ ἐν Κύπρῳ καλούμενοι Ὀφιογενεῖς, ἠδύνατο νὰ καταγοητεύωσι τὰ φαρμακερὰ ταῦτα ἔρπετά. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡλιογάβαλος προσέταξε τοὺς Μαρσικοὺς ἰερεῖς νὰ συνάξωσιν ὄψεις καὶ νὰ βίψωσιν αὐτοὺς ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ λαὸς ἀθρόος συνήρχετο ἐκεῖσε. Πλείστοι ἀπώλοντο ἐκ τῶν δηγμάτων τῶν ὄψεων τούτων, ἀλλ' οἱ Μάρσοι θεαταὶ διέμειναν ὅλως ἀνεπηρέαστοι.

4. Μεταξὺ τῶν μαύρων τῆς Ὀλλανδικῆς

Γουϊνάας, ὑπάρχουσι γυναῖκες ἐπαγγελλλόμεναι τὴν μαντικὴν, καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς των ταύτης τέχνης ἀπόδειξιν παρέχουσι, τιθαστεύουσαι τὸν ἀμμοδύτην (εἶδος ὄψεων ἐξαισίου μεγέθους).

5. Ὁ Βρούκιος, ὁ Λαμπριέρος καὶ ἕτεροι νεώτεροι περιηγηταί, ἐγένοντο αὐτόπται μάρτυρες, ὅτι ἐν Μαρόκῳ, ὡς καὶ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἀραβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὑπάρχουσι πλείστοι ἀψυφοῦντες τὰ δῆγματα τῶν ἐχιδνῶν καὶ τὰ κέντρα τῶν σκορπιῶν, καὶ οὐ μόνον κρατοῦσιν αὐτὰ τὰ ζῶα ἀδέως ἀνὰ χεῖρας, ἀλλὰ καὶ ἀποναρκύνουσιν αὐτὰ.

6. Ἐν Ἰνδοστάν, ἵνα ἐπιβεβαιωθῆ ἡ ἀθωότης τοῦ κατηγορουμένου, ρίπτουσιν ἐν κκουκουλωτῶν ὄφιν, οὗς περ καλοῦσι Νάγκας, ἐντὸς βαθέως πηλίνου ἀγγείου, ἐνθα συγχρόνως ρίπτουσι δακτύλιον, ἢ σφραγίδα ἢ νόμισμά τι. Ὁ κατηγορούμενος ἀφίλει ν' ἀποσύρῃ τοῦτο διὰ τῆς χειρὸς του. Ἄν ὁ ὄφιν τὸν δαγκᾷ, κηρύττεται ἐνοχός, ἕλλως ἀθωώνεται. Παρομοίως, καὶ ἐν τῷ ναῶ τῆς Ἰσιδος ἐν Αἰγύπτῳ, μεταχειρίζονται τοὺς ἰοδόλους ὄψεις, τοὺς καλουμένους Ἀσπίδας, ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ.

Προβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν γενικὴν ἐξήγησιν τῶν εἰρημένων παραδειγμάτων, ἐρασιζόμενοι αὐτὴν ἐν περιλήψει ἐκ πλείστων ἀξιολόγων ἀφηγήσεων, δημοσιευθεισῶν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, περὶ τῆς ἐκτάκτου ταύτης ἐπὶ τῶν ὄψεων ἐπιδράσεως.

Ὁ Ταγματάρχης Laing γράφει τάδε: «Μουσικός τις Μαῦρος ἐκκαχάτο ὅτι, διὰ τῆς κολοκυνθίνης του κιθάρας καὶ τοῦ ἄσματός του, ἠδύνατο νὰ θεραπεύῃ ἀσθενείας, νὰ τιθασσεύῃ θηρία καὶ νὰ κάμνῃ τοὺς ὄψεις νὰ χορεύωσι. Πρὸς δείγμα τῆς τέχνης του, ἤρξατο παίζειν τὸ μουσικόν του ἔρπον, καὶ αἶφνης πελώριός τις ὄφιν, τέως ἀκίνητος διαμείνων ἐν τῇ γωνίᾳ τῆς αἰθούσης του, προσήρχετο ταχέως ἔρπον πρὸς αὐτόν. Τότε ὁ Μαῦρος μεταβαλὼν ἤχον, ἠψάλλει τὰς λέξεις ταύτας: «Στήθι, ὄφι' ἔρπει πολὺ ταχέως· στήθι' ἔσο εὐπειθὴς εἰς τὰς διαταγὰς μου». Ὁ ὄφιν ὑπακούει, καὶ ὁ μουσικός ἐξακολουθεῖ λέγων «ὄφι,

(ΘΜΠΡΟΣ ΦΥΛ. ΙΑ')

ἠχόρευσον' ὁ λευκὸς ἐπιθυμεῖ νὰ σὲ ἴδῃ χορεύοντα» Ὁ ὄφιν ἀμέσως κάμνει διαφόρους ἑλιγμοὺς, ὑψώνει τὴν κεφαλὴν, παθᾶ συνεχῶς καὶ ἐκτελεῖ κινήσεις λίαν ἀλλοκότους ὡς πρὸς ὄφιν.»

Ὁ Δόκτωρ Thompson ὡσαύτως γράφει. «Ἡ κατασκευή τοῦ ὄφιν τῶν ὄψεων δὲν ὑποδεικνύει δύναμιν ὀφείας ἀκούης. Ἄλλ' ὁρμῶς τὰ ἔρπετά ταῦτα συλλαμβανόμενα ἢ ἐκ, ἠδύναται εἰς τὸν ἤχον τῆς μουσικῆς καὶ λίαν χαριέστες κινήσεις καὶ ἑλιγμοὺς ποιοῦνται, παίζουσι αὐτῆς. Φρονῶ ὅτι ὁ ὄφιν, καὶ τοὶ καλύπτεται ὑπὸ λεπίδων, κένκηται μεγίστην εὐαισθησίαν, καὶ ὅτι αἰσθάνεται τὰς δονήσεις παντός ἤχου ἐφ' ὅλου τοῦ σώματος, καὶ μάλιστα τὸν τῆς μουσικῆς ἁρμονίας. Οἱ Ἰνδοὶ, βλέποντες τὸν πειθήνιον χαρακτῆρα ἰοδόλων ὄψεων ἐν τοῖς ναοῖς αὐτῶν, πιστεύουσιν ἀδιστακτικῶς ὅτι ἡ θεότης των εὐαρεστεῖται προσλαμβάνουσα τὴν μορφήν αὐτῶν.»

Ὁ Παυλῖνος de St Barthélemi ἐν τῆς «Εἰς τὰς Ἀνατολικὰς Ἰνδίας Περιηγήσεις» αὐτοῦ (*Voyages aux Indes Orientales*) λέγει. «Οἱ ἰοδόλοι ὄφεις ἀσπίδες εὐκόλως τιθασσεύονται. Ἐν Ἰνδοστάν, ἡ Ζάχαρις καὶ τὴ γάλα, διδόμενα αὐτοῖς καθ' ἑκάστην, ἠάκουσι πρὸς τοῦτο. Τὸ ἔρπετόν προτέρηται τακτικῶς τὴν ὠρισμένην ὄραν ὅπως λάβῃ τὴν τροφήν του καὶ οὐδένα βλάπτει. «Δι' ἀναλόγου τεχνάσματος δὲν προσεκάλλου ἀρά γε καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἰερεῖς ἐκτὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἰσιδος τοὺς μὴ ἐπιβλαβεῖς τῶν ὄψεων;»

Ὁ Κ. Σαλζέρτος φρονεῖ ἀφ' ἑτέρου, ὅτι οἱ ὄφεις τῶν τε Ἰνδῶν καὶ τῶν Αἰγυπτίων ἀγυρτῶν εἰσὶν, ἢ φύσει μὴ ἐπιβλαβεῖς, ἢ ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων αὐτοὶ οἱ ἴδιοι καθιστῶσι τὰ δῆγματα ἀβλαβῆ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, δίδοντες αὐτοῖς προηγουμένως νὰ μασσῶσι συνεχῶς χονδρὸν τι ῥάκος ἢ πύλημα (κετσέ.)

Ἄλλ' οἱ τερατοῦργοι μεταχειρίζονται ἐν γένει καὶ ὄφιο λίθους πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. «Οὔτοι, λέγει ὁ Ταγματάρχης Μοῦρ, ἐν τοῖς «Ἀνατολικῶς Τεμαχίαις» αὐτοῦ

»(Oriental Fragments) ἀφίενται πρῶτον
»νά δηχθῶσιν ὑπὸ ὄψεων, ἰσθόλων ὡς δι-
»σχυρίζονται, εἶτα ἀμέσως ἐπιθέτουσιν ἐπὶ
»τῆς πληγῆς ὀφειλίθων, μεθ' ὧν εἰσὶ πάν-
»τοτε ἐφωδιασμένοι. Μετὰ μίαν ἢ δύο στιγ-
»μάς, τὸ δηλητήριον ἐξάγεται, τὸ δηχθὲν
»μέλος θεραπεύεται, καὶ ὁ λίθος ἀπορρί-
»πτεται. Τιθέμενος δ' ἐν ποτηρίῳ ὕδατος,
»ἐκπέμπει ἐκ διαλειμμάτων μικρὰς φουσα-
»λίδας εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.»

Ὁ Βρούκιος μᾶς βεβαιῶσθε ὅτι τὸ μυστήρι-
ον τῶν Αἰγυπτίων καὶ Ἀράβων τοῦ νὰ μὴ
βλάπτωνται ὑπὸ τῶν δηγμάτων τῶν ὄψεων,
συνίσταται εἰς τὸ νὰ λούωνται εἰς ἀφέψημα
χόρτων καὶ ριζῶν, ὧν τὴν ιδιότητα ἐπιμε-
λῶς ὑποκρύπτουσι. Μᾶς πληροφορεῖ πρὸς
τούτους ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι γοητεύουσι τοὺς
ὄφεις διὰ τοῦ φυτοῦ τοῦ καλουμένου ἀρι-
στολοχία, φυτὸν οὐδὲν εἶδος τι ἐν Μεξικῷ
ἀναφυόμενον, χρησιμεύει τοῖς Ἀμερικανοῖς
Ἰνδοῖς πρὸς θεραπείαν τῶν αὐτῶν δηγμά-
των.

Περαίνοντες ἐνταῦθα τὰ φυσικοῖστορικὰ
τερατοουργήματα, ὀφείλομεν ν' ἀναφέρωμεν
καὶ τὴν γνώμην τοῦ Πλινίου, τοῦ Αἰλιανοῦ
καὶ τοῦ Σιλίου. Οὗτοι ἐν γένει ἀποδίδουσι
τὸ ἀντιφάρμακον τῶν Μάρσων, Ψύλλων καὶ
Ὀφιογενῶν εἰς τὴν χρῆσιν εὐώδους οὐσίας
ἀποναρκούσης τοὺς ὄφεις, δι' ἧς πιθα-
νῶς ἤλειφον τὰ σώματα τῶν εἰς αὐτοὺς ἐκ-
τιθεμένων.

(Ἀκολουθεῖ.)

Ἰ. Μ. Γιαννακόπουλος.

ΚΑΣΓΑΡ, ΠΑΜΙΡ, ΘΙΒΕΤ.

Οὐδεμία τῶν ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ μωα-
μεθανικῶν ἐπικρατειῶν ἐξῆλθε τοῦ σκότους
τόσον ταχέως, οὐδ' ἐφείλκυσε τόσον τὴν
προσοχὴν τοῦ κόσμου, ὅσον ἡ Κασγάρη, ἥ-
τις πρὸ μικροῦ ἔτι ἦν ἐπαρχία κινεζικῆ.
Ἀπὸ τοῦ 1863 ὅμως ἤρχισε νὰ γίνηται πο-
λὺς περὶ αὐτῆς λόγος, διότι κατώρθωσε ν'

ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, ἢ δὲ ἐπα-
νάστασις αὐτῆ ἐθεωρήθη ὡς νέα ἀπόδειξις
τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἰσλαμισμού ἐν τῇ κεν-
τρικῇ Ἀσίᾳ. Κυρίως ἡ ἀποκατάστασις τοῦ
κράτους τούτου εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν
πολλῶν ὡς ἐκ τῆς γειτνιασέως του πρὸς
τὴν Ῥωσσίαν ἢ μᾶλλον τὰς ἐν Ἀσίᾳ Ῥωσσι-
κὰς κτήσεις.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κασ-
γάρης εἶναι ἀληθῶς ἀξιοσημείωτος.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶ-
νος ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία τοῦ Κασγάρ, ὅπερ
ὑπέκειτο εἰς τοὺς Τζεγκίς, εἶχε περιέλθει
εἰς χεῖρας τῶν Χότζα, ἀπογόνων τοῦ περι-
φήμου ἀποστόλου Μαχδουμή-ἐλ-Ἀζάμ, ὅς-
τις εἶχεν ἀφικθῆ ἐκ Βουχάρας πρὸ δύο αἰ-
ῶνων τῶν Χότζα δὲ τούτων, ὡς ἀπεκά-
λουν, ὑπῆρχον δύο ἀντίπαλοι κλάδοι, ὧν
ὁ εἰς ἤρχε πρὸς νότον καὶ ὁ ἄλλος πρὸς
βορρᾶν τοῦ Κασγάρ. Οἱ δύο οὗτοι κλάδοι
ἐπολέμουν ἀδιαλείπτως πρὸς ἀλλήλους, ὁ
δὲ τελευταῖος ἐπεκατέστη τὴν συνδρομὴν
τοῦ Καλμούκου ἀρχηγοῦ τῆς Τζουγκαρίας,
ὅστις προσήρτισεν εἰς τὸ κράτος του ὅλην
τὴν χώραν, καὶ τοι τὴν διοίκησιν ἀνέθηκε
τῇ οἰκογενεῖα τῶν Χότζα.

Μετὰ μίαν ὅμως ἑκατονταετηρίδα εἰσέ-
βαλαν οἱ Κινέζοι, οἱ δὲ Τζουγκάροι καὶ οἱ
Χότζαι ἠττήθησαν καὶ οἱ τελευταῖοι ἀπεσύρ-
θησαν εἰς Χοκάνδην. Τέλος ὁ Χότζας Μπου-
ζαὺρχ ἄν, ἐπωφεληθεὶς τὴν ἀναρχίαν ἣτις
ἐπεκράτησεν ἐν τῇ χώρᾳ ὡς ἐκ τῆς ἐπανα-
στάσεως τῶν κατοίκων κατὰ τῆς κινεζι-
κῆς κυριαρχίας, εἰσέβαλεν εἰς διάφορα μέρη,
ὄρηθεις ἐκ Χοκάνδης, καὶ χάρις εἰς τὴν
ἀνδρείαν καὶ ἰκανότητα ἑνὸς τῶν στρατη-
γῶν του, τοῦ Μωχαμέτ Γιακούπ (ἀξιωμα-
τικοῦ τῆς Χοκάνδης), ἐγένετο κύριος πολ-
λῶν πόλεων ἀντὶ ὅμως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ
ἔργον του, παρεδόθη εἰς τὴν τρυφὴν καὶ τὴν
ἠδυπάθειαν, ὁ δὲ ἄξιος στρατηγός του, κα-
θαίρεσας αὐτὸν, ἔλαβε τὴν ἐξουσίαν καὶ κα-
τέστη ἀπόλυτος κύριος τῆς χώρας, κυριεύ-
σας διάφορα ἄλλα μέρη καὶ ἀναδειχθεὶς ἡ-
γεμὼν ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐμίρ Γιακούπ Χάν.

Ἰπὸ τὴν ἀσιατικὴν ἐποψίν, οἱ Κινέζοι

δὲν ἐκυβέρνησαν κακῶς τὴν χώραν. Ὅτε οὐ-
τοι ἤρχον ὁ τόπος ἠτύχει, αἱ τέχναι καὶ ἡ
βιομηχανία ἤκμαζον, τὸ ἐμπόριον ἀπῆλαυε
πάσης προστασίας καὶ αἱ ὁδοί, δι' ὧν διήρ-
χοντο αἱ ἐμπορικαὶ συνοδοί, ἦσαν ἀσφα-
λεῖς, χάρις εἰς τὴν πληρωμὴν ὠρισμένου
ποσοῦ χρημάτων τελουμένου εἰς τοὺς ἀρ-
χηγούς μερῶν τινῶν ἄλλ' ἤδη οὔτε τέχναι
ὑπάρχουσιν, οὔτε βιομηχανία ὑφίσταται. Ἡ
διοίκησις τῆς χώρας ἦν τότε ἀνατεθειμένη
εἰς χεῖρας ἐγγυρίων, ἢ δὲ θρησκεία ἦν σε-
βαστὴ καθ' ὅσον δὲν ἐπέμβαῖν εἰς τὰς
κοινωνικὰς ἐλευθερίας ἄλλ' ὁ περιορισμὸς
οὗτος εἰς τοὺς ὀφθαλμούς τῶν μουσουλμάνων
ἦν σπουδαῖος· πᾶν ὅ,τι προσβάλλει τὴν
θρησκείαν, δικαιοῖ τὴν ἐπαναστάσιν.

Ἄμα ἐγκατέστη εἰς τὰς κυριώτερας πό-
λεις τοῦ Κασγάρ καὶ τῆς Ἰαρκάνδης, ὁ ἐμί-
ρης ὤρμησε κατὰ τῶν ἀνατολικῶν πόλεων,
ἐξ ὧν οἱ Δαγγάρη ἢ ἐγγύριοι μαμαεθανοὶ
εἶχον ἐκδιώξει τοὺς Κινέζους καὶ συστήσει
ἰδίαν κυβέρνησιν· τούτους κατέβαλεν εὐκό-
λως ὁ ἐμίρης, καθυπέταξε δὲ καὶ ἀφώπλισε
καὶ τοὺς νομάδας Κιργισίους, οἵτινες ἔζων
ἀνεξάρτητοι.

Ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ δὲν εἶναι τόσον κα-
κῆ, καὶ τοι τυγχάνει ἀπόλυτος, ὁ δὲ ἡγε-
μὼν δὲν ἐμπιστεύεται πολὺ τοὺς ὑπηκόους
του. Εἰς πᾶσαν πόλιν διατηρεῖ μυστικούς
πράκτορας, ἐντολὴν ἔχοντας νὰ κατασκο-
πεύουσι τὸν διοικητὴν, ὅστις ὀφείλει νὰ με-
ταβαίη κατ' ἔτος εἰς τὴν πρωτεύουσιν ἵνα
δίδῃ λόγον τῶν πράξεών του. Τοιαύτη ἐ-
ξουσία προώρισται νὰ καταπέσῃ, ἅμα τοῦ
ἀρχηγοῦ θανόντος, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ υἱ-
ὸς καὶ διάδοχός του δὲν λέγεται ἄξιος· ἐκ-
τός τούτου οἱ κυριώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ
ἐμίρου, καταγόμενοι ἐκ Χοκάνδης, θεωροῦν-
ται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ξένοι καὶ τέλος οἱ ὀ-
παδοὶ τοῦ Χότζα ἀποτελοῦσι τὸ *ρομιμό-
φρον*, οὕτως εἰπεῖν, κόμμα, ὅπερ εἶναι οἱ
δυσπρεστημένοι, οἵτινες, περιστάσεως τυ-
χούσης, βεβαίως θὰ παράσχωσι πράγματα.
Εὐτύχως ὁ ἐμίρης κατορθοῖ νὰ ματαιοῖ τὰ
σχέδιά των ἐνόσῳ ζῆ.

Ἐπὶ πολὺ οἱ Ῥώσοι δὲν ἤθελον ν' ἀνα-

γνωρίσωσι τὴν κυβέρνησιν του, προφάσει ὅ-
τι οἱ σύμμαχοί των Κινέζοι ἦσαν νόμιμοι
κάτοχοι τῆς χώρας. Μὲ κακὸν ὄμμα ἐβλε-
πον τὴν ἀνάπτυξιν δυνάμειος ἀνεξαρτήτου,
δυναμένης νὰ ἐξελέγη τὸ μεταξὺ Κίνας
καὶ Ῥωσσίας ἐμπόριον· ἐξ ἄλλου δὲ οἱ διοι-
κηταὶ τοῦ ἐμίρη, καταγόμενοι ἐξ Ἀνδιτζάν
καὶ ἐκ τῶν μερῶν τῆς Χοκάνδης, τῶν προσ-
φάτων προσκρηθέντων τῇ Ῥωσσίᾳ, ἐθεώ-
ρουν αὐτὴν μετὰ φόβου καὶ ἀποστροφῆς.

Ὁ Κ. Ρ. Μήτσελ (*R. Michell*) διέσχυρισθη
ὅτι μεταξὺ τοῦ ἐμίρη καὶ τῆς Ῥωσσίας ὑφί-
στατο μυστικὴ συννενοήσις, ἢ ὁ ἐμίρης δὲν
ἤθελε νὰ ὁμολογήσῃ ἕνεκα τοῦ φανατισμοῦ
τῶν ὑπηκόων του· διὸ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις
εἰς τῶν Ἰνδιῶν ἐπεμψεν εἰς Κασγάρην πρε-
σβεῖαν, ἧς ἀρχηγὸς ἦν ὁ σὴρ Τ. Δ. Φόρτυθ,
ἵνα ἐξακριβώσῃ ἂν ἡ ὑπόθεσις εἶχετο ὑπο-
στάσεως καὶ ἵνα συνάψῃ σχέσεις. Ἡ πρε-
σβεῖα αὐτῆ πολιτικῶς οὐδὲν ἄξιον λόγου
κατώρθωσεν. Ὁ ἐμίρης ἀναμφιβόλως ἦν δια-
θεμιμένος νὰ συνομολογήτῃ συσθήκην ἐμ-
πορικὴν καὶ νὰ συνάψῃ πᾶσαν πρᾶξιν δυνα-
μένην νὰ ἐφελέκωσῃ τὴν προστασίαν τῆς Με-
γάλης Βρετανίας, ἀλλ' ἡ ἀπ' ἀρχῆς ἀνακά-
λυψις τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τῆς *guilias* ἦν ἤρ-
χτο νὰ προτείνῃ ἡ πρεσβεῖα, συνετέλεσεν
ἵν' αὐξήσῃ τὰς ὑπονοίας, ὡς συνέλαβεν ὁ ἡ-
γεμὼν, ὅστις ἀγρύπνως παρετήρει πᾶν κί-
νημα τῶν ξένων, οἵτινες τοιοῦτοτρόπως δὲν
ἐδυνήθησαν νὰ ἐξετάσωσι καλῶς τὴν ὀλίγον
γνωστὴν χώραν ταύτην.

Ἐκτὸς τῶν τῆς ἐκθέσεως τοῦ λοχα-
γοῦ Τρόττερ περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Πα-
μίρ, οὐδεμία ἄλλη τέως πληροφορία ὑπῆρ-
χε, μόνον δὲ τὸ σύγγραμμα περὶ *Κασμίρ*
καὶ *Κασγάρ*, γραφέν ὑπὸ ἑνὸς τῶν μελῶν
τῆς πρεσβεῖας, τοῦ *K. Bellew*, παρέχει νεω-
τέρας τινὰς εἰδήσεις· δυστυχῶς ὅμως τὸ σύγ-
γραμμα τοῦ ἄλλου εὐφροῦς, *K. Bellew* ἐ-
γράφη μετὰ σπουδῆς πολλῆς καὶ τοιοῦτο-
τρόπως δὲν περιέχει πᾶν ὅ,τι ἐπιθυμεῖ τις.

Ἡ χώρα τοῦ ἐμίρη συνέχεται πρὸς τὴν
μεγάλην πεδιάδα τοῦ ἀνατολικοῦ Τουρκε-
στάν, οὗ τὰ ὄρια τόσον εὐκρινῶς εἶναι δια-
γεγραμμένα, ὥστε οὐδὲν ἄπορον ἂν ὑπε-

τάχθη εἰς ἓνα κύριον περιοριζομένη πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ ἐρήμων, ὧν τὸ βάθος τυγγάνει ἀγνωστον, εἶναι μεμονωμένη ἐκ τοῦ ὑπολοίπου κόσμου ὑπὸ ὑψηλοτάτων ὄρεων. Πρὸς νότον χωρίζουσιν αὐτὴν τῆς Ἰνδικῆς τὰ Ἰμαλάι, ὧν μέρη τινὰ εἶναι βεβαίως εἰς ὕψος 4800 ποδῶν, πρὸς βορρᾶν δὲ εὐρηται τὰ ὄρη Θιάν-Τσάν, ὅπισθεν τῶν ὁποίων σταθμεύουσι σήμερον οἱ Ῥώσοι εἰς ἀπόστασιν ὁμοσθῆποτε ἀπεικτικῆν, καὶ πρὸς βορρᾶν ὑπάρχουσιν ὑψηλὰ ἐπίσης βουνά, περιλαμβάνοντα τὸ ὄροπέδιον τοῦ Παμίρ, ἐξ ὧν πηγάζουσιν οἱ ποταμοί, οἵτινες ἐκβάλλουσιν εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Ἀράλ καὶ εἰς τὴν Κίαν. Ἡ εὐρεία ἔκτασις τῶν πεδιάδων ἐκλείπει βαθμῶδον πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀρδεύεται ἐν μέρει ὑπὸ ποταμῶν, σχηματιζομένων ἐκ τῆς τήξεως τῶν χιόνων· οἱ ποταμοὶ οὗτοι εἰσὶ μεγάλοι κατὰ τὸ θέρος, τὸν δὲ χειμῶνα εἰσὶ σχεδὸν ξηροί.

Ἐπειδὴ ἐν τῇ χώρᾳ δὲν βρέχει, αἱ καλλιεργούμεναι γαῖαι ἀρδεύονται ὑπὸ τῶν ποταμῶν τούτων, διὸ κυρίως κατοικημένα εἰσὶ τὰ περὶ τούτους μέρη καὶ αἱ πόλεις κείνται σχεδὸν εἰς τοὺς πρόποδας τῆς ἀλύσεως τῶν ὄρεων. Οἱ ἐκ τῶν ὄρεων πηγάζοντες ποταμοὶ τὸν χειμῶνα εἰσὶ ξηροί, τινὲς δὲ χύνονται εἰς τὸν Ταρίμ, ὅστις ἐκβάλλει, ὡς ὑποτίθεται τοῦλάχιστον, εἰς τὴν μυστηριώδη λίμνην Πόμπ, ἀπέχουσαν πορείαν τριακόντα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ εἰρημένου ποταμοῦ διὰ μέσου ἐλωδῶν τόπων διερχομένου· ὁ λοχαγὸς ὅμως Τρόττερ διασχυρίζεται, κατὰ πληροφориᾶς ἐντελῶς ἀξιοπίστους, ὅτι ὁ ποταμὸς χάνεται εἰς τὴν ἄμμον πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν λίμνην. Κατ' ἄλλας πάλιν ἐκθέσεις, ὁ Ταρίμ εἶναι ἐν μέρει πλωτός.

Τὰ ἐλωδῆ μέρη, ἅτινα εἶναι ἐκτεταμένα, κατοικοῦνται ὑπὸ Καλμοῦκων καὶ ἄλλων φύλων, κατ' ἔνομα πρεσβεύοντων τὸν ἰσλαμισμόν καὶ μεταναστευσάντων ἐκεῖ οὐδὲν πολλοῦ. Οἱ λαοὶ οὗτοι δὲν καλλιεργοῦσι τὴν γῆν, ἀλλ' ἔχουσι πολλὰ ποίμνια προβάτων καὶ ἄλλων ζώων συγγρόνως δὲ εἰσὶ θηρευταὶ καὶ ἀλιεῖς. Τὰ ἐνδύματά των κατασκευάζουσιν ἐν τῶν ἰνῶν φυτοῦ, ὅπερ οἱ κώ-

νωπερ ἀποφεύγουσιν ὡς τὴν πανώλη, διὸ δὲν πλησιάζουσι τοὺς ταῦτα φέροντας. Αὐτοῦ λέγεται ὅτι εὐρηται καὶ ἡ ἀγρία κάμπλος, ζῶον θεωρούμενον τῶς μυθολογικόν· εἶναι δὲ μικρὸν τὸ ζῶον, εὐρωστον, μὲ δύο ὄσους. Λέγεται ὅτι διώκει τοὺς ἀγρίους ἵππους οἵτινες πλησιάζουσιν εἰς τὰς νομάς του.

Τὰ μεγαλήτερα ἐν τῇ χώρᾳ δένδρα καὶ τὰ συνήθως ἀπαντώμενα εἰσὶν αἱ αἰγίροι, αἵτινες φάνται παρὰ τοὺς ποταμούς. Τὸ λοιπὸν μέρος τῆς χώρας εἶναι δύσβατον ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ πνιγροῦ κονιορτοῦ, ὅστις τόσος πολὺς καταταί, ὥστε συνεχῶς ἡ ἀτμοσφαῖρα σκοτίζεται. Ὁ Κ. Τζόνσον λέγει ὅτι πλησίον τοῦ Χοτάν τόσον ἦν τὸ σκότος, ὥστε ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ὤφειλον ν' ἄπτωσι κηρία· οἱ δὲ ἰθαγενεῖς τὰ σκότη ταῦτα ἐχαιρέτιζον ὡς προαγγέλλοντα εὐφορίαν τῶν ἀγρῶν των.

Πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ εὐρηται εὐρεία χώρα κεκαλλυμμένη ἀπὸ κινητοῦς λόφους ἄμμου, οἵτινες, ὠθούμενοι ὑπὸ τοῦ βορειοδυτικοῦ ἀνέμου, προοδεύουσιν ἀδιαλείπτως εἰς στήλας ἐχούσας ὕψος 20 μέχρις 400 ποδῶν καὶ καλύπτουσι πᾶν τὸ προστυχόν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀντίστασις τῶν στηλῶν τούτων κατὰ τοῦ ἀνέμου εἶναι μεγαλητέρα εἰς τὸ κέντρον ἢ εἰς τὰ ἄκρα, ταῦτα ὠθοῦνται εἰς τὰ πρόσω καὶ ἡ στήλη λαμβάνει σχῆμα ἡμισελήνου ἢ τὸ καμπύλον μέρος στρέφεται πρὸς τὸν ἄνεμον.

Παράδοξα πολλὰ διηγῶνται περὶ πόλεων ταφισῶν ὑπὸ τῶν οὕτω κινουμένων στηλῶν, αἵτινες πόλεις ἀναδύουσι μετὰ αἰῶνας ἄθικτοι, διατηρηθεῖσαι καλλίτερον τῆς Πομπηίας καὶ τοῦ Ἡρακλείου καὶ οὖσαι πολῦτιμος πηγὴ διὰ τοὺς μέλλοντας ἀρχαιολόγους· λέγεται δὲ ὅτι πολλαὶ τοιαῦται πόλεις εὐρηται πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Χοτάν καὶ ὅτι ἐξερουνοῦσιν αὐτὰς πρὸς εὐρεσιν θησαυρῶν. Προσφάτως ἀνεκαλύφθη πόλις τεθαμμένη εἰς τὰ πέριξ τοῦ Χοτάν καὶ ἐν αὐτῇ εὐρον πολῦτιμα χρυσᾶ κοσμήματα.

Πολλοὶ φρονοῦσι, κρίνοντες ἐκ τῶν ἀπο-

λιθωμάτων τῶν εὐρισκομένων ἐν τῇ κοιλάδι, ὅτι ὑπῆρχε θάλασσα κατὰ τοὺς ἀπωτάτους χρόνους, ἧτις ὅμως ἐξέλιπε.

Τῇ ἀγγλικῇ πρεσβείᾳ ἀγαθὴν ἐνεποίησαν ἐντύπωσεν οἱ καλοὶ καὶ ἐλεύθεροι τρόποι τῶν κατοίκων καὶ ἰδίως ἡ καλὴ συμπεριφορὰ τῶν ὑπαλλήλων τῆς κυβερνήσεως. Ἐπιτόντι, παρατηρεῖ ὁ Κ. Bellew, οὐ μόνον οἱ τρόποι, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ διαφέρουσιν οὐσιωδῶς τῶν ἐν ταῖς Ἰνδίας καὶ ὁμοιάζουσιν πρὸς τοὺς τρόπους καὶ τὰ ἔθιμα εὐρωπαϊκῶν τινῶν λαῶν. Τὸ μαγειρεῖον, μὲ ἀξιόλογα φαγητὰ, μεθόλωρ ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ μονότονα τῆς Ἰνδικῆς, τὰ ἐργαστήρια τῶν ἀρτοποιῶν, κρεοπωλῶν, πλακουντοπωλῶν, κτλ., τὰ θερμὰ μάλλινα ἐνδύματα καὶ αἱ διφθέραι αἱ ἀποδεικνύμεναι ἀναγκαῖαι διὰ τὰς μεγάλας ἀτμοσφαιρικές μεταβολὰς—πάντα ταῦτα ἀνεκάλουν εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς μᾶλλον τὴν πατρίδα των ἢ τὴν Ἰνδικήν· καὶ τοι δὲ τὸ θέαμα τοῦ καζὴ ραῖ, ἐνεργούντος περιπολίας καὶ τιμωροῦντος συνοπτικῶς τοὺς ζυγίζοντας ἐλλειπῶς ἢ νοθεύοντες τὸ ἐμπόρευμα, ἀπεδείκνυεν ὅτι ἐπεκράτει τὸ ἀνατολικὸν σύστημα, ἢ ἀντίθεσις αὐτῆ πρὸς τὰ ἀγγλικὰ ἔθιμα δὲν ἀπεδεικνύετο ἐπιβλαβὴς διὰ τοὺς καταναλωτὰς καὶ ὁ Ἀγγλὸς ὤφειλε μᾶλλον νὰ ἦναι εὐχαριστημένος ἐκ τῆς τόσης αὐστηρότητος τοῦ ἀγορανόμου, μὴ ἐπιτρέποντος δόλους.

Αἱ γυναῖκες ἀπολαύουσιν εἰσέτι μεγάλης ἐλευθερίας, καὶ τοι βαθμῶδον ὁ ἰσλαμισμὸς καθ' ἑκάστην περιερίζει αὐτὴν.

Οἱ ἰθαγενεῖς τοῦ χανάτου ἔχουσιν ἔθιμον τι ὅλως συνάδον πρὸς τὰ ἀγγλικὰ ἰδέας. Οὐδὲν γίνεται ἀνευ γεύματος, καὶ ἑκάστης συνελεύσεως πολιτικῆς ἢ θρησκευτικῆς προηγείται *δασταρχονάρ*, ἐν ᾧ παρατίθενται πολλὰ εἶδη ἐδεσμάτων· ἡ δὲ ἐθιμοσθαξία ἐπιβάλλει εἰς πάντας τοὺς παρευρισκομένους νὰ συμμεθέξωσι τοῦ γεύματος καὶ ὁ τὴν Κασγάρ περιηγούμενος τρέχει κίνδυνον ν' ἀποθάνῃ ἀπὸ τὴν πολυφαγίαν. Τὸ ἵππειον κρέας εἶναι ἐν μεγάλῃ χρήσει. Ἐν γένει δὲ οἱ ἰθαγενεῖς θεωροῦνται ὡς φυλὴ ἐκφαυλισθεῖσα.

Ἐκτὸς τῶν μονίμων κατοίκων, ὑπάρχουσι καὶ διάφοροι νομάδες, Κιργίσοι καὶ Καλμοῦκοι. Οἱ τελευταῖοι, οἵτινες οἰκοῦσιν εἰς τὰ βορειοανατολικά τοῦ χανάτου, εἰσὶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βουδιστὰ καὶ διατηροῦσι παράδοξά τινα ἔθιμα.

Αἱ ἐπικηδεῖοι τελεταὶ των εἰσὶν ἀπλάτ μὲν, πλὴν ἀλλόκοτοι. Τοῦ νεκροῦ δένονται οἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες, τὸ δὲ σῶμα, ἀπερασθὲν εἰς ράβδον ὡς δέμα, φέρεται εἰς μέρος ἔρημον, ἔπου μένει ἐκτεθειμένον ἐπὶ τινος ὄρας ὑπ' ὄψιν ἀγρίων ζώων καὶ σαρκοφάγων ὀρέων. Ἐὰν ταῦτα ἐμφανισθῶσιν, οἱ φίλοι μεταφέρουσι τὸ πτώμα εἰς μέρος ἀπόσιτον, ὅπου τὸ καλύπτουσι μὲ πέτρας, θρηνοῦντες καὶ ὀλοφυρόμενοι· ἐὰν ὅμως οὐδὲν ὄρνεον ἢ οὐδὲν ζῶον φανῆ, ἐπιστρέφουσιν εἰς τὸ μέρος ὅπου εἶναι ἐκτεθειμένον τὸ πτώμα, καὶ ἀφοῦ ἐξυβρίσωσιν αὐτὸ ὡς ἄθλιον, μὴδὲ βορὰ τῶν ζώων ἀποδειχθὲν ἄξιον, ἀπογυμνοῦσιν αὐτὸ καὶ ἐγκαταλείπουσιν.

Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ κηδεῖν τοὺς νεκροὺς πηγάζει ἐκ τοῦ καθήκοντος ὅπερ ἡ θρησκεία των ἐπιβάλλει τοῦ νὰ προνοῶσι περὶ τῶν ὄντων τῆς κατωτέρας κλίμακος. Ὅταν ἀποθάνῃ λάμας, ἐξάγουσιν ἐκ τῆς σαρκὸς τὰ ὀστά καὶ στέλλουσι ταῦτα εἰς *Τζὸν* ἢ *Λάσα*, ὅπου τὰ βράζουσιν εἰς μέγαν λέβητα. Τοῦτο συμβαίνει ἅπαξ τοῦ ἔτους καὶ τότε δύο ἢ τρεῖς γηραιοὶ λάμαι προσφέρουσιν ἑαυτοὺς θυσίαν, πηδῶντες εἰς τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος λέβητα. Ὁ οὕτω παραχθεὶς ζωμὸς φυλάσσεται ἐπιμελῶς καὶ διανέμεται εἰς ὅλην τὴν κοινότητα. Πᾶς δὲ λάμας ἔχει δοχεῖον καὶ βρέχει τὰ χεῖλη του πρὶν καθῆσθαι εἰς τὴν τράπεζαν.

Ὁ χαιρετισμὸς παρὰ τῶν λαῶν τούτων συνίσταται εἰς τὸ ἐκτείνειν τὸν δεξιὸν βραχίονα καὶ ἀφίνειν αὐτὸν νὰ πίπτῃ, συγγρόνως δὲ εἰς τὸ ἐξάγειν τὴν γλῶσσαν πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος (τὸ δεξιόν). Ἡ ἥκιστα χαρίεσσα χειρονομία αὕτη, φαίνεται ὅτι ἔτυχε κύρους ἀνωτέρου, διότι ὁ αἰρ *T. Forsyth* ἐν τῇ ἐκθέσει του περιγράφει κολοσσαῖον εἰδῶλον,

εὐρισκόμενον εἰς τὰ περίξ τοῦ Κουττήρ καὶ ἔχον οὕτως ἐξηγημένην τὴν γλῶσσαν.

Περὶ τὸν ἀληθῶς ὅτι, ἐνῶ εἰς ὅλα τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ ἰδίως παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς νομάσιν, εὐρηναίαι ἔχνη βουδισμού καὶ πυρολατρίας, πᾶν σημεῖον τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις ἐπὶ πολὺ ἐπεκράτει, ἐξέλειψεν. Ὁ ἰσλαμισμὸς δὲν κατώρθωσε, πολλοὺς μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν του αἰῶνος, νὰ καταστήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους φανατικοὺς φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ἐλεύθερος ἀήρ τῶν στεπεπῶν συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ ὁ φανατισμὸς, ὅστις ἀκμάζει ἐν ταῖς πόλεσιν, ἰδίως ἐν τῷ δυτικῷ Τουρκιστάν. Οἱ νομάδες εἰσὶν εἰσέτι μουσουλμάνοι βάρυμοι· ἀλλ' οἱ μολλάδες, οὗς οἱ Ῥῶσοι τοῖς στέλλουσιν ὡς διδασκάλους, βελτιοῦσι βαθμηδὸν τὴν ὀρθοδοξίαν των καὶ οὕτω τοὺς καθιστῶσι φανατικοὺς. Ἀληθῶς ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν πάλαι διασήμεων μωαμεθανῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν νῦν. Ὁ Κουμπλάη χάν, ἐκγονὸς τοῦ Τζεγκίς χάν, ἐν ταῖς προσευχαῖς του ἐπεκαλεῖτο τὴν προστασίαν τοῦ Βούδα, τοῦ Μωάμεθ καὶ τοῦ Θεοῦ τῶν χριστιανῶν.

Ὁ πληθυσμὸς τοῦ Κασγάρ ὑπολογίζεται εἰς ἓν καὶ ἡμισίον ἑκατομμύριον ψυχῶν, οἱ δὲ κάτοικοι λέγονται εὐποροὶ, διότι ἕκαστος πορίζεται ἐκ τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας τ' ἀναγκαῖα, τρῶφιμα δηλ. καὶ ἐνδύματα. Ἀλλοτε ἡ χώρα ἦτο πολὺ κατωκημένη, ἀλλ' οἱ παρατεταμένοι πόλεμοι ἀπεδεκάτισαν τοὺς κατοικοὺς.

Εἰς Κασγάρ ἀσχοιοῦνται ἐπιτυχῶς εἰς τὴν σκωλεκοτροφίαν, οἱ δὲ σκωλεκοτρόφοι ἐπικαλοῦνται τὸν πατριάρχην Ἰωβ, ἐκ τῶν πληγῶν τοῦ ὁποίου λέγουσιν ὅτι ἐξῆλθεν ὁ πρῶτος μεταξοσκώληξ.

Τὸ Παμίρ ἄλλοτε ἐκαλεῖτο Μπολδρ καὶ οὕτως ἀποκαλοῦσιν αὐτὸ εἰσέτι συγγραφεῖς τινες Ἄγγλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Bellew· ἡ δὲ λέξις Παμίρ εἶναι χοκανδοτουρκικὴ καὶ σημαίνει χώραν ἐρημον ἢ τοὶ ἐγκαταλελειμμένην, ἐπιδεικτικῆς ὁμοῦς καλλιέργειας.

Πρεσβεία ἀγγλικὴ ἐπεσκέφθη πρό τινων ἐτῶν τὰ ὀρεινὰ μέρη ἐκεῖνα, ὑποῦ δύο ὄροι

τοῦ ἔτους ἐπικρατοῦσι — χειμῶν, διαρκῶν ὀκτῶ μηνας, καὶ θέρους, διαρκῶν τέσσαρας· ἀνῆλθε δὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Λιρικόλ, ὅπου ὑπάρχει μικρὸν κράτος ἐκ δέκα χιλιάδων ψυχῶν, κείμενον εἰς ὄρος ἔχον ὕψος 40,000 ποδῶν. Ἐτερον κρατίδιον ὀνομάζεται Τσιγγάν (Chighnan), οἱ δὲ κάτριοι εἰσὶ σιτταὶ ἐνῶ οἱ ἐν ταῖς πεδιάσιν Δατζίκαι εἰσὶ σουρνίται.

Ἡ χώρα κεῖται μεταξὺ τῶν ὀρέων τοῦ Ἰνδο-Κοῦς πρὸς νότον καὶ τῶν ὀρέων τῆς Χοκάνδης πρὸς βορρᾶν· ἀποτελεῖ δὲ μέγα ὀροπέδιον, ἔχον ἐνιαχοῦ ὕψος 12 μέχρι 14 χιλιάδων ποδῶν· ὑπάρχουσι δὲ πολλοὶ κοιλάδες ἐφ' ὧν φέρονται τὰ φυτὰ τὰ λεγόμενα παμίρ. Ἐκ τῆς διευθύνσεως τῶν ὀρέων, ὡς ἐκ τῆς συνοχῆς τῆς ὑψώσεως, τὸ ὀροπέδιον φαίνεται ὅτι ἔχει στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὸ σύστημα τῶν Ἰμαλαίων· ἀλλ' ὁ λοχαγὸς Τρόττερ φρονεῖ μετὰ τοῦ Φετσεγκου ὅτι ἀποτελεῖ συνέχειαν τῶν ὀρέων Τιάν-Τσαν.

Τὸ Μέγα Παμίρ, κληθὲν ἴσως οὕτω διότι ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον ἐπίπεδον τοῦ ὀροπέδιου, κεῖται πρὸς βορρᾶν τοῦ Μικροῦ Παμίρ περιέχει δὲ τὴν λίμνην Βικτωριαν, ἣν ἀνεκάλυψε τὸ 1838 ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Γουδ καὶ κάτω αὐτῆς εὐρηναίαι δύο ποταμοὶ, ὁ Παντζά καὶ ὁ Χαμποῦν, ὅστις ἀποτελεῖ κλάδον τοῦ Ἄμου ἢ Ὠξου.

Ἡ ἐπικράτεια τοῦ Οὐσχάν, ἣτις περιλαμβάνει τὸ Μέγα καὶ τὸ Μικρὸν Παμίρ, σήμερον τόσον πτωχὴ εἶναι, ὥστε ἡ πρεσβεία κατὰ τὴν βραχυχροῖον διαμονὴν τῆς κατήνεγκε σπουδαῖον τραῦμα κατὰ τῶν τροφίμων τῆς, διότι τὸ μικρότατον περίσσευμα τῆς παραγωγῆς τῆς χώρας εἶχε πωληθῆ πρὸ μικροῦ· τόσον δὲ σπάνιος εἶναι ὁ σίδηρος, ὥστε οἱ περιηγηταὶ ὤρσειον νὰ θυσιάσωσι τὰς ἀρπάγας τῶν σκηνῶν των ἵνα κατασκευάσωσι πέταλα διὰ τοὺς ἵππους των. Τὸ μόνον μέγα δένδρον ὅπερ ὑπάρχει, εἶναι ἡ αἰγιερός. Εἰς τὰς ἀρδευομένας κοιλάδας ἀπαντῶνται ἴτσει, σημάδι καὶ ἡ γιγαντιαία κέδρος· εἰς τὰς ἐρήμους ὁμοῦς οὐδὲν εὐρηται ζῶον, ὁ δὲ περιηγητὴς ὀφείλει ν'

ἀψὲ πῦρ διὰ τοῦ πολυτίμου μπούρση, φυτοῦ ἀκανθώδους καρποφυλλοειδοῦς, ἔχοντος πλατείας καὶ ἀπλωμένας ρίζας. Μ' ὄλον δὲ τὸ μέγα ὕψος, καλλιεργείται εἰς Οὐαχάν ὀλίγος σίτος, ὡς καὶ κριθή, φάσηλοι καὶ πίσσα. Οἱ πέπονες καὶ τ' ἀρμενικὰ μήλα (βερούκοκκα) ὀριμάζουσι καὶ εἰς τὴν κοιλάδα. Πρὸς βορρᾶν, ἢ τοὶ ἀνωτέρω, πρὸς τὰ κάτω τοῦ ποταμοῦ, ἡ χώρα καθίσταται μᾶλλον εὐφορος καὶ τὰ ὀπωροφόρα δένδρα εἶναι ἀφθονώτερα· καλλιεργείται δὲ καὶ περισσύτερος σίτος καὶ ὑπάρχουσι πολλοὶ ἀγέλαι προβάτων.

Τὸ Ῥοτσάν (Rochan) κεῖται πλησίον τῆς Χοκάνδης· κατὰ δὲ προσφάτους εἰδήσεις οἱ Ῥῶσοι εἶχον εἰσβάσει εἰς αὐτὸ κατὰ Σεπτέμβριον, ὡς καὶ εἰς ἄλλα τοῦ Παμίρ μέρη, ὅπως τιμωρήσωσι τοὺς φιλοταράχους νομάδας καὶ καθυποτάξωσιν αὐτοὺς εἰς τακτικὴν κυβέρνησιν, ὅπερ καὶ κατώρθωσαν.

Ἄ τελεῖς εἰδήσεις ὑπάρχουσι περὶ τοῦ Θιβέτ. Ἡ ἀνατολικὴ ἐπαρχία, ἡ συνορεύουσα πρὸς τὴν κινεζικὴν ἐπαρχίαν τοῦ Σὲ-Τσουῆν ἢ Σου-Τσουᾶν, ὀλίγον γνωστὴ τυγχάνει, ἐνῶ ἄλλα μέρη ἐπεσκέφθησαν ἱκανοὶ Ἄγγλοι περιηγηταί. Αἱ κυριώτεραι πόλεις κεῖνται εἰς τὴν κεντρικὴν ἐπαρχίαν, εἰς τὸ μέγα Θιβέτ καὶ ἰδίως εἰς τὸ ὑψηλὸν λεκανοπέδιον τοῦ ποταμοῦ Τσαμποῦ — σήμερον θεωρουμένου ταυτοσήμου μὲ τὸν Μπραχμαπούτρα καὶ τὸν Διλόγκ τοῦ Ἀσάμ — μεταξὺ τῆς βορείου καὶ τῆς κεντρικῆς ἀλύσεως τῶν Ἰμαλαίων.

Ἡ χώρα ἡ πρὸς βορρᾶν ταύτης συνήθως θεωρεῖται ὡς ἀνήκουσα εἰς τὸ Θιβέτ· κατοικεῖται δὲ ὑπὸ νομαδικῶν φυλῶν καταγωγῆς τουρκικῆς καὶ μογγολικῆς, αἵτινες λέγεται ὅτι πρεσβεύουσι τὸν μωαμεθανισμόν.

Τὸ ὄνομα Θιβέτ, λέγει ὁ Κ. Μάρχαμ, εἶναι περσικὸν ἢ τουρκικόν, τοῦ ἐγχωρίου ὀνόματος ὄντος Μπόδ ἢ Μποδοσὸλ (κατὰ γράμμα Γῆ τοῦ Μποδ).

Τὰ προϊόντα τοῦ Θιβέτ συνίστανται εἰς χρυσὸν, ἄργυρον, σίδηρον, ὑδράργυρον, ἀρσενικόν, κιννάβαρι, μέλυδον, χαλκόν, χρυ-

σόκολλαν, μόσχον καὶ μαλλία. Τὰ τελευταῖα εἶναι ἀληθῆς πηγὴ πλοῦτου διὰ τὴν χώραν, ἣτις ἔχει πολλὰ ποίμνια. Εἰσάγονται δὲ μεταξά, πανικά, δέρματα, ὄρυζα, καπνὸς καὶ τέτ. Ὅλον τὸ ἐμπόριον γίνεται διὰ τῶν Κινέζων.

Τὰ περίφημα μεταλλεῖα τῶν ἀνθράκων (βουμπινίων) κεῖνται εἰς τὰ πλευρὰ ὄρους τινός, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ὠξου, εἰς τὸ μέρος ὅπου διέρχεται τὸ μικρὸν κράτος τοῦ Γκαρβάν· ἀλλὰ ταῦτα σχεδὸν ἐξηνητλήθησαν καὶ μόλις ἐργάζονται τριακότα ἀνθρώποι. Οἱ ἀνθράκες οὗτοι στέλλονται εἰς τὸν ἐμίρην τοῦ Καμποῦλ. Οἱ περιηγηταὶ οὐδὲν εὖρον ἔχον τῆς εὐημερίας ἣτις, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἐπεκράτει κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ βουδισμού καὶ τῆς λατρίας τοῦ Ζωροάστρου· ἀλλὰ τὰ πολλὰ κατερειπωμένα χωρία μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ τόπος ἔπαθεν ὑπὸ δρώσεων καὶ πολέμων· ὥστε σήμερον εἶναι ἐρημὸς. Ὅλοι οἱ νομάδες Κιργίζαι κατέλιπον τὸ Οὐσχάν καὶ μετηνάστευσαν εἰς Κασγάρ, εἰς Σαντζοῦ καὶ ἀλλαχοῦ. Μόλις εἰς 3000 ἀνέρχονται οἱ κάτοικοι τοῦ Οὐαχάν.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Θιβέτ, ὄντος ὑποτελοῦς τῆ Κίνας, ὑπολογίζονται εἰς 6,000,000. Ἡ πρωτεύουσα καλεῖται Λάσα καὶ ἐκεῖ ἔχει τὴν ἑδραν τοῦ ὀδαλά-λάμα, ἡ μέγας λάμας. Οἱ κάτοικοι τοῦ Νεπὼλ κατὰ τὸ 1792 καὶ 1841 εἰσέβαλαν εἰς τὸ Θιβέτ, ἀλλ' ἀπεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Κινέζων.

Τὸ Θιβέτ λέγεται ὀρειοτάτη χώρα· διαιρεῖται δὲ εἰς τέσσαρας ἐπαρχίας.

E.N.G.

ΠΟΙΚΙΛΑ.

Ἡ γεωργία ὀσημέραι προάγεται ἐν Αὐστραλίᾳ, τῷ 1868 ἐκαλλιέργουντο 442,000 πλέθρα γῆς, ἤδη δὲ 605,000· κυρίως δὲ κῦζησεν ἡ καλλιέργεια τοῦ σίτου. Ἐπίσης ἀνεπτύχθη καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν ἀμπέλων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κτηνοτροφίαν δικαίως περιηγητὴς σπουδαῖος εἶπεν ὅτι ἡ Ἀγγλία εἶναι ὁ παράδεισος τῶν κτηνοτρόφων· ἀριθμοῦνται δὲ 5,560,000 βόες καὶ 55 ἑκατομμύρια πρόβατα!

Τῷ 1874 ἡ Ἀγγλία εἶχε 2,762,000 βόας καὶ 34,857,000 πρόβατα.

Ἡ ἔκτασις τῆς καλλιεργουμένης γῆς ἐν τῇ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ εἶναι 18,867,200 πλέθρα, ὧν 12,507,800 ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ, 6,300,800 ἐν τῇ Ἰρλανδίᾳ, 27,600 ἐν τῇ Μάν (νήσῳ) καὶ 12,000 ἐν ταῖς νήσοις τῆς Μάγχης. Τὰ δάση καὶ αἱ φυτεῖαι τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας κατέχουσιν ἔκτασιν 874,800 πλῆθρων.

Μετέγγισις αἵματος. — Ὁ διδάκτωρ Τερριὲ ἔκαμεν ἐν τινι τῶν νοσοκομείων τῶν Παρισίων σπανιωτάτην ἐγχείρισιν, μετέγγισιν τοῦτέστιν αἵματος. Ὁ χειρουργὸς ἠλπίζεν ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐδύνατο νὰ σώσῃ τὴν ζῶν γυναικὸς εἰς τὴν ἐσχάτην κατανησάσῃς ἀδυναμίαν ἔνεκεν ἀναίμιαις, ἣ δὲ ἐλπὶς του φαίνεταιπραγματιωμένη.

Νέος φοιτητὴς, Μαρσιὰλ Μορισὲ καλούμενος, προθύμως παρέσχε τὸ αἷμά του, ὃ δὲ ἰατρὸς μετέγγισεν εἰς τῆς γυναικὸς τὴν φλέβα, ἣν εἶχεν ἀνοίξει πρὶν, 500 περίπου γραμμάρια ξένου αἵματος. Ἡ γυνὴ ἤρχισε ν' ἀνακτᾷ τὰς δυνάμεις της, ἀλλ' ὁ Μορισὲ εἶναι κληήρης καὶ δὲν θὰ δυνήθῃ νὰ ἐξέλθῃ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἔνεκεν μεγάλης ἀδυναμίας.

Κατὰ τὸν χειμῶνα τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου χάνει μέρος τοῦ βάρους του. Αἱ μεταβολαὶ ἐκ τοῦ κέρδους εἰς τὴν ζημίαν εἶναι αἰφνίδιοι καὶ ἐπέρχονται ἢ μὲν πρώτη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου, ἢ δὲ δευτέρα ἀρχομένου τοῦ Ἀπριλίου.

Ἀναλογία τῆς ζημίας πρὸς τὸ κέρδος· τὸν Σεπτέμβριον 0,24· τὸν Ὀκτώβριον 0,40· τὸν Δεκέμβριον 0,08· τὸν Ἰανουάριον, 0,14· τὸν Φεβρουάριον 0,24· τὸν Μάρτιον 9, 95.

Ἀναλογία τοῦ κέρδους πρὸς τὴν ζημίαν· τὸν Ἀπρίλιον 0,03· τὸν Μάιον 0,01· τὸν

Ἰούνιον 0,52· τὸν Ἰούλιον 0,08· τὸν Αὐγούστου 0,70.

Οὕτως ἡ θεοφῶα καὶ ἡ παῖρα ἐκ συμφώνου ἀπαδὲ κινούσιν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τὸ μὲν θέρος γίνεται παχὺ, τὸν δὲ χειμῶνα ἰσχνόν. Ἄς μὴ ἀπορῆ τις ὅθεν διατὶ τὸν χειμῶνα ὁ ἀνθρώπος εἶναι μᾶλλον εὐρωστος καὶ ἰχνότερος τὸν χειμῶνα.

Πέρασιν ἐκ τῶν λιμένων τῆς Ἀγγλίας, Σκωτίας καὶ Ἰρλανδίας μετηνάστασαν 173,809 ἄνθρωποι, ἧτοι 67,205 ὀλιγώτεροι τοῦ 1874.

Ἐκ τῶν 173,809 μεταναστῶν 84,540 ἦσαν Ἀγγλοὶ, 41,497 Ἰρλανδοὶ, 44,686 Σκῶτοι καὶ 31,347 ξένοι, τοῦτέστι Σκανδιναβοὶ, Γάλλοι, [Μενονίται ἐκ Ῥωσσίας, κτλ. 1787 ἡ ἔθνηκότες δὲν ἦτο γνωστὴ

Τῶν μεταναστῶν τούτων 405,046 μετέβησαν εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, 35,525 εἰς Αὐστραλίαν καὶ Νέαν Ζηλανδίαν, καὶ οἱ λοιποὶ εἰς διάφορα ἄλλα μέρη.

Ἐν Βιρμανίᾳ οἱ ἄνδρες φαίνονται ὀμότατοι πρὸς τὰς γυναῖκας αὐτῶν, ὡς δικαιούνται νὰ τιμωρῶσιν ἐὰν πίνωσιν οἶνον, ἐὰν παραμελῶσι τὰ οἰκιακὰ καθήκοντά των, ἐὰν ἐνθαρρύνωσιν ἑραστὴν, ἐὰν περιέρχωνται ξένας οἰκίας, ἐὰν συνήθως κάθηνται εἰς τὴν θύραν ἢ τὸ παράθυρον, ἐὰν αὐθαδιάζωσιν ἢ ἐρίζωσι πρὸς τοὺς συζύγους των, ἐὰν ἀγαπῶσι τὰ βαρύτερα ἐνδύματα ἢ ὡς γαστρίμαργοι, κτλ. Ὁ ἀνὴρ περιορίζεται κατ' ἀρχὰς εἰς συμβουλάς, ἀλλὰ τούτων μὴ ἰσχυουσῶν, δέρει ἢ ἄλλως πως τιμωρεῖ καὶ ἐπὶ τέλος ἀποπέμπει τῆς οἰκίας, διανεμόμενος μετ' αὐτῆς τὴν περιουσίαν. Ἡ διάζευξις παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐκείνοις γίνεται ὡς ἔπεται. Τὸ ἀνδρόγυνον ἀνάπτει δύο λαμπάδας (ἰφοῦ πρῶτον κλείσῃ τὴν θύραν) καὶ κάθεται μέχρις οὗ καὼσιν οὐτινος δὲ ἡ λαμπὰς καὶ πρώτη, ἐκεῖνος ὀφείλει νὰ φύγῃ παραλαμβάνων μόνον ὅσα κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν φέρει ἐφ' ἑαυτοῦ.